

Bewoners in aandachtswijken sporten minder

Kennis- en Innovatiescan WP1

Mirjam Stuij
Ine Pulles

Inhoudsopgave

1. Inleiding en leeswijzer	3
2. Startfoto: beschrijving en kerncijfers	5
3. Mensbeelden in (sport)onderzoek en -beleid	21
4. Naar een wijkgerichte aanpak gericht op sport en bewegen	26
5. Inventarisatie van bestaande aanpakken en innovaties	33
6. Slotbeschouwing	43
Referenties	47
Bijlage 1.	54
Bijlage 2.	55
Bijlage 3.	56

Naast deze kennis- en innovatiescan zijn er nog vijf andere opgesteld. Ben je geïnteresseerd in de andere kennis- en innovatiescans, klik dan op de betreffende link.

- [Inleiding Kennis- en Innovatiescans](#)
- [Kennis- en Innovatiescan WP1](#) [Samenvatting WP1](#)
- [Kennis- en Innovatiescan WP2](#) [Samenvatting WP2](#)
- [Kennis- en Innovatiescan WP3](#) [Samenvatting WP3](#)
- [Kennis- en Innovatiescan WP4](#) [Samenvatting WP4](#)
- [Kennis- en Innovatiescan WP5](#) [Samenvatting WP5](#)
- [Kennis- en Innovatiescan WP6](#) [Samenvatting WP6](#)

Deze kennis- en innovatiescan is in opdracht van ZonMw uitgevoerd.

Mei 2023

1. Inleiding

In deze scan brengen we bestaande kennis en innovaties in kaart rondom het *wicked problem* 'Bewoners in aandachtswijken sporten minder. Gezonder leven en meer meedoen in de samenleving door meer te bewegen en te sporten' (zie kader 1.1). Dit is een van de zes venijnige problemen binnen MOOI in beweging, het ZonMw-programma gericht op missiegedreven ontwikkeling van onderzoek en innovatie voor sport en bewegen. Deze scan biedt een vertrekpunt om met dit *wicked problem* aan de slag te gaan.

Kenmerken van een *wicked problem* zijn dat het venijniger wordt naarmate het probleem en de oplossing minder duidelijk zijn en er verschillende partijen bij betrokken zijn met elk hun eigen belangen en waarden (Alford & Head, 2017). In deze scan laten we zien dat deze venijnigheid ook voor dit *wicked problem* opgaat. Dat maakt ook dat we geen antwoorden formuleren als het gaat om wat, waar, hoe en wie. Wel bieden we inzichten op basis van bestaande kennis en innovaties en laten we zien welke vragen dit *wicked problem* oproept. Daarmee bieden we mogelijke richtingen voor hoe nu verder.

Aanpak en leidende ontwikkelingen

Deze kennis- en innovatiescan is gebaseerd op 1) wetenschappelijke studies over Nederland; 2) relevante openbaar beschikbare

Bewoners in aandachtswijken sporten minder. Gezonder leven en meer meedoen in de samenleving door meer te bewegen en sporten'

'Mensen met een laag inkomen en een lage opleiding, doen minder vaak aan bewegen en sporten dan mensen met een hoog inkomen en een hoge opleiding. Er zijn verschillende oorzaken hiervoor: praktische drempels (hoge kosten, geen tijd, ver weg), vanwege ervaren gezondheidsverschillen, of omdat het ontbreekt aan kennis over hoe gezond te bewegen. Het percentage hoogopgeleide Nederlanders dat wekelijks sport is bijna twee keer zo hoog (71 procent) als het percentage laagopgeleiden (36 procent). Bijna de helft van de laagste inkomensgroepen sport nooit. In aandachtswijken concentreert zich deze problematiek, dat zijn wijken waarin relatief veel mensen met een laag inkomen wonen, en oude huizen staan. Tijdens de coronapandemie is die kloof alleen maar groter geworden. Hoe kan de sportdeelname en beweegtijd in deze wijken structureel toenemen?'

Uit: *Bewoners in aandachtswijken sporten minder*, ZonMw, 21 juni 2022.

Kader 1.1

kerncijfers, afkomstig van het CBS en het RIVM; 3) gesprekken met experts uit verschillende disciplines over zowel het *wicked problem* als beloftevolle aanpakken en 4) overzichten van relevante bestaande aanpakken en projecten opgesteld door Kenniscentrum Sport & Bewegen, SportInnovator en ZonMw. In bijlage 1 staat een verantwoording van de methode.

De bestaande kennis over dit *wicked problem* is te karakteriseren als veel, veelzijdig en versnipperd. Zo kunnen we te rade gaan bij verschillende disciplines, zoals biomedische wetenschappen, epidemiologisch onderzoek, gezondheids- en gedragswetenschappen,

sociale wetenschappen, ethiek en filosofie. Daarbij gaat deze kennis deels over 'bewoners in aandachtswijken' en deels over verschillen naar sociaaleconomische-statusposities in de samenleving; deze overlappen elkaar, maar niet volledig. Een dergelijke veelzijdigheid geldt ook voor de bestaande aanpakken en innovaties rond dit thema. Dat maakt dat we in deze scan keuzes hebben moeten maken over waar we wel/niet (diep) op ingaan en welke experts we spraken. Die keuzes zijn normatief; daar zijn we ons van bewust.

Belangrijk uitgangspunt voor deze keuzes is dat verschillen in sport- en beweegdeelname

naar sociaaleconomische status in de afgelopen twee decennia zijn gegroeid in plaats van afgenomen, ondanks alle aandacht en (beleids) inspanningen (Van den Dool, 2022). Datzelfde geldt voor ongelijkheden naar sociaaleconomische posities in (ervaren) gezondheid, (gezonde) levensverwachting en (gevoelens van) meedoen in de samenleving (CBS, 2015; VTV, 2018; SCP, 2023). Dat betekent dat we als samenleving echt anders moeten leren denken en handelen om dergelijke ongelijkheden, die in dit venijnige probleem centraal staan, te verkleinen.

Met dit uitgangspunt zijn drie hedendaagse maatschappelijke ontwikkelingen leidend geweest in de aanpak van deze scan. De eerste is de toenemende roep in het publieke en wetenschappelijke debat om het recht op bestaanszekerheid in onze samenleving centraler te stellen, en daarmee de kansen die mensen hebben op een gezond leven en meedoen in de maatschappij (RVS, 2021a, 2021b; KNMG, 2023). Deze focus op bestaanszekerheid roept ook de vraag op of het minder sporten en bewegen van bewoners in aandachtswijken de *kwaal* en daarmee het aangrijpingspunt is, of eerder een *symptoom* van een complexer geheel (RVS, 2020).

De tweede leidende ontwikkeling zijn zorgen om (toenemende) polarisatie en wederzijds wantrouwen tussen groepen in het land – vooral tussen mensen die het sociaaleconomisch goed en minder goed hebben (Dibi, 2020a; Beugelsdijk, 2021; SCP, 2023). Deels komt polarisatie en wantrouwen voort uit ‘meetbare’ ongelijkheden, zoals we die in deze scan presenteren. Maar ze komen ook voort uit minder expliciete aspecten, zoals een grote sociale afstand tussen (groepen) mensen, de beelden zij van elkaar hebben en de mate waarin mensen van elkaar afhankelijk zijn en zich gehoord voelen, bijvoorbeeld als ze hulp nodig hebben.¹

De derde leidende ontwikkeling is een sterker wordende roep om ‘de mensen om wie het gaat’ meer te betrekken bij beleid, onderzoek en aanpakken (’s Jongers, 2022; Horstman &

Knibbe, 2022; Pharos, 2020; ZonMw, z.d.). Dat is voor beleidsmakers, onderzoekers en andere professionals geen vanzelfsprekendheid en ook geen gemakkelijke opgave, gezien de complexiteit en gelaagdheid van dit (en aanverwante) *wicked problem(s)*.² Dan gaat het om de onderlinge sociale afstand, maar ook om verschillen in dagelijkse levens, opvattingen en vanzelfsprekendheden als het bijvoorbeeld aankomt op sport- en beweegdeelname, meedoen in de samenleving en gezond leven (’s Jongers, 2022; Stuij, 2022).

Deze drie ontwikkelingen werken we op verschillende plekken in deze scan verder uit. De oplossingsrichting voor dit venijnige probleem wordt in beginsel in een wijkgerichte aanpak gezocht (ZonMw, 2022); dat is waar we in deze scan naar toewerken. Wat zijn dan succesfactoren voor een wijkgerichte aanpak en hoe houdt je daarbij rekening met bovenstaande ontwikkelingen? En wat zijn dan relevante bestaande aanpakken en innovaties?

Leeswijzer

Hoofdstuk 2 bevat een ‘startfoto’ met een beschrijving van de bestaande kennis over het *wicked problem*. Daarvoor ontleden we de hoofdtitel: we gaan eerst in op ‘bewoners in aandachtswijken’ en vervolgens op ‘sporten minder’. De onderwerpen uit de subtitel nemen we hierin mee. Dan volgt in hoofdstuk 3 een kritische reflectie op verschillende (onderliggende) onderwerpen uit dit *wicked problem*. Bijvoorbeeld het onderscheid tussen ‘hoge’ en ‘lage’ sociaaleconomische status, de verwachtingen van sporten en bewegen, en onderliggende mensbeelden in (sport)beleid en -onderzoek.

In hoofdstuk 4 zetten we, gebaseerd op enkele omvangrijke literatuur- en evaluatiestudies, uiteen wat succesfactoren voor een wijkgerichte aanpak gericht op dit *wicked problem* zijn. Ook gaan we nader in op hoe ruimte te geven aan betrokken personen en partijen. Hoofdstuk 5 biedt een overzicht van bestaande aanpakken en initiatieven. In hoofdstuk 6 volgt ten slotte de slotbeschouwing.

¹ Illustratief voor deze leidende ontwikkeling is het manifest ‘Dicht de kloof!’ van burgemeesters van vijftien steden in mei 2021, waarin zij signaleren dat een opeenstapeling van achterstanden in de ‘zestien meest kwetsbare stedelijke gebieden’ maakt dat de sociale samenhang in het land en het wederzijdse vertrouwen tussen overheid en burgers onder druk staan. Zie <https://www.ad.nl/binnenland/dicht-de-kloof--a560d9b1/>

² Een illustratie hiervan is de beschrijving van ‘moeilijk te bereiken doelgroepen’ in onderzoek en beleid, bijvoorbeeld als het gaat om (groepen) mensen die minder bewegen dan gewenst (zie bijvoorbeeld Ministerie van VWS, 2022, p.2).

2. Startfoto: beschrijving en kerncijfers

In onze samenleving is sprake van een sterke wisselwerking tussen onder andere sociaaleconomische status, waar iemand woont en aspecten van gezondheid en leefstijl – waaronder sport- en beweegdeelname (o.a. Pharos, 2023; Van den Dool, 2022). Deze onderdelen lichten we in deze startfoto verder toe door verschillende onderwerpen (deels) apart te bespreken.

Het gaat in dit *wicked problem* om zeer complexe ongelijkheden die achter deze gezondheidsverschillen en grote verschillen in (gezonde) levensverwachting schuil gaan (RVS, 2020). Die complexiteit zit in een opeenstapeling van verschillende, niet alleen sociaaleconomische, factoren die nauw met elkaar verweven zijn. De Kansenskaart van de *Erasmus School of Economics* laat aan de hand van gedetailleerde analyses bijvoorbeeld zien dat het voor de kansen die iemand in het leven heeft, bijvoorbeeld als het gaat om opleiding, inkomen en gezondheid, veel uitmaakt waar hij of zij geboren is.

De Raad voor de Volksgezondheid & Samenleving is daarom zeer kritisch op de focus van het nationale beleid op vooral individuele leefstijl en gedrag en de overtuiging dat meer kennis en informatie tot gedragsveranderingen leidt. Zo wordt *'in feite – gechargeerd gezegd – vooral het symptoom bestreden en niet de kwaal. [Daarom] moeten we kijken naar de oorzaken*

achter de oorzaken' (RVS, 2020, p.9). Zij bepleit daarom dat *'een gezonde samenleving een voorwaarde is voor een gezonde bevolking'*, waarbij meer op collectieve maatregelen in plaats van individueel gedrag moet worden ingezet (Bussemaker et al., 2023).

Het *wicked problem* dat in deze scan centraal staat is in essentie gericht op het veranderen van (individueel) gedrag, namelijk de vraag hoe de sportdeelname en beweegtijd in aandachtswijken structureel kunnen toenemen (ZonMw, 2022). In het licht van de complexe samenhang die we hier schetsen is dat iets om kritisch naar te (blijven) kijken. Dat neemt niet weg dat we kunnen zoeken naar bijvoorbeeld meer collectieve maatregelen om deelname aan sport en bewegen te vergemakkelijken. Maar een focus op gedragsverandering kan ervoor zorgen dat er te weinig aandacht is voor onderliggende ongelijkheden en daarmee voor het waarom van grote verschillen (in gedrag) tussen groepen in de samenleving.

2.1 Bewoners in aandachtswijken...

In deze paragraaf gaan we in op 'aandachtswijken' en hun bewoners (zie kader 2.1). Daarbij laten we ons in de presentatie van de onderwerpen leiden door de eerste helft van de subtitel van dit *wicked problem*: 'gezonder leven en meer meedoen in de samenleving',

waarbij sporten en bewegen (als onderdelen van 'gezonder leven') vooral in de volgende paragraaf aan bod komen.

Hoewel in de titel van dit *wicked problem* 'bewoners in aandachtswijken' centraal staan,

gaat het voor een groot deel ook over verschillen naar sociaaleconomische status; bewoners in aandachtswijken hebben bovengemiddeld vaak een laag inkomen en een 'lage' opleiding (ZonMw, 2022), zoals we in de startfoto laten zien.³

Probleemwijken, krachtwijken, aandachtswijken of kwetsbare wijken?

In 2007 presenteerde minister Vogelaar van Wonen, Wijken en Integratie een lijst met 'krachtwijken', later ook wel prachtwijken of Vogelaarwijken genoemd. De benamingen die voor dergelijke wijken in onderzoek en beleid worden gehanteerd geven deels weer hoe er naar gekeken wordt. In de jaren negentig waren het 'probleemwijken' of 'achterstandswijken', met de nadruk op de problemen die er speelden. De Vogelaarwijken werden later 'aandachtswijken', wat als een neutralere term wordt beschouwd. Het Ministerie van VRO spreekt in de nieuwe beleidsaanpak over 'kwetsbare' gebieden of wijken, net als onderzoekers tegenwoordig vaker doen. Wij volgen in deze uitwerking de beschrijving van ZonMw met de benaming 'aandachtswijken'.

Gebaseerd op Uyterlinde & Van der Velden (2017).

Kader 2.1

³ In deze startfoto brengen we de bestaande kennis in kaart. Daarbij gaat het veelal over 'lage' en 'hoge' opleidingen; omschrijvingen die niet neutraal zijn en ook inwerken op dynamieken in de samenleving. Denk aan het gevoel gezien en gewaardeerd te worden en mee te mogen doen in de samenleving. In hoofdstuk 3 geven we hier een kritische reflectie op. We nemen in deze scan wel de termen 'laag' en 'hoog' over, omdat die in de geraadpleegde bronnen worden gehanteerd.

Sociaaleconomische status in onderzoek is vaak een combinatie van gevolgd opleiding en (huishoud)inkomen, soms in combinatie met welvaart. Daarbij zijn opleiding en inkomen in de samenleving sterk verweven: het gemiddelde inkomen van mensen met een hoge opleiding is, zowel voor mannen als vrouwen, ruim het dubbele van dat van mensen met een lage opleiding (resp. 56.500 en 27.700 euro; CBS, 2022a; zie bijlage 2 voor gegevens over de verdeling van opleiding en inkomens in de samenleving).

Daarbij is in de huidige samenleving, met onder andere sterk gestegen prijzen voor energie en levensmiddelen, veel aandacht voor een groeiende groep mensen met een te laag inkomen om rond te komen.⁴ Hoewel er geen eenduidige definitie van armoede is en schulden daar niet altijd in worden meegenomen, leefde in 2022 6,7 procent van de Nederlandse bevolking van een inkomen onder het 'niet-veel-maar-toereikendbudget', het budget dat nodig wordt geacht voor minimaal noodzakelijke goederen en voorzieningen, inclusief beperkte uitgaven voor sociale participatie en ontspanning (SCP, 2019; CBP, 2022).⁵ Bij kinderen lag dit percentage op 9,2 procent (CBP, 2022).

Vanwege deze verwevenheid van sociaaleconomische-statusposities en bewoners van uiteenlopende wijken rapporteren we in deze scan kennis op verschillende niveaus: we presenteren gegevens over wijken en wijkbewoners, over verschillen naar sociaaleconomische

status en over verschillen naar opleiding en/of inkomen. Dat komt ook doordat bijvoorbeeld niet over alle indicatoren analyses naar wijken beschikbaar zijn.

In deze paragraaf gaan we achtereenvolgens in op:

- de hernieuwde beleidsmatige aandacht voor aandachtswijken;
- segregatie, leefbaarheid en kwaliteit van de leefomgeving in wijken;
- ongelijkheden in (gezonde) levensverwachting en (ervaren) gezondheid;
- enkele verschillen in meedoen in en kijken naar de samenleving.

Hernieuwde aandacht voor 'aandachtswijken'

In 2022 presenteerde het Ministerie van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening het Nationaal Programma Leefbaarheid en Veiligheid (Ministerie van VRO, 2022). Daarmee is er na een decennium waarin nationaal beleid gericht op wijkverbetering grotendeels afwezig was, hernieuwde aandacht voor opgaven en problemen in 'kwetsbare wijken' (Uyterlinde et al., 2022). Het doel van het nieuwste beleidsprogramma is om de komende vijftien tot twintig jaar in te zetten op het verbeteren van de fysieke leefomgeving, het perspectief van de bewoners (werk, wonen, onderwijs) en de veiligheid (Ministerie van VRO, 2022). Hiervoor is een gebiedsgerichte, integrale aanpak voorgesteld; waardoor raakvlakken met de wijkgerichte aanpak zoals voor dit

⁴ Zie bijvoorbeeld de plannen van de minister van Armoedebeleid, Participatie en Pensioenen, met bijvoorbeeld de kabinetsplannen om het minimumloon te verhogen en een onafhankelijke commissie die de hoogte en systematiek van het sociaal minimum onder de loep neemt. Bron: https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/brieven_regering/detail?id=2022D30970&did=2022D30970

⁵ In 2022 lag dit budget bijvoorbeeld op 1.460 euro voor een alleenstaande en op 2.702 euro voor een stel met kinderen (CPB, 2022). Belangrijk aandachtspunt is dat de hoogte van het huishoudinkomen niet per definitie opgaat met het wel of niet kunnen rondkomen. Dat laatste is sterk afhankelijk van de hoogte van bijvoorbeeld vaste lasten, zorgkosten en eventuele schulden (NIBUD, 2022).

wicked problem voorgesteld voor de hand liggen. Het geeft aan dat er een (beleids)focus op aandachtswijken en wijkaanpakken ligt. Sport en bewegen (en gezondheid in bredere zin) lijken overigens vooralsnog (vrijwel) geen onderdeel van de plannen in het kader van dit beleidsprogramma uit te maken.

Zoals er geen eenduidige term voor aandachtswijken is, is er ook geen eenduidige afbakening. Minister Vogelaar presenteerde in 2007 veertig krachtwijken; Minister De Jonge zet sinds 2022 in op twintig kwetsbare gebieden. Dit zijn (groot)stedelijke gebieden of wijken. Dat betekent dat 'kwetsbare' gemeenten op het platteland in een focus op aandachtswijken veelal niet meegenomen worden (Reches & De Meere, 2022).⁶ Daarbij kent elke gemeente ongetwijfeld haar eigen aandachtswijk(en). Dat maakt dat een focus op aandachtswijken een zekere afbakening biedt, maar tegelijkertijd ruimte over laat voor (lokale) keuzes.

Segregatie in Nederlandse steden

In Nederlandse steden wonen 'arm' en 'rijk' steeds vaker in verschillende wijken. Vooral mensen met een laag inkomen, met weinig jaren opleiding en zonder werk wonen in toenemende mate in dezelfde wijken. Dit zijn de wijken met de goedkoopste sociale huurwoningen (Engbersen & Uytterlinde, 2022; Hochstenbach, 2022; Vuyk, 2017; PBL, 2016).

Achter deze segregatie in steden liggen verschillende dynamieken. Een daarvan is de uitwerking die lokaal en nationaal woonbeleid heeft (gehad), waarbij zowel processen van gentrificatie als beleid op het gebied van sociale huur een belangrijke rol spelen (Arundel & Hochstenbach, 2020; Hochstenbach, 2022).

Door beleidsgestuurde processen van gentrificatie (d.w.z. het sociaaleconomisch 'opwaarderen' van wijken met o.a. duurdere woningen) worden bewoners met lage inkomens gedwongen te verhuizen van hun vertrouwde woonomgeving naar andere wijken, doordat de woningen in hun wijk voor hen niet meer betaalbaar zijn. Zij worden zo uitgesloten van bepaalde wijken in de stad.

Hochstenbach (2022) laat in zijn boek *Uitgewoond* zien hoe sociale huurwoningen juist in steeds sterkere mate alleen toegankelijk zijn voor de mensen met de allerlaagste inkomens, met als achterliggend politiek idee dat deze sector een 'vangnet' moet zijn voor mensen die nergens anders terecht kunnen.⁷ Daarbij moeten woningbouwcorporaties via gemeentelijke afspraken steeds meer 'kwetsbare' groepen huisvesten door de extramuralisering van de zorg. Dat zijn mensen die niet alleen een laag inkomen, maar ook een zorgbehoefte hebben. Onder sociale huurders is een toename van ervaren fysieke of mentale gezondheidsproblemen zichtbaar, net als psychiatrische problematiek. Deze toename is niet gevonden op de koopmarkt en in de particuliere huursector.

De concentratie van sociale huurwoningen in (specifieke) wijken en de strengere inkomenseisen, hebben daardoor ook als gevolg dat deze wijken in toenemende mate gestigmatiseerd raken 'als een plek waar je liever niet wilt wonen' (p.130).

Een analyse van het CBS laat zien dat veel naoorlogse stadswijken 'sociaaleconomisch zwakke' wijken zijn (CBS, 2017). In deze wijken, verspreid over dertig grote gemeenten, woonden in 2016 ruim 710.000 mensen. 7 procent

van hen had een bijstandsuitkering (tegenover 3% landelijk gemiddeld en 4,7% gemiddeld in de grootste steden). Ook het aandeel mensen met een arbeidsongeschiktheidsuitkering lag er hoger dan gemiddeld (8,2% tegenover 6,5% landelijk gemiddelde). Ruim 14 procent moest rondkomen van een inkomen op of onder het sociaal minimum; landelijk was dit 8,4 procent. In deze wijken wonen relatief veel mensen jonger dan 45 jaar, alleenstaanden en mensen met een Marokkaanse of Turkse migratieachtergrond.

De meest welvarende mannen leven gemiddeld maar liefst negen jaar langer dan de minst welvarende mannen

⁶ Zie voor wat een focus op grootstedelijke gebieden betekent (en wat daarbij gemist wordt) ook Milikowski (2020) en Raad voor de leefomgeving en infrastructuur, Raad voor het Openbaar Bestuur, Raad voor Volksgezondheid & Samenleving (2023). De auteurs van het laatste rapport, afkomstig van drie landelijke adviesraden, wijzen op grote verschillen in onder andere welvaart, gezondheid en de aanwezige voorzieningen tussen 'economische kerngebieden' (zoals de Randstad en regio Eindhoven) en de regio's daarbuiten. Veel van de onderwerpen die zij aanstippen, bijvoorbeeld als het gaat om (de kansen op) gezond leven en meedoen in de samenleving, raken aan de onderwerpen die in dit venijnige probleem centraal staan.

⁷ Dit in tegenstelling tot de vroegere idealen achter de 'volkshuisvesting' (zie Hochstenbach, 2022, pp. 125-156).

Verskil in tevredenheid met en leefbaarheid van de woonomgeving

Het voorafgaande maakt het relevant te kijken naar de mate waarin mensen tevreden zijn met hun woning en woonomgeving. Huiseigenaren blijken vaker tevreden over hun woning dan huurders (respectievelijk 95% en 72%; CBS, 2022b). Hetzelfde geldt voor de omgeving waarin zij wonen (respectievelijk 89% en 76%). Daarbij zijn personen die via particuliere verhuurders huren vaker tevreden over hun woonomgeving dan personen in een sociale huurwoning (resp. 81% en 74%). Eenzelfde beeld is zichtbaar naar besteedbaar inkomen: naarmate het inkomen stijgt, neemt de tevredenheid over de woonomgeving toe van 78 procent voor het laagste inkomenskintiel tot 90 procent voor het hoogste (CBS, 2022c). Dit laat overigens ook zien dat verschillen in tevredenheid naar type woning en inkomen van het huishouden (als onderdelen van sociaaleconomische status) gemiddeld genomen niet heel groot zijn.

Een focus op wijken laat een ander beeld zien. Uit de Leefbaarometer komt naar voren dat er in Nederland 193 wijken zijn waar de leefbaarheid structureel onder druk staat en bewoners ontevreden zijn over hun woonomgeving (Leidemeijer & Mandemakers, 2022).⁸ Waar de leefbaarheid in Nederlandse wijken gemiddeld genomen in de afgelopen decennia steeds verder is verbeterd, is dat in deze 193 wijken (met 426 buurten) niet het geval. Hier wonen ongeveer 537.000 huishoudens; dat zijn pakweg 1,1 miljoen inwoners. Een deel van deze wijken ligt

in en rond de vier grote steden, maar er zitten ook wijken bij in regio's zoals de Drechtsteden, IJmond en Parkstad Limburg. Andere gemeenten met wijken waar de leefbaarheid structureel onder druk staat zijn bijvoorbeeld Lelystad, Delfzijl, Leeuwarden, Emmen, Den Helder en Maastricht en grotere gemeenten in Gelderland en Noord-Brabant.

Uit andere studies komt naar voren dat in wijken waar de inkomens het laagst liggen (laagste 20%) en/of veel mensen met een lage sociaaleconomische status wonen, de kwaliteit van de leefomgeving ongunstiger is (PBL, 2020; Pharos, 2023). Dan gaat het om een combinatie van factoren zoals een geringere sociale samenhang, meer luchtvervuiling en verkeerslawaaï, minder voorzieningen en groen en meer fastfoodaanbieders. Dit is ongunstig voor de gezondheid van de mensen die er wonen. Doordat inwoners in deze wijken vaak te maken hebben met problemen als financiële zorgen, ziekte of werkloosheid, zijn ze vaak ook minder in staat te investeren in hun eigen woonomgeving.⁹

Zorgkosten gemeten op wijkniveau nemen gemiddeld substantieel toe als de sociaaleconomische status van een wijk daalt (De Boer, 2022). Rekening houdend met de bevolkingsopbouw hebben lage-inkomenswijken aanzienlijk hogere kosten dan hoge-inkomensbuurten. Deze studie suggereert dat de totale zorgkosten met ruim 7 procent zouden dalen als de kosten van elke wijk gelijk waren aan de huidige kosten van de meest welvarende

⁸ De Leefbaarometer brengt verschillende dimensies van wijken in kaart: fysieke omgeving, woningvoorraad, voorzieningen, sociale samenhang, overlast en onveiligheid. Zie ook <https://www.leefbaarometer.nl/>. Indicatoren zoals leeftijd, inkomen, opleiding en het hebben van een migratieachtergrond zijn in deze Leefbaarometer niet meegenomen. In bijlage 3 van het rapport *Leefbaarheid in Nederland 2020* (Leidemeijer & Mandemakers, 2022) staat een volledige lijst van de wijken waar de leefbaarheid structureel onder druk staat.

⁹ In deze scan gaan we niet in op relaties tussen de aanwezigheid van groen in de wijk en de bijdrage daarvan aan de gezondheid van bewoners. Zie voor meer informatie over dit onderwerp <https://www.gezondin.nu/nieuws/special-gezondin-van-podcast31-groen-loont-een-gezonde-leefomgeving-in-aandachtswijken/>

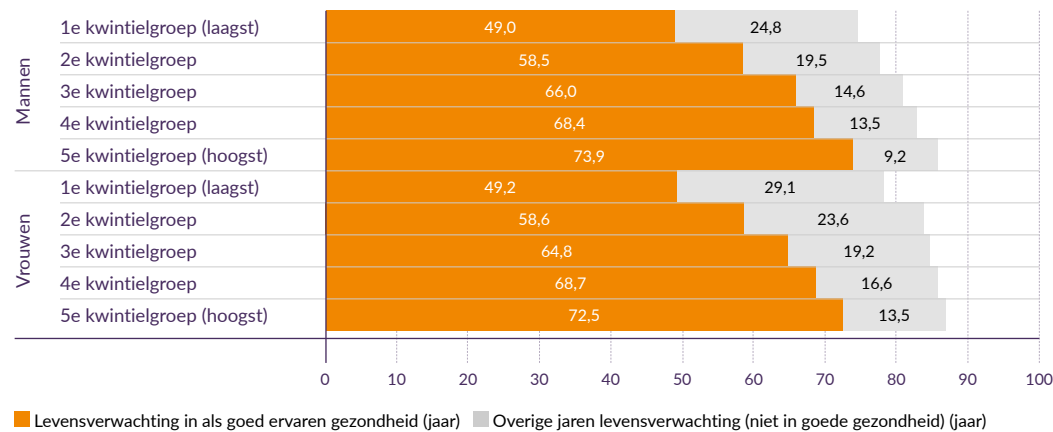
buurten. Beleid gericht op het lokaal verbeteren van de sociaaleconomische determinanten van gezondheid lijkt dan ook cruciaal.

Ongelijkheden in (gezonde) levensverwachting en (ervaren) gezondheid

In Nederland zijn ongelijkheden in (gezonde) levensverwachting aanzienlijk. Zo neemt de levensverwachting toe met een toenemende welvaart, gemeten als combinatie van inkomen en vermogen (CBS, 2022d). De meest welvarende mannen leven gemiddeld maar liefst negen jaar langer en 25 jaar langer in goede gezondheid dan de minst welvarende mannen (zie figuur 2.1). Voor vrouwen zijn de verschillen iets kleiner, maar met respectievelijk 8 en 23 jaar ook groot (figuur 2.1). Naar opleidingsniveau zijn vergelijkbare verschillen te zien. Mensen die een hbo- of universitaire opleiding hebben gevolgd leven gemiddeld negentien jaar langer in goede gezondheid dan mensen die alleen het basisonderwijs hebben gevolgd (CBS, 2015). Deze ongelijkheden in (gezonde) levensverwachting naar vooral inkomen/materiële deprivatie zijn ook in andere landen en tussen landen zichtbaar (WHO, 2008; Marmot, 2020).

De levensverwachting ligt in Nederland het laagst in grootstedelijke, vaak naoorlogse buurten waar de leefomgevingsfactoren het meest ongunstig zijn en bewoners ongunstig scoren als het bijvoorbeeld gaat om gerapporteerde eenzaamheid, roken en ernstig overgewicht en diabetes (PBL, 2020). In deze

Figuur 2.1 Levensverwachting en gezonde levensverwachting in jaren, uitgesplitst naar welvaart en geslacht

Bron: CBS, 2022d.

buurten woont ongeveer 18 procent van de Nederlanders, heeft een derde van de bewoners een huishoudinkomen in de laagste categorie en is de gemiddelde levensverwachting 79,6 jaar (tegenover 82,7 jaar in de 'moderne woonwijken', die het hoogst scoren op levensverwachting).

Ook de mate waarin mensen hun ervaren gezondheid als (zeer) goed beoordelen, is ongelijk verdeeld (CBS, 2022e).¹⁰ Van de mensen met een laag onderwijsniveau geeft ongeveer twee derde (64%) aan een (zeer) goede ervaren gezondheid te hebben, tegenover 84 procent van de mensen met een hoog onderwijsniveau. Naar inkomen zijn de verschillen vergelijkbaar. In de groep met de 20 procent laagste inkomens ervaart

67 procent de gezondheid als goed en in de groep met de 20 procent hoogste inkomens is dat 87 procent.

Vaker langdurige aandoeningen en beperkingen

Mensen met een lage opleiding en een laag inkomen hebben vaker een of meerdere langdurige aandoeningen of beperkingen. Zo heeft 40 procent van de mensen uit de groep met de 20 procent laagste inkomens een langdurige aandoening en 39 procent een GALI-beperking, tegenover respectievelijk 25,4 en 19,4 procent van de mensen uit de groep met de 20 procent hoogste inkomens (CBS, 2022e).¹¹ Daarnaast kampen mensen met een lagere opleiding, lager inkomen en lager vermogen vaker met psychische klachten en worden zij vaker beperkt bij

¹⁰ Op wijkniveau is deze informatie te vinden via <https://www.rivm.nl/media/smapi/>. Een analyse naar verschillen tussen wijken hebben we niet gevonden.

¹¹ GALI staat voor *Global Activity Limitation Indicator* en is een internationaal gebruikte indicator voor gezondheidsbeperkingen. Personen met een GALI-beperking zijn vanwege gezondheidsproblemen sinds zes maanden of langer beperkt in de activiteiten die mensen gewoonlijk doen.

activiteiten in het dagelijks leven dan personen met een hogere opleiding. In de groep met de 20 procent laagste vermogens wordt 16 procent belemmerd door pijn en in de groep met de 20 procent hoogste vermogens is dat 9 procent. Mensen met een hoge opleiding zijn gemiddeld ook tevredener over hun lichamelijke en psychische gezondheid (CBS, 2022f).

Verwevenheid problematische schulden en gezondheidsproblemen

Eén op de vijf huishoudens in Nederland heeft risicovolle of problematische schulden; steeds meer wetenschappelijk onderzoek toont aan dat er een stevige verwevenheid is tussen deze financiële problemen en het hebben van gezondheidsklachten (Van der Veer & Jungmann, 2016). Er is in Nederland echter nauwelijks onderzoek naar de samenhang (oorzaak-gevolg). Hoewel het de vraag is of dat inzicht nodig is in de praktijk, wijst dit er wel op dat zorgverleners bij een combinatie van financiële problemen en gezondheidsklachten alert moeten zijn en dat een integrale aanpak nodig is.

Minder kansrijke start

Kinderen van ouders met minder hulpbronnen hebben gemiddeld minder kans op een kansrijke start in het leven dan andere kinderen (CBS, 2023b). Risicofactoren voor een minder kansrijke start zijn een laag onderwijsniveau, een laag welvaartsniveau, onderdeel zijn van een eenoudergezin en gebruik van psychische medicatie door ouder(s). Bij kinderen die opgroeien in een gezin met een bijstandsuitkering is bij 9 procent sprake van een opeenstapeling

van alle vier deze risicofactoren. Bij kinderen in een gezin zonder bijstand is dat bij 0,2 procent het geval.

Vaker ongezonde, chronische stress

Ongeveer een derde van de bevolking leeft in omstandigheden die tot ongezonde, chronische stress (kunnen) leiden, waarbij een opeenstapeling van onzekerheden op het gebied van werk, financiën en gezondheid de belangrijkste bron is (Pharos, 2021a). De helft van deze groep bestaat vooral uit mensen met een lage opleiding, weinig inkomen en vermogen, en een klein sociaal netwerk. De andere helft heeft iets meer opleiding en vaker werk, maar kampt bijvoorbeeld met onzekerheden door tijdelijke banen of flexwerk.

Omstandigheden die de kans op chronische stress, en daarmee op ziekte, een slechte ervaren gezondheid en een beperkt denk- en doenvermogen, verhogen en vooral voorkomen bij mensen met een lagere sociaaleconomische status zijn onder andere: armoede en schulden; ongezond werk of langdurige werkloosheid; stressvolle omstandigheden tijdens het opgroeien; migratie en proces van integratie; ervaren discriminatie; stress door de complexe samenleving en contacten met instanties ('het systeem'); stressoren in de leefomgeving. Ook hebben tegenslagen die de hele samenleving treffen, zoals de coronacrisis, vooral gevolgen voor mensen die zich al in een extra kwetsbare situatie bevinden (zie ook Pharos, 2022a).¹²

Enkele verschillen in meedoen in en kijken naar de samenleving

Ongeveer een kwart van de mensen in Nederland heeft 'beperkte gezondheidsvaardigheden'. Dat wil zeggen dat zij (veel) moeite hebben om informatie over gezondheid en gezondheidszorg te vinden, begrijpen en gebruiken (Willems et al., 2022). Dat geldt relatief vaker voor mensen met een lage opleiding (38%) en mensen die een slechtere ervaren gezondheid hebben (39%). Pharos (2022b) wijst op de belangrijke relatie met laaggeletterdheid van ongeveer 2,5 miljoen mensen van 16 jaar en ouder in Nederland.¹³ Dit onderdeel van 'mee kunnen doen' in de samenleving raakt direct aan gezondheidsuitkomsten; uit de vorige paragraaf komt al naar voren dat deze groep gemiddeld een hogere zorgvraag heeft.

Daarnaast kunnen naar schatting 2,5 tot 4 miljoen mensen in Nederland, veelal met

een lage sociaaleconomische positie, niet of moeilijk meekomen in de digitale wereld, terwijl dat steeds meer nodig is voor toegang tot bijvoorbeeld onderwijs, werk en inkomen, en gezondheid (Dedding & Goedhart, 2021; zie ook De Groot, 2022). Dedding & Goedhart (2021) laten zien hoe digitale ongelijkheid vaak samengaat met andere maatschappelijke uitdagingen, zoals werkloosheid, een laag inkomen of een gebrek aan sociale relaties, problemen die elkaar versterken. Daarmee raakt digitale ongelijkheid ook aan kansen in het leven én aan gevoelens van er wel of niet bij (mogen) horen.

Ongelijke verdeling in hulpbronnen

Een kleine 21 procent van de mensen in Nederland, de 'onzekere werkenden' en 'het precariaat'¹⁴, beschikt structureel over de minste hulpbronnen, dat wil zeggen economisch, sociaal, cultureel en persoonlijk kapitaal (SCP, 2021, 2023). Deze ongelijke verdeling in

¹² In plaats van stress te bestrijden als probleem door mensen ermee om te leren gaan, zoals vaak de reflex is, is stress beter te beschouwen als symptoom van iets anders, iets wat wijst richting 'oorzaak achter de oorzaak' van complexe gezondheidsongelijkheden (Vonk, 2023).

¹³ In navolging van Haverkamp et al. (2017) is de vraag of beperkte gezondheidsvaardigheden en laaggeletterdheid determinanten van gezondheid zijn of als onderdelen van gezondheid moeten worden beschouwd.

¹⁴ Het SCP hanteert deze samenvoeging van proletariaat en precair, afkomstig uit het Verenigd Koninkrijk, voor een groep die 'op alle terreinen achterblijft en een onzeker bestaan leidt' (SCP, 2014).

hulpbronnen gaat samen met verschillende manieren waarop mensen naar hun eigen leven, de samenleving en de politiek kijken. Deze 21 procent is gemiddeld minder tevreden met het eigen leven en kent zichzelf een lagere positie op de maatschappelijke ladder toe. Ze hebben gemiddeld minder vertrouwen in de politiek en overheid, gaan minder stemmen en zien meer conflicten (minder cohesie) in de samenleving dan andere groepen. Hoewel mensen uit deze twee groepen voor zorg en ondersteuning relatief vaak afhankelijk zijn van de overheid, voelt ruim de helft dat de overheid te weinig doet voor mensen zoals zij. Zij zijn bovendien minder goed vertegenwoordigd in de politiek.¹⁵ Deze groep is in omvang tussen 2014 en 2019/2020 amper veranderd.

Een nadere analyse (SCP, 2017) laat zien dat deze twee groepen vaker wonen in de wijken met de laagste sociale-statuscores: een derde van de onzekere werkenden en de helft van het precariaat woont in de 20 procent 'slechtste' wijken. Dat laat overigens ook zien dat een aanzienlijk deel van hen *niet* in deze wijken woont.

Vershil in kansen en representatie in politiek en samenleving

Bepaalde (groepen) mensen en plekken hebben meer kansen en ontwikkelingsmogelijkheden en zijn beter gerepresenteerd in politiek en samenleving (De Voogd & Cuperus, 2021). Daarin zijn vooral verschillen zichtbaar naar inkomen, opleiding en ervaren gezondheid, die geografisch ongelijk verdeeld zijn.

De Voogd & Cuperus (2021) laten in de *Atlas van Afgehaakt Nederland* zien dat vooral een slechte (ervaren) gezondheid sterk samenhangt met sociaaleconomische achterstanden en individueel niet-welbevinden, maar ook met maatschappelijk onbehagen, frustratie en afhaken. Dat laatste is bijvoorbeeld zichtbaar in stemmen op politieke buitenstaander-partijen of niet stemmen. Gezondheidsverschillen zijn ook geografisch ongelijk verdeeld, maar niet eenduidig te koppelen aan inkomen en opleiding. In gebieden waar de opleidings- en inkomensniveaus gemiddeld relatief laag zijn, maar de sociale samenhang groot is, is de (ervaren) gezondheid 'opmerkelijk goed', aldus de auteurs (p. 95; zie ook de Friese paradox in hoofdstuk 3).

Ook ander onderzoek laat zien dat mensen met een lagere opleiding minder in (nationaal) beleid gerepresenteerd zijn; mensen met een hogere opleiding hebben meer invloed op de inhoud van beleid, maar niet per se dezelfde belangen, zorgen en normen en waarden als mensen met een lagere opleiding (Bovens & Wille, 2010; Schakel & Van der Pas, 2021).

Verskillende auteurs wijzen bovendien op een nieuwe maatschappelijke trend waarbij opleiding de belangrijkste sociale marker is geworden (Bovens & Wille, 2010; Vuijk, 2017). Uit de vorige paragraaf bleek al dat bewoners in aandachtswijken bovengemiddeld afhankelijk zijn van beleid, bijvoorbeeld als het om inkomens en zorg gaat. Ook zijn zij gemiddeld lager opgeleid, wat betekent dat veelal

anderen beslissingen nemen over hun levens, die reële gevolgen voor hun dagelijks leven kunnen hebben.¹⁶

Wantrouwen richting instanties bij bewoners

Uit verhalen van bewoners uit verschillende 'krachtwijken' komt veel wantrouwen, verdriet, onmacht en boosheid naar voren, gevoed door jarenlange negatieve ervaringen met hulpverlening en aanbod in de wijk (Dibi, 2020a, 2020b). De belangrijkste ervaren belemmering van bewoners om hulp te vragen of gebruik te maken van aanbod in de wijk is een groot wantrouwen naar instanties. Vele onderliggende factoren zorgen voor een mismatch tussen bewoners en instanties. Daarbij zijn verschillende bewoners gebaat bij verschillende accenten om tot verbetering te komen, bijvoorbeeld naar leeftijd, herkomst of het al dan niet hebben van psychische problemen.

Uit gesprekken met professionals werkzaam in deze wijken blijkt ook wantrouwen vanuit instanties richting bewoners, door hardnekkige negatieve beeldvorming over 'probleemgezinnen' of bepaalde groepen.¹⁷ Professionals signaleren daarbij problemen in de manieren

waarop hun werk van bovenaf wordt aangestuurd en ingekaderd, bijvoorbeeld financieel en verspreid over verschillende domeinen.

De hier aangestipte onderwerpen zijn maar enkele verschillen in meedoen in en kijken naar de samenleving, maar laten zien dat deze op verschillende manieren doorwerken. In de hoofdstukken over mensbeelden en een wijkgerichte aanpak komen we hier verder op terug.

2.2 ...sporten minder

De mate waarin mensen aan sport en bewegen deelnemen is in Nederland al decennialang ongelijk verdeeld. Uit onderzoek komt naar voren dat verschillende 'statusposities' als leeftijd, opleidingsniveau, inkomen en herkomst samenhangen met sport- en beweegdeelname. Elk van deze statusposities is zowel afzonderlijk als elkaar versterkend van invloed (Elling & Selten, 2016). Vooral voor onderdelen die de sociaaleconomische status van iemand definiëren, en dan met name naar opleiding, zijn grote verschillen in sport- en beweegdeelname zichtbaar (Van den Dool, 2022; Van den Dool et al., 2023). In deze paragraaf laten we deze

¹⁵ Zie ook NRC, 11 maart 2023, *Hoogopgeleide maakt in Nederland de dienst uit*.

¹⁶ Zie voor enkele voorbeelden van reële gevolgen RVS, 2021c.

¹⁷ Zie voor een recent voorbeeld van negatieve beeldvorming over aandachtswijken:

<https://nos.nl/artikel/2464821-vvd-kamerlid-neemt-woorden-over-sociale-huurwoningen-terug>

verschillen zien en gaan we in op verschillen in deelname op wijkniveau.

Daarbij is een belangrijk aandachtspunt dat ongelijkheden in beweeggedrag naar sociaaleconomische status de afgelopen twintig jaar zijn toegenomen, ondanks alle (beleids)inspanningen om deze verschillen te verkleinen (Van den Dool, 2022). In de periode 2001-2020 is het aandeel volwassenen (26-79 jaar) met een lage sociaaleconomische status dat aan de beweegrichtlijnen voldoet nauwelijks toegenomen (van 31 naar 33%), terwijl de toename bij overige groepen groter was. Het aandeel volwassenen met een hoge sociaaleconomische status dat aan de beweegrichtlijnen voldoet ging in dezelfde periode van 47 naar 59 procent (van den Dool, 2022). Tijdens de coronacrisis zijn verschillen in sport- en beweegdeelname naar sociaaleconomische status verder toegenomen (Pulles et al., 2022). Daar komen we verderop in deze paragraaf op terug.

Sport- en beweegdeelname naar sociaaleconomische status

Het percentage mensen met een hoge opleiding dat wekelijks sport was in 2022 ruim twee keer zo groot als het percentage mensen met een lage opleiding (resp. 65 en 30%; CBS i.s.m. RIVM).¹⁸ Ook naar inkomen zijn grote verschillen in sport- en beweeggedrag zichtbaar. Van de Nederlanders met een laag huishoudinkomen sportte in 2022 39 procent wekelijks,

tegenover 51 procent van de Nederlanders met een middelbaar inkomen en 67 procent van de Nederlanders met een hoog inkomen (CBS i.s.m. RIVM). Voor het voldoen aan de beweegrichtlijnen gelden ook grote verschillen naar opleidingsniveau en inkomen.

Kijken we naar de combinatie van afgeronde opleiding en huishoudinkomen – als indicatie van sociaaleconomische status - dan zien we dat Nederlanders met een lage opleiding én een laag inkomen het minst vaak wekelijks sporten en aan de beweegrichtlijnen voldoen (tabel 2.1 en 2.2).¹⁹ Mensen met een hoge opleiding én een hoog inkomen sporten en bewegen het meest. De verschillen zijn groter bij wekelijkse sportdeelname dan bij het voldoen aan de beweegrichtlijnen (zie kader 2.2 voor de gehanteerde definities).

Opleidingsniveau lijkt er daarbij sterker toe te doen dan inkomen (Van den Dool et al., 2023). Zo lijken mensen met een lage opleiding en een gemiddeld inkomen in hun sport- en beweegdeelname op mensen met middelbaar opleidingsniveau en een laag inkomen (tabel 2.1 en 2.2; cursief). Vooral bij wekelijkse sportdeelname komt opleiding tot uiting: de sportdeelname van Nederlanders met een lage opleiding en een hoog inkomen is aanzienlijk lager (41%) dan die van Nederlanders met een hoge opleiding en een laag inkomen (59%; tabel 2.1 en 2.2; vetgedrukt).

Tabel 2.1 Wekelijkse sportdeelname naar sociaaleconomische status (huishoudinkomen en opleidingsniveau tegen elkaar afgezet), bevolking van 25 jaar en ouder (in procenten)

	Opleidingsniveau		
	Laag (lo, vmbo, mavo onderbouw, mbo 1)	Middelbaar (havo, vwo, mbo 2, 3, 4)	Hoog (hbo, wo)
Laag huishoudinkomen	19	34	59
Middelbaar huishoudinkomen	33	46	64
Hoog huishoudinkomen	41	57	73

Bron: Gezondheidsenquête/Leefstijlmonitor CBS i.s.m. het RIVM (2021).

Tabel 2.2 Voldoen aan de beweegrichtlijnen naar sociaaleconomische status (huishoudinkomen en opleidingsniveau tegen elkaar afgezet), bevolking van 25 jaar en ouder (in procenten)

	Opleidingsniveau		
	Laag (lo, vmbo, mavo onderbouw, mbo 1)	Middelbaar (havo, vwo, mbo 2, 3, 4)	Hoog (hbo, wo)
Laag huishoudinkomen	32	39	48
Middelbaar huishoudinkomen	39	43	52
Hoog huishoudinkomen	45	52	55

Bron: Gezondheidsenquête/Leefstijlmonitor CBS i.s.m. het RIVM (2021).

¹⁸ <https://www.sportenbewegenincijfers.nl/beleid/sportakkoord/inclusief-sporten - Sportdeelname-wekelijks>

¹⁹ Cijfers over 2022 zijn nog niet bekend. Daarom geven we de cijfers voor 2021 in de tabel weer.

Kernindicatoren sport en bewegen

In Nederland volgen we de ontwikkelingen op het gebied van sport en bewegen in de tijd met behulp van een set kernindicatoren. De kernindicatoren voor sport- en beweegdeelname zijn:

Sportdeelname twaalf keer per jaar - Het aandeel van de bevolking van 6 jaar en ouder dat twaalf keer per jaar of vaker sport.

Wekelijkse sportdeelname - Het aandeel van de Nederlandse bevolking van 4 jaar en ouder dat één keer per week of vaker sport.

Voldoen aan de beweegrichtlijnen - Het aandeel van de Nederlandse bevolking van 4 jaar en ouder dat voldoet aan de beweegrichtlijnen. Iemand voldoet aan de beweegrichtlijnen door zowel voldoende 1) matig en/of zwaar intensieve activiteiten als 2) spier- en botversterkende activiteiten te doen.

Voor volwassenen en ouderen (18 jaar en ouder) komt dat neer op:

1. minstens 150 minuten per week aan matig intensieve inspanning, zoals wandelen en fietsen, verspreid over diverse dagen. Langer, vaker en/of intensiever bewegen geeft extra gezondheidsvoordeel;
2. minstens tweemaal per week spier- en botversterkende activiteiten, voor ouderen gecombineerd met balansoefeningen.

Voor kinderen (4 t/m 17 jaar) geldt:

1. minstens elke dag een uur aan matig intensieve inspanning, zoals wandelen en fietsen. Langer, vaker en/of intensiever bewegen geeft extra gezondheidsvoordeel;
2. minstens driemaal per week spier- en botversterkende activiteiten.

Zie voor een methodologische verantwoording het rapport [Beweegrichtlijnen en Wekelijks sporter: van vragenlijst tot cijfer](#).

Sport- en beweegdeelname van kinderen en jongeren naar sociaal-economische status

De wekelijkse sportdeelname van kinderen (4-11 jaar) en jongeren (12-17 jaar) neemt toe met sociaaleconomische status. Dat betekent dat de wekelijkse sportdeelname van kinderen en jongeren met een lage sociaaleconomische status lager is dan die van kinderen en jongeren met een hoge sociaaleconomische status (Van Stam et al., 2021; Van den Dool, 2022).

Jongeren met een lage sociaaleconomische status bewegen minder dan leeftijdsgenoten uit hogere sociaaleconomische-statusgroepen. Voor kinderen tot 12 jaar uit lagere sociaaleconomische-statusgroepen geldt dit niet. Zij bewegen in totaal juist meer dan kinderen met een hoge sociaaleconomische status. Dat komt doordat zij in hun vrije tijd meer buitenspelen, lopen en fietsen (Van Stam et al., 2021; Van den Dool, 2022).

Als we kijken naar lidmaatschap van sportverenigingen, zijn Nederlandse jongeren (12 t/m 16 jaar) op het vmbo, jongeren met een niet-westerse migratieachtergrond, jongeren met een lage sociaaleconomische status/gezinswelvaart²⁰ en meisjes relatief minder vaak

lid (Elling & Selten, 2016; Heijnen et al., 2020). Naar gezinswelvaart is het grootste onderscheid zichtbaar: in 2017 was 46 procent van de jongeren met een lage gezinswelvaart lid van een sportvereniging tegenover 83 procent van de jongeren met een hoge gezinswelvaart.

Verschillen in sociale en fysieke omgeving gericht op sportstimulering

Kwalitatief onderzoek onder ruim negentig kinderen (9-11 jaar) op twee basisscholen in Amsterdamse wijken die erg uiteenlopen wat betreft de inkomens van de bewoners, geeft inzicht in verschillende socialisatieprocessen die deze kinderen doorlopen (Stuij, 2015). Waar de kinderen uit de hoge-inkomensbuurt vooral via het gezin gereguleerd en gestructureerd kennismaakten met verschillende sporten bij de sportvereniging, leren de kinderen uit lage-inkomensbuurt via een bredere groep familieleden, de vakleerkracht op school en vriendjes over sport en bewegen. Dit laatste resulteerde in een bredere range van minder gestructureerde activiteiten op verschillende plaatsen, zoals buitenspelen.

Jongeren die weinig bewegen en sporten, groeien vaker op in een sociale en fysieke omgeving waarin sportstimulering in mindere

²⁰ Uitgevraagd als materiële welvaart in het gezin, zoals aantal auto's, aantal computers en het aantal keren dat het gezin in het afgelopen jaar op vakantie is geweest.

mate aanwezig is. Hun ouders doen of deden vroeger vaker zelf niet aan sport, ze wonen vaker in een buurt met onvoldoende passend sportaanbod (zoals openbare faciliteiten en verenigingen) en/of er is weinig geld om lid te worden van een vereniging (Elling & Selten, 2016). In hogere sociale-statusgroepen zijn meer 'overtuigd niet-sporters'. Onder de sterkst ondervertegenwoordigde groepen in de sport zijn juist meer jongeren die wel graag willen sporten, maar belemmeringen ervaren als kosten, te weinig aansluitend sportaanbod en ervaren onzekerheid/onveiligheid. Omdat veel (migranten)jongeren met een lagere sociaaleconomische achtergrond vmbo volgen, waar ook veel andere jongeren zijn die van huis uit weinig gestimuleerd zijn om te sporten, versterkt dit de kans op blijvend niet deelnemen of uitval.

Inzicht in belemmeringen om te sporten in gezinnen met geldzorgen

Interviewstudies onder ouders met geldzorgen geven een wisselend beeld over de voornaamste belemmeringen waardoor hun kinderen niet aan sport deelnemen. In een studie in Haarlem was geldgebrek de meest genoemde belemmering, terwijl slechts enkelen de logistieke organisatie, het vervoer en het kunnen aanvragen van financiële steun noemden (BMC, 2015). Een literatuuronderzoek en interviewstudie in Utrecht en Eindhoven laten juist zien dat geldgebrek een van de vele factoren is die deelname aan sport hindert. Ook vervoersmogelijkheden, de route, beschikbare tijd, sociale steun en rolmodellen, steun

durven en kunnen vragen, bekend zijn met de mogelijkheden voor financiële steun en het sportgedrag van ouders en het belang dat zij daaraan hechten kwamen naar voren (Vitality Academy, 2022a,2022b). Deze studies laten niet zien welke factoren voor ouders meer of minder belemmerend zijn. Ook gaan ze niet in op in hoeverre deze factoren inherent samenhangen met opgroeien en leven in armoede.

Een interviewstudie onder jongeren (11-18 jaar; meiden en jongens) uit gezinnen rond of onder de lage-inkomensgrens laat zien dat geldgebrek een belangrijke reden was om niet (meer) te sporten (Hoogland et al., 2021). Dan gaat het om de kosten van het aanbod, maar ook van kleding of materialen. Daarbij wist een deel van de jongeren niet van het bestaan van financiële regelingen die een bijdrage in de kosten kunnen leveren. Een ander deel had daar wel gebruik van gemaakt, maar was gestopt omdat de tegemoetkoming niet alle kosten dekte of ze niet meer aan de voorwaarden voor ondersteuning voldeden. Te weinig tijd kwam ook veel voor, bijvoorbeeld vanwege een (voor het inkomen noodzakelijke) bijbaan. De druk vanuit verenigingen om meerdere malen per week te trainen paste daar niet meer bij. Ook gezondheidsproblemen waren vaak redenen om niet te sporten. De auteurs wijzen op een samenspel van factoren die belemmerend werken.

Ook een kwalitatieve studie onder 'biculturele' tienermeiden²¹ die in armoede opgroeien, laat zien dat zij niet aan sport deelnemen door

Onder de sterkst ondervertegenwoordigde groepen in de sport zijn juist meer jongeren die wel graag willen sporten

een combinatie van met elkaar samenhangende belemmeringen (Dopheide et al., 2023). Gebrek aan geld en vanaf de tienertijd vrije tijd spelen een grote rol. Geen geld betekent daarbij niet dat het niet mogelijk is om te sporten, maar maakt de keuzemogelijkheden om te (leren) sporten, zeker in sociaal (en 'serieus') verband, wel veel beperkter. Tijd gaat daarbij niet alleen om het aantal uur, maar krijgt ook vorm in sociale relaties waarin sport wel of geen prioriteit krijgt. Wel geldt voor individuen dat bepaalde belemmeringen belangrijker of minder belangrijk zijn. Het wegnemen van een belemmering maakt dan ook niet meteen dat deze meiden wel gaan sporten, ook als ze dat wel zouden willen.

Sport- en bewegdeelname van volwassenen naar sociaaleconomische status

Beweegactiviteiten als wekelijks wandelen en fietsen leveren een belangrijke bijdrage aan het voldoen aan de beweegerichtlijnen (Schurink-van 't Klooster et al., 2023). Van de volwassenen met een lage sociaaleconomische status fietst 47 procent wekelijks en van de volwassenen met een hoge sociaaleconomische status is dat 65 procent. Voor wekelijks wandelen zijn de verschillen met respectievelijk 66 procent en 80 procent kleiner. Kijken we naar het aantal uren per week, dan blijken

²¹ Dit zijn in het genoemde onderzoek meiden met ouders die geboren zijn in de 'klassieke' herkomstlanden zoals Marokko, Suriname en de voormalige Nederlandse Antillen

volwassenen met een lagere sociaaleconomische status inderdaad minder tijd aan wandelen en fietsen te besteden, maar meer uren per week aan beweging via zwaar werk en huishoudelijk werk dan volwassenen met een hoge sociaaleconomische status (Van den Dool, 2022).

Als mensen met een lage sociaaleconomische status wekelijks sporten, doen zij dit minder vaak bij een sportvereniging dan mensen met een hoge sociaaleconomische status (resp. 25 en 38%; Van den Dool, 2022). Eenzelfde verschil is zichtbaar voor het hebben van een zwem- of fitnessabonnement (resp. 39 en 48%).

De sociale omgeving, en dan vooral ouders en partner, beïnvloedt het sportgedrag in belangrijke mate, zowel in het verleden (sportsocialisatie) als in het heden, laten Van den Dool en collega's (2023) zien in een verdiepende studie naar verklaringen voor de grote verschillen in sport- en beweeggedrag naar opleidingsniveau. Ouders en partners van mensen met een lage sociaaleconomische status sport(t)en minder vaak (Van den Dool, 2022).

Motieven en belemmeringen om te bewegen en sporten

Verschillende sociale-statusgroepen hebben grotendeels vergelijkbare motieven om te bewegen of te sporten, zoals vanwege de gezondheid, vanwege sociale contacten, als uitlaatklep of voor het plezier (Elling, 2021). Wel zijn voor volwassenen met een lage

sociaaleconomische status de sociale contacten relatief belangrijk, terwijl volwassenen met een hoge sociaaleconomische status vaker aangeven dat het uiterlijk en de gezondheid redenen zijn om te sporten (Van den Dool, 2022).

Lagere sociale-statusgroepen ervaren meer en grotere belemmeringen om te sporten en bewegen, waaronder combinaties van fysieke, financiële, sociaal-culturele en aan het aanbod gerelateerde belemmeringen (Elling, 2021). Uit vragenlijstonderzoek onder sporters en niet-sporters die wel zouden willen sporten (Van den Dool, 2022) komt naar voren dat mensen met een lage sociaaleconomische status vergeleken met mensen met een hoge sociaaleconomische status vaker de volgende belemmeringen ervaren:

- gezondheidsproblemen (resp. 50% en 23%);
- sportieve activiteiten niet kunnen betalen (resp. 29% en 9%);
- sport niet leuk vinden (resp. 19 en 12%);
- niet weten wat een leuke sportieve activiteit kan zijn (resp. 18% en 10%).

Gebrek aan tijd is daarentegen een vaker genoemde belemmering voor mensen met een hoge sociaaleconomische status (resp. 63% en 25%; Van den Dool, 2022). Breedveld en Mulleers (2011) stellen dat tijd wel een voorwaarde vormt om te sporten, maar dat druk zijn onvoldoende reden is om niet te sporten. Dit roept de vraag op of mensen met een lage sociaaleconomische status daadwerkelijk meer tijd hebben of dat een gebrek aan tijd pas een reden is om niet of weinig te sporten als

andere belemmeringen – zoals gezondheid en financiën – niet aan de orde zijn.

Financiële ondersteuning van sportdeelname voor mensen in armoede

Zoals hierboven al gemeld laat vragenlijstonderzoek zien dat voor 29 procent van de mensen met een lage sociaaleconomische status het niet kunnen betalen van sport een belemmering vormt (Van den Dool, 2022). Ander panelonderzoek (Heijnen et al., 2021) laat zien dat 'te duur' in 2019 vaker een reden was om een fitnessabonnement of lidmaatschap van een sportvereniging op te zeggen in huishoudens die in dat jaar minder te besteden hadden dan daarvoor (40%, tegenover 20% in huishoudens waarin het inkomen gelijk bleef). Ook was 'te duur' vaker een reden om op te zeggen in huishoudens met een inkomen beneden modaal (51%) dan in huishoudens met een bovenmodaal inkomen (16%). Dat laat zien dat de kosten van sport voor mensen die minder te besteden hebben zwaarder wegen.

Tegelijkertijd zijn vragenlijsten in wetenschappelijk onderzoek vaak niet begrijpelijk en toegankelijk genoeg voor mensen die minder digitaal en taalvaardig zijn (Pharos, 2021b; zie ook Dedding & Goedhart, 2021 over digitale

ongelijkheid). Dit raakt 'bewoners in aandachtswijken' bovengemiddeld vaak, omdat zij vaker een lage opleiding hebben afgerond, 'beperkte' gezondheidsvaardigheden hebben en digitaal moeilijk meekomen in de samenleving, zoals in paragraaf 2.1 geschetst. Daardoor is het aannemelijk dat een onderwerp als de mate waarin de kosten van sport te hoog zijn juist voor mensen die (te) weinig te besteden is niet goed in kaart te brengen is.

Jeugdfonds Sport & Cultuur

Voor jeugdigen die in armoede opgroeien, is er de mogelijkheid om via het Jeugdfonds Sport & Cultuur (JFSC) de contributie en soms de benodigde attributen te betalen, zodat zij toch mee kunnen doen. In 2022 zijn er ruim 77.000 aanvragen voor een bijdrage voor sport of cultuur goedgekeurd (Jeugdfonds Sport & Cultuur, 2023).²² De meeste aanvragen waren voor kinderen van 8 t/m 11 jaar. Het vaakst was dit voor voetbal (23.983), gevolgd door zwemles (17.426). In absolute aantallen komen de meeste aanvragen uit Rotterdam en Amsterdam, maar relatief gezien kennen Heerlen en Kerkrade de meeste aanvragen. Een interviewstudie onder kinderen die via het JFSC aan sport of cultuur deelnamen laat zien dat dit voor hen van grote betekenis kan zijn:

²² Dit aantal laat zien hoeveel jeugdigen het JFSC bereikt, maar niet hoeveel er niet bereikt worden. Dat is ook lastig in kaart te brengen. Daarnaast betekent het niet dat gezinnen met kinderen die (net) geen aanspraak op een dergelijke regeling kunnen doen, sportdeelname wel kunnen betalen (zie bijvoorbeeld Dopheide et al., 2023).

als uitlaatklep voor problemen, als context om iets te leren bereiken en vanwege de sociale aspecten en de (positieve) invloed van bijvoorbeeld trainers (Van der Roest et al., 2016).

Volwassenenfonds Sport & Cultuur

In januari 2020 is het Volwassenenfonds Sport & Cultuur (VFSC) opgericht dat, vergelijkbaar met het Jeugdfonds Sport & Cultuur, lesgeld en/of materialen betaalt voor volwassenen die rond het bestaansminimum leven. Eind 2022 waren 52 gemeenten aangehaakt. In 2022 zijn 5.050 aanvragen goedgekeurd, waarvan 4.542 voor sportdeelname. Het vaakst was dat voor fitness, zwemmen en voetbal. Ongeveer de helft van de aanvragers (2.388) was tussen de 31 en 50 jaar oud (Volwassenenfonds, 2023).

Aanbod en invulling van financiële ondersteuning

Naast het JFSC en het VFSC zijn er andere gemeentelijke financiële regelingen om tegemoet te komen in de kosten van sport, zoals een stadspas of meedoenregeling. Een peiling ingevuld door 103 gemeenten in het voorjaar van 2022 wijst uit dat nagenoeg al deze gemeenten (99%) een regeling hebben voor de jeugd; twee derde (64%) heeft ook een regeling voor volwassenen (Van der Meijde et al., 2022). Van de gemeenten met een regeling voor volwassenen maakt bijna een kwart (23%) gebruik van het VFSC. Minder dan de helft (44%) van deze gemeenten heeft zicht op het aantal huishoudens dat aanspraak op deze regeling kan maken; van hen kan twee derde

(65%) niet inschatten hoeveel huishoudens daar daadwerkelijk gebruik van maken.

De invulling van deze regelingen (inclusief die van het JFSC/VFSC) verschilt echter per gemeente. Zo hanteren gemeenten verschillende inkomenseisen en is het vaak afhankelijk van afspraken met sportaanbieders waar iemand terecht kan. Ook zijn regelingen niet altijd bekend en toegankelijk. Verschillende studies wijzen op het belang van het betrekken van de gebruikers bij het inrichten van dergelijke regelingen (SER, 2017; Huls et al., 2019; Gemeentelijke kinderombudsman, 2021). Ook nemen deze regelingen de aanleiding voor de aanvraag, namelijk geldzorgen (armoede), niet weg, maar verzachten ze die slechts. Deze vorm van ondersteuning is zeker voor kinderen wel belangrijk, maar gaat maar over één aspect van waar deze kinderen in achterblijven ten opzichte van andere kinderen (De Kinderombudsman, 2017).

De Sportspullenbank Nederland zamelt tweedehandssportkleding en -materialen in en stelt deze beschikbaar aan mensen die dit zelf niet kunnen betalen.²³ Sportspullen kunnen worden aangevraagd via sportverenigingen of maatschappelijke organisaties. Op dit moment is de Sportspullenbank Nederland gevestigd in Rotterdam. Er zijn pilots actief om ook in andere gemeentes in de regio inzamelbakken te plaatsen en uitgiftes te doen en er worden gesprekken gevoerd om van de Sportspullenbank ook in andere steden vestigingen te openen. Sportpunt Gouda werkt aan een vergelijkbaar

²³ Zie [De Sportspullenbank Nederland](#)

initiatief: daar is een lokale marktplaats voor sportspullen in ontwikkeling.

Gevolgen van de coronacrisis voor verschillen in sport- en beweegdeelname

Diverse onderzoeken tonen aan dat de sportdeelname van mensen met een lage opleiding en mensen met financiële problemen tijdens de coronacrisis sterker is afgenomen dan de sportdeelname van hun tegenpolen (De Boer, 2022; Grubben et al., 2022; Schoemaker & de Boer, 2021; Ooms, 2021).

Lidmaatschappen van sportverenigingen zijn tussen 2019 en 2021, tijdens de coronacrisis, minder vaak opgezegd in wijken met een hoge sociaaleconomische status en in wijken met meer sportfaciliteiten (Hoekman et al., in proces van peer review). In deze studie is ook gekeken naar de aanwezigheid van sportfaciliteiten. Voor jeugd leek dit belangrijker dan volwassenen; in wijken met meer diverse sportmogelijkheden was de kans groter dan leden lid bleven, vooral voor de jeugd. Deze studie laat zien dat kenmerken van de omgeving ertoe doen, zowel sociaal als fysiek. Het lijkt dan ook van belang om ook op wijk- en buurtniveau naar sport en bewegen te kijken.

De coronamaatregelen hebben ook verschillende gevolgen gehad voor sportverenigingen. Zo laat een etnografische studie zien dat al bestaande verschillen tussen twee voetbalverenigingen in dezelfde middelgrote stad tijdens corona zijn (uit)vergroot en de sport daarmee ook sociale ongelijkheden reproduceert (Stuij

Lidmaatschappen van sportverenigingen zijn tussen 2019 en 2021, tijdens de coronacrisis, minder vaak opgezegd in wijken met een hoge sociaaleconomische status en in wijken met meer sportfaciliteiten

et al., 2023). De ene vereniging, liggend in een hoge-inkomensbuurt met vooral witte leden uit de hogere middenklasse, kwam tijdens de coronacrisis in een positieve spiraal en heeft zelfs 'stappen vooruit' kunnen zetten. De andere vereniging, te typeren als een etnisch diverse vereniging liggend in een lage-inkomensbuurt, kwam juist in een negatieve spiraal met meer druk op de financiën, vertrek van leden en minder sportaanbod in periodes met strengere maatregelen. Zij hadden het gevoel uit een 'diepe winterslaap' te komen. Het onderzoek laat zien hoe de maatregelen inwerkten op een samenspel van financiële situatie, het vinden van overeenstemming over de omgang met de maatregelen en de binding van leden.

Verschillen in deelname en aanbod op wijk- en buurtniveau

Een studie naar het aanbod en de nabijheid van tien verschillende typen sportvoorzieningen in Nederlandse wijken met uiteenlopende sociaaleconomische status laat geen eenduidig verband zien (Hoekman et al., 2016).²⁴ De auteurs concluderen dat de dichtheid van het aanbod in Nederland vrij hoog is: er zijn gemiddeld 6.68 voorzienin-

gen per 10.000 inwoners en de gemiddelde afstand tot een faciliteit is iets meer dan 600 meter. Sportfaciliteiten zijn daarbij gemiddeld genomen dichterbij voor mensen in sociaaleconomisch 'mindere' wijken, vooral als het gaat om zwembaden, sporthallen, voetbalvelden en fitnesscentra. Veldhockey- en golfmogelijkheden zijn dichterbij voor mensen in sociaaleconomisch 'betere' wijken. Deze studie laat zien dat er dus niet minder deze sportvoorzieningen zijn in lage-inkomenswijken. Wel sluit dit mogelijk niet aan op de sport- en beweegbehoeften van wijkbewoners.

Zo is in buurten met een matige leefbaarheid de sport- en beweegdeelname lager (o.b.v. de Leefbaarometer; Tiessen-Raaphorst, 2015). Bewoners van een buurt met een zeer positieve leefbaarheid zijn vaker lid van een sportvereniging dan bewoners van een buurt met een matige leefbaarheid. Mensen in matig beoordeelde wijken zijn wat minder tevreden over de sportvoorzieningen en de mogelijkheden om te wandelen en fietsen. Hier wonen overigens niet uitsluitend mensen met een lagere opleiding. Veel hoogopgeleide jongeren starten in dit soort buurten hun wooncarrière. Het onderscheid tussen buurtinvloeden en

²⁴ Hierin is gekeken naar faciliteiten voor voetbal, tennis, korfbal, baseball, veldhockey, golf, fitness en atletiek en naar zwembaden en sporthallen.

de sociaaleconomische achtergronden van bewoners is dan ook lastig te maken (Van den Dool, 2023).

Tiessen-Raaphorst et al. (2019) stellen vast dat jongeren in minder gunstig beoordeelde buurten vaker informeel sporten, terwijl kinderen in de betere wijken eerder lid zijn van een sportvereniging. Onderzoek naar sportimpulsprojecten voor jeugd in lage-inkomensbuurten (JILIB) laat zien dat lage kosten en nabijheid van de sportactiviteiten (al dan niet op een sportvereniging) belangrijke voorwaarden zijn om te blijven sporten en bewegen, maar dat ouders lastig bij de projecten te betrekken waren door taalbarrières, andere prioriteiten en een te grote afstand naar ouderactiviteiten (Gutter et al., 2021).

Lokale en regionale verschillen in beweeg- en sportdeelname op buurtniveau

Op buurtniveau zijn er grote lokale en regionale verschillen in beweeg- en sportdeelname (Pulles et al., in voorbereiding). Buurten waarin het aandeel wekelijkse sporters het laagst is, liggen verspreid over Nederland. Daarbij is een diagonaal overeenkomstig met de 'biblebelt' zichtbaar (kaart 1).

Een lage beweegdeelname lijkt regionaal sterker geclusterd. Relatief veel buurten uit de regio's Noordoost-Nederland, Zuid-Holland en Zuid-Limburg scoren het laagst op het percentage van volwassenen dat voldoet aan de beweegrichtlijnen (kaart 2). De beweegdeelname is daarmee laag in zowel landelijke buurten

Kaart 1 Buurten waarin het kleinste aandeel bewoners wekelijks sport (selectie 5 procent laagst scorende buurten), 2020

■ 5% laagst scorende buurten (690 buurten)
■ Buurten in Nederland

Kaart 2 Buurten waarin het minst aan de beweegrichtlijnen voldaan wordt (selectie 5 procent laagst scorende buurten), 2020

■ 5% laagst scorende buurten (690 buurten)
■ Buurten in Nederland

Kaart 3 Buurten waarin het kleinste aandeel bewoners sport en buurten die het laagst scoren op het voldoen aan de beweegrichtlijnen (selectie 5 procent laagst scorende buurten), 2020

■ Overlap 5% laagst scorende buurten beweeg- en sportdeelname (60 buurten)
■ Laagst scorende buurten beweegdeelname (690 buurten)
■ 5% laagst scorende buurten (690 buurten)
■ Buurten in Nederland

Bron: GGD'en, CBS en RIVM, Gezondheidsmonitor Volwassenen en Ouderen 2020 (bewerking o.b.v. SMAP-methodiek, RIVM). Kaartenvervaardiging: Mulier Instituut. Uit: Pulles et al., in voorbereiding.

Neem hier een kijkje voor de sport- en beweegdeelname op lokaal niveau:
<https://www.sportenbewegenincijfers.nl/kaarten/wekelijksesporters>
<https://www.sportenbewegenincijfers.nl/kaarten/beweegrichtlijnen>

als ook kleinere, stedelijke buurten met relatief veel inwoners.

De buurten waar de beweegdeelname laag is, zijn niet een-op-een ook de buurten waar de sportdeelname laag is. De overlap hierin is beperkt (kaart 3). Dit maakt duidelijk dat sport en bewegen twee verschillende activiteiten zijn. Wekelijks sporten betekent dus niet automatisch dat iemand ook aan de beweegrichtlijnen voldoet.²⁵

Relaties tussen beweegdeelname en buurtkenmerken niet eenduidig

Uit een nadere analyse van zestig buurten met een lage beweegdeelname in drie gemeenten, blijkt dat relaties tussen beweegdeelname en kenmerken van de buurten en bewoners niet eenduidig zijn (Pulles et al., in voorbereiding). Hierbij is gekeken naar de bevolkingssamenstelling, de sociaaleconomische status van de buurt, de gezondheid en leefstijl van de inwoners en de beweegvriendelijkheid²⁶ van de buurt. In het merendeel van de zestig buurten waar mensen weinig bewegen is de sociaaleconomische status van bewoners relatief laag, maar dit geldt niet voor alle buurten. Het algemene beeld is dat de ervaren gezondheid laag is in buurten waar de beweegdeelname ook laag is. Daarnaast varieert de beweegvriendelijkheid van de omgeving in deze buurten. Er zijn buurten die relatief laag scoren op de beweegvriendelijkheid, maar ook buurten – met name in de meer stedelijke gemeenten – die relatief hoog scoren op de beweegvriendelijkheid van de omgeving.²⁷ We kunnen op basis van

deze studie dan ook geen eenduidig antwoord geven op de vraag waarom mensen in bepaalde buurten weinig bewegen.²⁸ Dit maakt het lastig om generiek beleid op te stellen dat de beweegdeelname te stimuleren. Maatwerk op lokaal niveau lijkt vooralsnog de meest geschikte aanpak. Op deze manier kan de lokale situatie in kaart gebracht worden en kunnen kansen en uitdagingen geïdentificeerd worden.

Een vraag die deze gegevens oproepen is de overlap tussen 'aandachtswijken' en wijken met een lage sport- en beweegdeelname. Daarbij zijn er, zoals in paragraaf 2.1 aangegeven, meerdere mogelijke definities voor 'aandachtswijken'. Belangrijk bij een analyse naar deze overlap is wel dat er verschillende verklaringen kunnen zijn voor een lage deelname. De overlap zegt nog niets over het waarom van deelnameverschillen, maar kan wel een aanknopingspunt zijn voor een in te richten wijkaanpak.

2.3 Tot slot

In deze startfoto hebben we aan de hand van literatuur en kerncijfers (een deel van) de complexiteit van het *wicked problem* inzichtelijk gemaakt. Daarvoor zoomden we eerst in op 'bewoners in aandachtswijken', gezond leven en meedoen in de samenleving en vervolgens op statistieken over verschillen in sport- en beweegdeelname.

Daaruit komt naar voren dat er sprake is van segregatie in stedelijke wijken: mensen met een laag inkomen, met weinig jaren opleiding

en zonder werk wonen in steden in toenemende mate in dezelfde wijken. In deze wijken is de kwaliteit van de leefomgeving doorgaans slechter. Ander onderzoek laat zien dat in wijken waar de leefomstandigheden ongunstiger zijn, de levensverwachting van haar inwoners het laagst is. Ook zijn er regionale verschillen in welvaart, gezondheid en meedoen in de samenleving.

Daarbij zijn er grote verschillen als het gaat om (gezonde) levensverwachting en (ervaren)

gezondheid. Zo stijgt de levensverwachting wanneer de welvaart toeneemt. Verschillen in levensverwachting kunnen oplopen tot wel negen jaar, wat dus het gunstigst uitpakt voor de meest welvarende Nederlanders. Een slechte (ervaren) gezondheid hangt sterk samen met sociaaleconomische achterstanden en individueel niet-welbevinden, maar ook met maatschappelijk onbehagen, frustratie en afhaken.

Ook in sport- en beweegdeelname is sprake van grote ongelijkheid naar sociaaleconomische

²⁵ De data op buurtniveau zijn berekend met het 'SMAP-model'. Dit model hebben we toegepast op de gegevens die we via de Gezondheidsmonitor volwassenen en ouderen 2020 van GGD'en, CBS en RIVM hebben verkregen. De Gezondheidsmonitor verzamelt van 540.000 volwassenen van 18 jaar en ouder via vragenlijsten gegevens over gezondheid en leefstijl. Zie <https://www.rivm.nl/media/smap/>. Op kaarten 1 tot en met 3 presenteren we de buurten die behoren tot de 5 procent laagst scorende buurten als het gaat om sport- en beweegdeelname. Het is niet zo dat de buurten op deze kaarten de enige buurten zijn waar de sport- en beweegdeelname laag ligt. Ook in buurten die buiten deze selectie vallen kan de sport- en beweegdeelname laag zijn.

²⁶ De score van de openbare ruimte op de mogelijkheid voor mensen om te sporten en te bewegen. De veronderstelling is dat een beweegvriendelijkere omgeving bijdraagt aan meer sporten en bewegen. Voor de indicator beweegvriendelijke omgeving wordt gekeken naar de diversiteit en nabijheid van sportaccommodaties, de nabijheid van sport- en speelplekken, nabijheid en oppervlakten recreatief groen (parken) en blauw (water) en de nabijheid van voorzieningen zoals de school en supermarkt.

²⁷ Een belangrijke kanttekening hierbij is dat de kernindicator beweegvriendelijke omgeving samenhangt met de mate van stedelijkheid van gemeenten, doordat drie van de vier deelindicatoren (sportaccommodaties, speelplekken en voorzieningen) een mate van nabijheid weergeven. De verwachting is dat deze nabijheid in stedelijke buurten hoger is dan in landelijke buurten. Een tweede kanttekening is dat de aanwezigheid van de elementen van een beweegvriendelijke omgeving nog niets zegt over de kwaliteit en toegankelijkheid ervan.

²⁸ Hierbij moet opgemerkt worden dat niet alle buurten met een lage beweegdeelname zijn bestudeerd. De studie heeft betrekking op de 5 procent laagst scorende buurten als het gaat om voldoen aan de beweegrichtlijn.

status. Mensen met een lage sociaaleconomische status sporten en bewegen minder dan mensen met een hoge sociaaleconomische status. Daarnaast zijn zij minder vaak lid van een sportvereniging of commerciële aanbieder. Dit geldt zowel voor jongeren als voor volwassenen. Voor kinderen tot 12 jaar geldt dat zij juist meer bewegen dan kinderen met een hoge sociaaleconomische status. Dat komt doordat zij in hun vrije tijd meer buitenspelen, lopen en fietsen. Lagere sociale-statusgroepen ervaren meer en grotere belemmeringen om te sporten en bewegen, waaronder combinaties van fysieke, financiële, sociaal-culturele en aan het aanbod gerelateerde belemmeringen. Ondanks alle (beleids)inspanningen om de verschillen in beweeggedrag naar sociaaleconomische status te verkleinen, is de ongelijkheid de afgelopen twintig jaar toegenomen. Dat wijst op de urgentie van een andere kijk op (de aanpak van) dit venijnige probleem.

In dit hoofdstuk zijn niet alle onderwerpen die raken aan gezond leven en meedoen in de samenleving door bewoners in aandachtswijken aan bod gekomen. Wel komt duidelijk naar voren dat Nederlanders in verschillende mate meedoen in de samenleving. Het beleid wordt overwegend vormgegeven door mensen met een hoger opleidingsniveau, maar zij hebben niet per se dezelfde belangen, zorgen en normen en waarden als mensen met een lagere opleiding. Dat betekent voor bewoners in aandachtswijken, met vaker een lager opleidingsniveau, dat veelal anderen beslissingen nemen over hun levens, die reële gevolgen voor hun

dagelijkse levens hebben, bijvoorbeeld als het gaat om inkomens en bestaanszekerheid.

Dat maakt het belangrijk in dit *wicked problem* aandacht te hebben voor wie meer/minder gehoord worden en op basis waarvan. Daarom gaan we in het volgende hoofdstuk in op mensbeelden in (sport)onderzoek en beleid.

Ondanks alle (beleids)inspanningen om de verschillen in beweeggedrag naar sociaaleconomische status te verkleinen, is de ongelijkheid de afgelopen twintig jaar toegenomen.

3. Mensbeelden in (sport)onderzoek en -beleid

'Lage economische status betekent nog niet automatisch een slechter leven': de Friese paradox.

'Friesland had altijd de hoogste werkloosheid en de laagste groei', vertelt Marijn Molema, onderzoeksleider brede welvaart bij het FSP. 'Bestuurders zochten de oplossing steeds in nog een nieuwe industriesubsidie of in de bouw van nog meer snelwegen. Maar op een gegeven moment zagen we: dit werkt niet meer. We moesten het probleem omdenken. Kunnen we de sterke punten van Friesland versterken, in plaats van de zwakke punten bestrijden? We hielden een grootscheeps onderzoek onder de bevolking. Daar is de Friese paradox uit tevoorschijn gekomen. De rustige omgeving, de mooie natuur en het sterke sociale weefsel hebben een positieve invloed op het welzijn en de ervaren gezondheid van de Friezen, ook al hebben ze het niet breed. Ze behoren tot de gelukkigste mensen in Nederland. Lage economische status betekent nog niet automatisch een slechter leven. Die boodschap sloeg hier in als een bom. De provinciebestuurders zeiden: wij gaan ons beleid erop aanpassen. Geluk staat voortaan op nummer één. Sindsdien is niet economische groei maar welzijn de leidraad.'

Uit: Zonderop, Y. (2022). 'Je hoeft hier niet vanaf je zestiende rendabel te zijn' De Groene Amsterdammer, 18 mei 2022 (online versie).

Kader 3.1

Dat het voorbeeld in kader 3.1 wordt gepresenteerd als een 'paradox' laat een algemeen idee zien van een 'lage economische status' als 'probleem' – per definitie.²⁹ Dat idee wordt onderbouwd met talloze (vooral epidemiologische) onderzoeken waaruit over het algemeen een sterk negatieve relatie tussen 'lage sociaaleconomische status' en elementen van bijvoorbeeld (leefstijl)gedrag, gezondheid en omgevingsfactoren naar voren komt.

Dit beeld werkt door in beleid, maar creëert en reproduceert ook een beeld van 'lage ses als een inherent ongezonde groep' (Dijkstra & Horstman, 2021, p.4). Daarmee brengt een focus op 'aandachtswijken', 'lage sociaaleconomische status' en 'minder' sporten (en bewegen), hoewel vanuit goede intenties en aantoonbare ongelijkheden, ook een risico op een (verdere) stigmatisering van wijken en individuen met zich mee (zie ook Verloo & Ferier, 2021).

Een deel van wat dit *wicked problem* zo venijnig maakt, gaat over de onderliggende normen over en verwachtingen van 'meer' sporten en bewegen, gezondheid en meedoen in de

samenleving, en over wie die bepalen. In dit hoofdstuk maken we deze onderliggende laag explicieter door in te gaan op wat mensbeelden, specifiek over bewoners uit aandachtswijken en mensen met een lage sociaaleconomische status, in onderzoek, beleid en aanpakken kunnen doen.

Allereerst bieden we in dit hoofdstuk enkele reflecties op sociaaleconomische status als construct in onderzoek en beleid, op onderliggende normen en opvattingen en op de waardering van verschillende vormen van kennis. Deze komen samen in bestaande mensbeelden. Deze reflecties zijn niet bedoeld om volledig te zijn, maar wel om op te roepen tot kritische reflectie over hoe zij doorwerken in het ontstaan en in stand houden van dit venijnige probleem.

Enkele reflecties op 'sociaaleconomische status' als construct

Sociaaleconomische status is een veelvuldig gebruikt construct in onderzoek en beleid en vaak gemeten op basis van de behaalde

²⁹ Hoewel het in dit voorbeeld over 'laag inkomen' en 'lage economische status' gaat, is een gemiddeld laag opleidingsniveau (en daarmee de tweede belangrijkste indicator voor sociaaleconomische status) daar in Friesland ook onderdeel van. Zie <https://www.fsp.nl/publicaties/de-friese-paradox-eerste-verklaringen/>

opleiding en het (gezins)inkomen. Daarmee wordt het meestal opgevat als een kenmerk van een persoon of een wijk, een kenmerk dat gepaard gaat met bepaalde verschillen, bijvoorbeeld in gedrag en gezondheid, die uit onderzoek naar voren komen of waar beleid op nodig is.

Wat daarbij meestal niet expliciet wordt gemaakt is dat sociaaleconomische status óók iets zegt over hoe inkomen en opleiding, die sterk met elkaar verweven zijn, in onze samenleving zijn verdeeld. Dan gaat het bijvoorbeeld om ongelijke onderwijskansen, die maken dat het onderwijs in Nederland bij uitstek ook de plek is waar kansenongelijkheid wordt bestendigd, doordat niet iedereen met gelijke cognitieve capaciteiten een even grote kans heeft een 'hogere' opleiding te volgen (Elffers, 2022; Vuijk, 2017).

Aan de inkomenskant gaat 'ses' bijvoorbeeld ook over de hoogte van (minimum)inkomens, uitkeringen en het bestaansminimum in onze samenleving en de belastingen die op inkomens en vermogens worden geheven. Met andere woorden, over hoe (rechtvaardig) we als samenleving onze economie hebben ingericht (Heijne & Noten, 2022).³⁰ Sociaaleconomische status op zich gaat dus al over ongelijkheden in de samenleving.

'Sociaaleconomische status' als kenmerk van individuen of wijken laat daarnaast 'sociale klasse' vaak buiten beschouwing. Dat wil zeggen, verhoudingen tussen (groepen)

mensen en de behoefte van mensen om bij een bepaalde sociale laag te horen of zich daar juist tegen af te zetten. Hoewel niet per se gemakkelijk en gebruikelijk om te benoemen, weten mensen vaak wel tot welke sociale klasse ze ongeveer behoren en voelen ze welk (leefstijl)gedragingen, gebruiken, (gezondheids) opvattingen, enzovoort daar (niet) bij horen (Van Eijk, 2011; Kootstra, 2020; Meyer, 2021). Sociale klasse gaat daarmee, veel meer dan 'ses' laat zien, over onderlinge machtsrelaties en het ervaren, construeren en reproduceren van statusverschillen tussen groepen mensen in hun onderlinge afhankelijkheden (Bourdieu, 1984; Van Eijk, 2011).

Sport- en beweeggedrag (wat, waar, met wie), maar ook het al dan niet 'opbrengen van zelfcontrole' om gezond te eten en voldoende te bewegen, zijn bij uitstek voorbeelden waarmee verschillende sociale lagen zich van elkaar onderscheiden (Bourdieu, 1984; Stuij, 2011, 2015; Pulles & Breedveld, 2015).³¹ Dat maakt het relevant in dit *wicked problem* aandacht te hebben voor dynamieken tussen verschillende sociaaleconomische-statusgroepen, bijvoorbeeld als het gaat om processen van in- en uitsluiting in de sport en bij specifieke verenigingen. Een voorbeeld is dat niet iedereen zich even gemakkelijk voelt bij de hockeyvereniging, doordat, in termen van Bourdieu, niet iedereen 'leert' wat daar wel of geen passend gedrag is en in hoeverre je daarbij mag, kunt en wilt horen. Deze 'socialisatie' is niet alleen gerelateerd aan sociale klasse, maar ook aan combinaties met andere, overlappende

sociale-statusposities als herkomst, gender en levensfase.

Enkele reflecties op onderliggende normen en verwachtingen

De onderliggende norm in dit *wicked problem* is dat sporten en bewegen *het goede* is om te doen. De eerder geschetste complexiteit van samenhangende problematieken en de roep om in te zetten op bestaanszekerheid als voorwaarde voor gezondheid en meedoen in de maatschappij (RVS, 2021a en 2021b; KNMG, 2023), roept wel de vraag op in hoeverre 'bewoners in aandachtswijken' het zelf ook een urgent probleem vinden dat zij 'minder' sporten en bewegen.

Meer sporten en bewegen moet dan bovendien leiden tot 'gezonder leven en meer meedoen in de samenleving'. Daaronder zitten verschillende aannames over wat bijvoorbeeld 'gezond leven' en 'meer meedoen' inhouden. Wat 'gezondheid', 'gezond leven' en 'meedoen in de samenleving' behelzen en hoe dat gemeten wordt, hangt bijvoorbeeld af van opvattingen en keuze(mogelijkheden) van onderzoekers en van beperkingen in wat er (niet) te kwantificeren of op een andere manier te meten is (zie ook Deuten en Kwakernaak, 2023).³² Alledaagse betekenissen van bewoners in 'aandachtswijken' hoeven hier niet mee overeen te komen (Horstman & Knibbe, 2022; Berg et al., 2021; Stronks et al., 2018).

³⁰ Vermogens worden meestal niet in 'sociaaleconomische status' meegerekend, maar zorgen in Nederland wel voor grote verschillen: waar inkomens nog redelijk gelijkmatig zijn verdeeld, is de vermogensongelijkheid in ons land na de VS de grootste in de 37 'welvarende' landen uit de OESO (*Trouw*, 15 april, 2022, Hoe werd Nederland een van de ongelijkste landen ter wereld?). Bij 10 procent van de huishoudens in Nederland zit 61 procent van het vermogen; 1 procent bezit ruim een kwart (IBO werkgroep, 2022).

³¹ Een illustratie hiervan is de studie van O'Donnell (2015), die aan de hand van historische bronnen laat zien hoe het vertoog rondom oorzaken en management van type 2 diabetes veranderde van een nadruk op stress toen de ziekte vooral onder 'de rijken' voorkwam naar een nadruk op leefstijl toen het een ziekte van 'de armen' werd. In de wetenschappelijke literatuur waren al veel eerder relaties met leefstijl gelegd. O'Donnell laat zien dat dit vertoog meer werd gevormd door sociale-klassedynamieken dan de toen beschikbare wetenschappelijke literatuur.

³² Overigens is ook wat in onderzoek, beleid en zorg onder 'gezondheid' wordt verstaan geen vast gegeven over de tijd (Haverkamp et al., 2017).

Ook zijn er in de formulering van dit *wicked problem* grote verwachtingen over wat meer sporten en bewegen oplevert in termen van gezondheid en meedoen in de samenleving (ZonMw, 2022). Dat sluit aan bij de omvangrijke hoeveelheid wetenschappelijke literatuur over de meerwaarde van sport en bewegen voor bijvoorbeeld gezondheid, sociale samenhang en leefbaarheid. Deze (causale) relatie tussen sport, bewegen en gezondheid is stevig onderbouwd, maar voor de andere onderwerpen niet en moeilijk vast te stellen (Breedveld et al., 2016): sport en bewegen zijn niet de verklarende factoren voor positieve ontwikkelingen en contextuele voorwaarden zijn essentieel om de waarden van sport en bewegen tot uiting te laten komen. De effectiviteit van sport en bewegen is daardoor moeilijk vast te stellen.³³

Daarbij komt de verwachting dat sport/bewegen goed is voor gezondheidsverbetering in individuele levens niet altijd uit (Stuij, 2021b). Dat maakt het belangrijk kritisch te reflecteren op de 'belofte' van sport en bewegen in de bijdrage aan gezondheid en vooral meedoen in dit *wicked problem*. Het risico is namelijk dat wijkbewoners en begeleiders teleurgesteld raken als deze verwachtingen van meer sporten en bewegen niet waargemaakt worden (Stuij, 2021a).

Ook is wekelijks individueel hardlopen wat anders dan wekelijks samen wandelen; net als dat voetballen bij een vereniging wat anders is dan squashen. Dat roept de vraag op of het

nodig is een nader onderscheid en/of nadere afbakening tussen sport en (sportief) bewegen te maken. Dat is deels afhankelijk van de beoogde doelen; waar gezondheid gerelateerd is aan de beweegrichtlijnen en bewegen met een bepaalde fysieke intensiteit, gaat meedoen over de sociale context. Voor de beweegrichtlijnen telt fietsen van en naar school mee, terwijl sporten in een sociale context op zichzelf al een vorm van meedoen in de samenleving kan zijn. Daarbij kunnen mensen sporten en bewegen verschillend definiëren.

Enkele reflecties op verschillen in dagelijks levens en onderliggende belangen

In hoofdstuk 2 kwam naar voren dat mensen met een hoge sociaaleconomische status – en vooral een hoog opleidingsniveau – beter worden vertegenwoordigd in beleid, waar mensen met een lage sociaaleconomische status juist meer afhankelijk van zijn, bijvoorbeeld als het gaat om hun inkomen en zorg. Maar beleidsmakers (en andere hoogopgeleide professionals) zijn ook individuen die zelf ervaringen met en opvattingen over sport, bewegen en breder gezond leven hebben en ideeën over de mate waarin individuen daarvoor verantwoordelijk zijn en het leven maakbaar is. Dat gedrag en deze opvattingen komen niet per se overeen met die van de mensen op wie het sport- en beweegbeleid zich richt (Stuij, 2021a, 2022). Die verschillen in dagelijkse levens maken het voor mensen met een hoge opleiding vaak lastig echt goed te begrijpen

Waar gezondheid gerelateerd is aan de beweegrichtlijnen en bewegen met een bepaalde fysieke intensiteit, gaat meedoen over de sociale context

³³ Dit sluit aan op de constatering dat 'evidence-based practice' in de zorg (met externe verantwoording, transparantie, standaardisatie en controle als belangrijke principes) uitgaat van een reductie van de werkelijkheid: het gaat uit van wat (universeel) meetbaar is en welke vormen van zorg te onderzoeken zijn, en staat los van persoonlijke kennis en context (RVS, 2017).

waarom andere mensen minder sporten en bewegen.

Deze verschillen tussen mensen werkzaam in (o.a.) beleid en onderzoek en de mensen op wie die zich richten kunnen juist ook leiden tot verminderde inclusie en solidariteit en een verdere stigmatisering van mensen die niet aan de normen voldoen (Täuber, 2018). Scherp verwoord kiezen mensen niet voor ongezondheid, maar dat is voor mensen die meer succes (en vaak invloed) hebben lastiger in te zien (Hagenaars et al., 2022). Zo kunnen deze verschillen de kloof tussen mensen die aan de normen voldoen en mensen die deze niet halen juist (onbedoeld) vergroten in plaats van verkleinen ('s Jongers, 2022).

Daarbij komen belangen van opbrengsten van meer sporten en bewegen in beleid niet per se overeen met die van mensen zelf. Waar die eerste vooral gaan over bevolkingsbrede economische argumenten, productiviteit en lage zorgkosten, gaan individuele belangen vooral over het leiden van een 'goed' leven, de kansen daartoe en de vrijheid dit zelf in te vullen (Stuij, 2021a). Daarmee botst de norm dat sport en bewegen 'het goede' is om te doen met de nadruk in de samenleving op individuele keuzevrijheid en verantwoordelijkheid, bijvoorbeeld voor gedrag.

Enkele reflecties op welke kennis telt

Vaak wordt gewezen op het belang van kennis voor gedragsverandering en een 'gebrek' aan

(toegang tot) kennis van mensen die bijvoorbeeld 'te weinig' bewegen en sporten (en vaak ook op andere leefstijlgebieden 'ongezonde' gewoonten hebben) (o.a. RVS, 2020). Tegelijkertijd komt bijvoorbeeld uit vragenlijstonderzoek naar voren dat twee derde van de ondervraagden met een lager opleidingsniveau (66%) de stelling onderschrijft dat 'de gezondheid sterk te verbeteren [is] met gezonde leefgewoonten' (Van den Dool et al., 2023). Gezondheid is dan ook stevast een belangrijke reden voor sportdeelname, ongeacht sociaaleconomische status (Van den Dool et al., 2023). Dat wijst erop dat de wetenschappelijke kennis over 'gezonde leefgewoonten' breed gedeeld is. Dit is ook vertaald in bijvoorbeeld populaire slogans als 'bewegen/leefstijl als medicijn' en naar beweegadviezen in vele zorgrichtlijnen (zie bijvoorbeeld NHG, 2015).

Dit roept de vraag op aan welke kennis er een 'gebrek' is. Is dat inderdaad een gebrek aan kennis van bewoners over 'gezonde' leefgewoonten waardoor diverse interventies en aanpakken tot dusver niet voldoende werken? Of is er een ander type kennis dat in dit geheel ontbreekt? Vanuit een sociaalkritisch perspectief laten diverse auteurs zien dat bij complexe maatschappelijke opgaven niet alle kennis evenveel meetelt en gewaardeerd wordt (Breed et al., 2021; 's Jongers, 2022; Horstman & Knibbe, 2022). Zij wijzen op 'epistemische onrechtvaardigheid', waardoor burgers niet worden erkend als geloofwaardige kennisbronnen en zo ook geen stem hebben in beleid dat over hen gaat.

Ook in de definitie van dit venijnige probleem (ZonMw, 2022) zijn wetenschappelijke en beleidsmatige kennis dominant. Dat illustreren we met alle kennis die we in deze scan presenteren. Daarbij lijkt het nog een zoektocht hoe we – als samenleving – ervaringskennis, bijvoorbeeld over de urgentie en het inpassen van meer sport en bewegen in het dagelijks leven in 'een aandachtswijk' of in een leven met chronische gezondheidszorgen, goed in dit vraagstuk kunnen meenemen (ZonMw, 2022). Maar juist als het gaat om het 'hoe' van een goede wijkgerichte aanpak, lijkt deze ervaringskennis cruciaal (zie kader 3.2).

Mensbeelden in onderzoek en beleid

Het Sociaal en Cultureel Planbureau definieert mensbeelden binnen de context van beleid als 'veronderstellingen over hoe mensen (zouden moeten) zijn, denken en handelen, en over hoe zij (het best) kunnen komen tot verandering van hun gedrag (in de door de overheid gewenste richting)' (SCP, 2022b, p. 7). Mensbeelden bevatten associaties, stereotypen en veronderstelde waarheden over hoe groepen burgers zijn, hoe ze zich gedragen en wat ze nodig hebben om te veranderen. Iedereen heeft mensbeelden en dit zijn altijd versimpelingen van

Een denkoefening

'[Ik was] wel gewend aan het gevoel dat veel van wat besproken wordt met betrekking tot de meer kwetsbare burgers onder ons, vanuit een zekere realiteit gebeurt die ver afstaat van de realiteit van die kwetsbare burger. Maar toch. Ik ging erover in gesprek met onze directeur. (...) Ik stelde haar de retorische vraag of we de methode het jaar daarop niet konden omdraaien: een groot aantal mensen uit achterstandswijken bij elkaar zetten en hen vragen wat moet veranderen in de wijken van de 'hooggeleerden'. Ik zag er een goede denkoefening in. Want, hoeveel aanbevelingen denken jullie dat zullen opgevolgd worden? Inderdaad, nul. Vanwaar dan het idee dat we zonder de mensen over wie het gaat erbij te betrekken tot weloverwogen aanbevelingen komen, die ook nog eens braaf opgevolgd zullen worden?'

Uit: 's Jongers, 2022, *Beledigende broccoli*, pp. 18-19.

Kader 3.2

de werkelijkheid. Maar de consequenties van mensbeelden over specifieke (groepen) burgers in beleid, of die nu positief of negatief zijn, zijn groot.

De Raad voor de Volksgezondheid & Samenleving (RVS, 2021c) constateert dat de overheid vastloopt in 'eenzijdige veronderstellingen over het leven en gedrag van burgers'. Het beeld van de rationele, autonome mens is in deze veronderstellingen een belangrijk leidend principe en zorgt voor hoge verwachtingen van wat burgers zelf kunnen, willen en moeten doen. Maar als burgers niet aan de normatieve eisen van de overheid kunnen voldoen, kan dit leiden tot vernedering, uitsluiting of marginalisatie.

In haar essay laat de RVS zien hoe mensbeelden doorwerken tot in ontmoetingen met burgers zelf: daar waar de uitvoering van beleid botst met de complexe realiteit van het dagelijks leven van een individu. Waar uitvoerend professionals ook weer bepaalde mensbeelden hebben, maar tegelijkertijd vast kunnen lopen in hun handelingsmogelijkheden bij te hoge beleidsmatige verwachtingen.

Een belangrijk aandachtspunt voor dit *wicked problem* is dat mensbeelden met een grote afstand van de alledaagse werkelijkheid vorm krijgen én (onbewust) gevoed worden door opvattingen en ervaringen van wetenschappers en beleidsmakers. Daarbij worden diverse beelden keer op keer bevestigd in onderzoek, waardoor ze star worden (Dijkstra & Horstman, 2021).

Een al te grote versimpeling van oorzaken waarvoor mensen weinig sporten en bewegen (zoals 'te weinig kennis', 'praktische drempels', 'onvoldoende (intrinsieke) motivatie', 'geen prioriteit' en/of 'zich niet welkom voelen'), doet geen recht aan de complexe wijze waarop verschillende oorzaken met elkaar in de *context van een dagelijks leven* samenhangen.

Daarbij is het belangrijk oog te hebben voor de diversiteit van mensen en hun leefomstandigheden. Zo is 'de groep' mensen met een 'lage' sociaaleconomische status en/of woonachtig in 'aandachtswijken' heel divers. Niet alleen naar hun verschillende sociale statusposities als levensfase, herkomst en gender, maar ook als het gaat om hun gezondheid, de wijk/gemeente/regio waar ze wonen, hun alledaagse ervaringen en opvattingen, wat ze nodig hebben en wat hun talenten zijn. Die diversiteit gaat in mensbeelden gemakkelijk verloren. Dat maakt het belangrijk kritisch op gehanteerde mensbeelden te reflecteren (SCP, 2022b; RVS, 2021c).

Tot slot

In dit hoofdstuk reflecteerden we op enkele, meer impliciete, 'heikele' punten in dit *wicked problem*. Een daarvan is de afstand tussen verschillende betrokkenen, van wetenschappers en beleidsmakers tot bewoners van een concrete wijk. Die afstand is er bijvoorbeeld door verschillen in gedrag, opvattingen en leefomstandigheden tussen (groepen) mensen, maar ook door de beelden die zij van elkaar hebben.

Die beelden zijn versimpelingen, omdat de complexe dagelijkse realiteit niet voldoende te vatten is in onderzoek en beleid. Maar die beelden hebben wel concrete gevolgen voor in- en uitsluiting van betrokkenen. Zij komen tot uiting in bijvoorbeeld gevoelens van wantrouwen of de ervaring dat de overheid er niet voor bewoners is.

Daarbij is het belangrijk oog te hebben voor processen van in- en uitsluiting in de sport. Die zijn in onderzoek naar veelgenoemde belemmeringen om te sporten en bewegen vaak niet direct zichtbaar. Denk aan gezondheidsproblemen, de kosten van deelname en onbekendheid met wat een geschikte activiteit kan zijn.

De hoge verwachtingen van meer sporten en bewegen als het gaat om gezondheid en meedoen in de samenleving vragen ook om kritische reflectie: zijn ze realistisch? Zijn ze haalbaar? Daarbij laten deze verwachtingen niet zien wat er aan 'input' nodig is, bijvoorbeeld de intensiteit van begeleiding.

Een ander punt is de verschillende belangen die betrokken hebben bij 'meer' sporten en bewegen van bewoners in aandachtswijken. De Friese paradox waar we het hoofdstuk mee begonnen geeft een mooie illustratie: gaat het om verdere groei van de economie of verbetering van het welzijn van burgers? Die belangen leiden niet per se naar dezelfde oplossingsrichtingen. Daarom is een gezamenlijkheid in belangen nodig. Dit hoeven niet dezelfde belangen te zijn, maar

verschillende belangen moeten wel worden uitgesproken en op elkaar aansluiten, zodat ze niet botsen in de aanpak.

Op de punten die we in dit hoofdstuk aanstippen is vanuit beleid en onderzoek meer kritische reflectie nodig. Ook is het een pleidooi om veel meer ruimte te geven aan persoonlijke verhalen en behoeften van de mensen voor wie verbeteringen uiteindelijk zijn bedoeld, op plekken waar mensen elkaar tegenkomen. Bijvoorbeeld in de wijk. Dit komt in het volgende hoofdstuk verder aan bod.

De consequenties van mensbeelden over specifieke (groepen) burgers in beleid, of die nu positief of negatief zijn, zijn groot

4. Naar een wijkgerichte aanpak gericht op sport en bewegen

Wijkgericht werken gaat over 'praktijken en strategieën die gemeenten inzetten op het schaalniveau van de wijk' (Verloo & Ferier, 2021, p. 5). De wijk kan een 'vindplaats voor sociale vraagstukken' zijn en is daarom een begrijpelijk aangrijpingspunt voor aanpakken en interventies (Verloo & Ferier, 2021, p.36). Ook voor het *wicked problem* dat bewoners in aandachtswijken minder sporten, is een vertaalslag naar een wijkgerichte aanpak een logische.

In dit hoofdstuk gaan we allereerst in op wat meer algemene succesfactoren voor een wijkgerichte aanpak gericht op sport en bewegen zijn. Dat zijn enerzijds enkele randvoorwaarden en anderzijds factoren die gaan over samenwerken en het opbouwen van relaties. Voor die laatste factoren is ruimte nodig. Daarom werken we in paragraaf 4.2 verder uit hoe we in een wijkgerichte aanpak ruimte kunnen geven aan degenen die direct in/bij de wijkaanpak betrokken zijn.

4.1 Succesfactoren voor een wijkgerichte aanpak

Om succesfactoren voor een wijkgerichte aanpak te formuleren, baseren we ons op zes omvangrijke literatuur- evaluatiestudies (Vaandrager et al., 2020; Verloo & Ferier, 2021; Wilzing et al., 2021; Hoorn et al., 2022; Uytterlinde et al., 2022; Venderbos et al., 2023).

Deze studies gaan deels over meer omvangrijke aanpakken, zoals een gebiedsgerichte of omgevingsgerichte aanpak.³⁴ Wel gaan ze allemaal over integraal werken in 'kwetsbare' wijken of gebieden en complexe maatschappelijke opgaven.

Gebaseerd op deze studies komen we tot de volgende succesfactoren voor een wijkgerichte aanpak gericht op het venijnige probleem dat in deze scan centraal staat:

- 1. Heb een lange adem:** zorg voor een langere periode waaraan betrokkenen zich prioriteren, voldoende financiering en een visie voor de lange termijn. Wil niet te snel meetbaar resultaat zien en reken betrokkenen en aanpakken daar niet te snel op af. Wees kritisch op welke resultaten van meer sporten en bewegen te verwachten zijn, en op welke termijn.
- 2. Zorg voor vertrouwen van bewoners** in de betrokken professionals en organisaties en de aanpak. Ga daarbij uit van hun potentie: een aanpak gericht op het positieve en talenten van mensen maakt meer energie los dan een aanpak gericht op problemen. Ervaringskennis van bewoners is cruciaal om te komen tot oplossingsrichtingen die bij hen aansluiten en daarmee een breed draagvlak hebben. Heb daarbij oog voor de diversiteit van bewoners, inclusief

verschillende intersecties van sociale ongelijkheden, de contexten waarin zij leven en verscheidenheid in problemen en stressfactoren.

- 3. Stel participatie en samenwerking in alle fasen centraal:** investeer hier vooraf in en financier de benodigde tijd die alle betrokkenen nodig hebben om elkaar te leren kennen en vertrouwen. Hierbij gaat het uiteraard om samenwerking met bewoners. Zorg dat zij tijd hebben om een rol in het project te kunnen pakken. Maar het gaat ook om goede samenwerking en afstemming horizontaal tussen en verticaal binnen verschillende organisaties en beleidsdomeinen. Afstemming tussen organisaties is nodig over zowel de rollen en verantwoordelijkheden als de financiën: wie doet wat (niet) en wie betaalt

wat. Creëer ruimte voor alle betrokkenen om samen te werken. Geef tijd en ruimte om dingen uit te proberen en 'fouten' te maken. Zorg voor denkkraft, maar ook voor tegenmacht, bijvoorbeeld van bewoners die kritisch zijn. Zij kunnen juist helpen plannen te verbeteren. Zorg voor een goede voorbereiding, een open houding en transparantie. Aanbevelingen voor een goede samenwerking zijn:

- **Betrek lokale sleutelfiguren** die de wijk(geschiedenis) kennen, de taal van de bewoners spreken en verschillende organisaties, vrijwilligers en professionals kennen en kunnen betrekken. Koester ze, maar wees alert op een te grote afhankelijkheid van deze personen, omdat ze niet makkelijk te vervangen zijn als ze wegvallen.

³⁴ Een gebiedsgerichte aanpak is omvangrijker en gaat om 'een samenhangende inzet van maatregelen en interventies met als doel de leefsituatie te verbeteren van bewoners in een gebied waar sprake is van een opstapeling van problemen' (Uytterlinde et al., 2022, p. 21).

o **Zorg voor breed gedeelde urgentie en eigenaarschap:** de aanleiding voor een wijkgerichte aanpak kan vanuit verschillende kanten komen (zoals statistieken over sport- en beweegdeelname in de wijk), maar het is belangrijk dat iedereen de urgentie voor een aanpak voelt, dus ook de bewoners. Dat draagt bij aan gedeeld eigenaarschap. Werk vanuit de concrete problematiek (of wensen) van bewoners; draagt het verhogen van beweeg-/sportdeelname bij aan een oplossing voor deze problemen? Belangrijk is de realisatie dat gezondheid, leefbaarheid en meedoen zoals door beleids- en plannenmakers geformuleerd niet overeen hoeven te komen met de beleving van bewoners en professionals in de wijk.

o **Zorg voor enthousiasme en oprechte betrokkenheid.** Uiteindelijk gaat het om de mensen die in de wijk de aanpak invullen en uitvoeren. Zorg voor bevlogen professionals die langere tijd in de wijk aan de slag kunnen, en vertrouw hen in hun aanpak. Zet ook in op een aanpak die mensen motiveert.³⁵

4. Zet in op wat in welke context werkt: houd rekening met omstandigheden als het bestaande aanbod in een wijk, de geschiedenis die mensen in de wijk hebben, de sociale netwerken. Breng uitdagingen in een wijk in kaart, maar ook de lokale kennis. Sluit aan op bestaande structuren in de wijk. Kijk wie wat in de wijk nodig

heeft. Zorg voor een divers aanbod als de wens is een grote groep bewoners te betrekken.

5. Zorg voor een aanpak met ruimte om te leren en experimenteren: denk aan andere manieren van (toekomstige) financiering en flexibiliteit waardoor gaandeweg zaken verbeterd kunnen worden. Geef vorm aan een lerende aanpak, waarin alle betrokken (van elkaar) kunnen leren. Voorbeelden hiervan zijn een living lab of participatief actieonderzoek (zie hoofdstuk 5). Zorg voor inzicht in waarom factoren uit een (elders werkzame) interventie of maatregel wel of niet de beoogde resultaten opleveren.

6. Zorg voor monitoring en evaluatie die past bij de context: ontwikkel en test methoden samen met bewoners. Zorg voor creatief en adaptief onderzoek. Wees kritisch op wat je (niet) kunt meten. Zorg voor zo min mogelijk bureaucratische drempels voor betrokkenen en zoek naar andere vormen van verantwoording (zoals werkbezoeken in plaats van formulieren).

³⁵ Of zoals Nagelhout (2021, p. 11) stelt:

'Interventies moeten niet alleen effectief, maar ook passend, aantrekkelijk en leuk zijn. Want je hebt niks aan een effectieve interventie die niemand gebruikt of volhoudt.'

Een illustratie van een wijkgerichte aanpak: de buurtsportvereniging

Een buurtsportvereniging is een project waarin bewoners zelf, binnen een duurzaam organisatiemodel, sportieve activiteiten in hun buurt opzetten, organiseren en begeleiden. Het project richt zich vooral op lage-inkomensbuurten.

Onderzoekers hebben veertien buurtsportverenigingen tussen 2016 en 2020 gevolgd, en zo inzichten verzameld over hoe verbindingen zijn gelegd tussen bewoners, sport- en beweeg-aanbieders, partijen uit het sociaal domein, gezondheidsdomein en het onderwijs (Hermens et al., 2022). De succesfactoren die daaruit voortkwamen illustreren veel van de succesfactoren die we voor een wijkgerichte aanpak formuleerden:

- **Inzet van een professional die stimuleert en coördineert:** bij veel buurtsportverenigingen hadden een of meer professionals een rol bij het coördineren, organiseren of uitvoeren van de sport- en beweegactiviteiten én bij het werven van deelnemers. Deze rol werd belangrijk gevonden. De ervaren belemmeringen gaan het vaakst om samenwerking tussen partijen, en het gebrek eraan. Hierbij lijkt continuïteit en inzet van alle partijen het belangrijkste.
- **Kwaliteit begeleiding sportaanbod:** de sportactiviteiten worden georganiseerd en begeleid door professionals zoals docenten bij sportscholen, sportbuurtwerkers en kinderwerkers. Dit komt de kwaliteit op sportief en pedagogisch vlak ten goede. Ook worden vrijwilligers van sportverenigingen tegen een vergoeding ingezet. Het bleek wel lastig om bewoners hierin een rol te geven.
- **Type samenwerking:** de buurtsportvereniging is een samenwerkingsvorm tussen partijen die van elkaar verschillen

qua organisatievorm, doelstellingen en werkwijze. Hiermee omgaan vraagt veel tijd. Er hadden méér uren beschikbaar moeten zijn om de samenwerking goed te laten verlopen. Daarnaast blijken niet alle deelnemende verenigingen in staat om aanbod te realiseren en vrijwilligers te betrekken.

- **Verskillende doelgroepen:** enkele buurtsportverenigingen richtten zich op de basisschooljeugd en probeerden ouders te betrekken bij het organiseren en begeleiden van de activiteiten. Dit lukte. De jeugd en volwassenen bleken veel moeilijker te bereiken. Voor mensen vanaf 55 jaar bleek het effectief te zijn om vanuit de gemeente een uitnodiging voor een fittest te sturen. Bij de fittest kon men doorverwezen worden naar activiteiten die bij de wensen aansloten.
- **Professionele werving:** de betrokkenheid van professionals bleek cruciaal om deelnemers te werven, in het bijzonder omdat zij zorgden voor verbindingen met andere partijen in de buurt die werken met de doelgroep. Wanneer sportbuurtwerkers, kinderwerkers en buurtsportcoaches goede contacten hebben met de basisscholen in de wijk werkt dit positief door. Basisschoollerares waren bereid om hun leerlingen te motiveren om aan de activiteiten deel te nemen. Een-op-een-contact bleek daarnaast een belangrijke manier om deelnemers te werven. Dit vraagt om veel aandacht en tijd. Het werven van vrijwilligers kostte veel moeite.
- **Locatie in de wijk:** de twee buurtsportverenigingen waar vanuit vaste locaties wordt gewerkt, bereiken de meeste vrijwilligers. Ook voor de werving en herkenbaarheid lijkt een vaste locatie behulpzaam.
- **Lidmaatschap/contributie:** van een echt 'lidmaatschap' – zoals bij sportverenigingen – van de buurtsportvereniging was maar weinig sprake. Het hoogst haalbaar is een beperkte bijdrage toegespitst op wat deelnemers konden missen. Dit lijkt nergens toereikend om de professional van te betalen.

4.2 Ruimte in de aanpak voor participatie van direct betrokkenen

Bij het creëren van een wijkgerichte aanpak zijn partijen en personen vanaf diverse niveaus betrokken. Een deel van hen faciliteert vooral: denk aan financiers, beleids-/plannenmakers die landelijk en lokaal de grotere lijn uitzetten en de aanpak ondersteunen, werkgevers die (goed) zorgen voor goede professionals in de wijk en onderzoekers die betrokken zijn bij de monitoring en evaluatie (en al dan niet helpen bijsturen via actiegericht onderzoek). Zij zijn vooral verantwoordelijk voor de goede randvoorwaarden die we in paragraaf 4.1 hebben geformuleerd, zoals een lange adem hebben en een omgeving creëren waarin ruimte is om te leren, met passende monitoring en evaluatie. Daartoe is het wél belangrijk dat zij de context ook kennen en zich verdiepen in wat er speelt en nodig is (zie kader 4.1 ter illustratie).

Maar de succesfactoren in paragraaf 4.1 gaan voor een belangrijk deel over hoe betrokkenen in de wijk samenwerken en zorgen voor een gedeeld vertrouwen en eigenaarschap in de aanpak. Dit gaat vooral om de mensen die, in verschillende rollen, direct in de wijk betrokken zijn. Bijvoorbeeld door hun deelname aan, begeleiding bij of creëren van een of meerdere initiatieven.

Uit de eerdere hoofdstukken komt ook naar voren dat juist dit punt, een goede sfeer creëren om samen te werken, ingewikkeld kan zijn.

Bijvoorbeeld door een breder wederzijds wantrouwen jegens anderen in de samenleving, grotere sociale afstand tussen groepen mensen en uiteenlopende opvattingen over elkaar, wat het goede is om te doen en wat daarvoor nodig is.

Uiteraard hoeven deze verschillen in concrete interacties of aanpakken geen probleem te zijn. Maar in paragraaf 4.1 komt naar voren dat wederzijds vertrouwen in elkaar hebben, echt mogen deelnemen in (het bedenken van) een aanpak en goed kunnen samenwerken wel belangrijke basisvoorwaarden voor een succesvolle wijkaanpak zijn.

Vertrouwen en samenwerken valt of staat bij de onderlinge relaties tussen betrokkenen, inclusief de oprechtheid en de manier waarop verschillende betrokkenen (mogen en kunnen) participeren. Aan die relaties moet gewerkt (kunnen) worden: om ze op te bouwen en te onderhouden (zie bijvoorbeeld Dibi, 2020 over werken in aandachtswijken). Daarom gaan we in deze paragraaf verder in op hoe ruimte te maken voor participatie van de direct betrokkenen. Dat doen we door allereerst enkele mogelijke knelpunten in de uitvoering te benoemen. Vervolgens gaan we in op hoe participatie van betrokkenen in de wijk vorm kan krijgen.

Mogelijke knelpunten in de uitvoering

Voor de uitvoering van (beleids)plannen is het belangrijk dat er voldoende mensen zijn en dat dat 'goede' mensen zijn, met benodigde vaardigheden en een omgeving waarin ze hun werk

Sinan Can: 'Inwoners moeten het gevoel hebben dat de overheid aanwezig en zorgzaam is.'

De serie Breuklijnen van documentairemaker Sinan Can gaat over vier 'kwetsbare' buitenwijken in Brussel, London, Stockholm en Parijs. In de serie laat hij zien hoe de overheid zich uit de wijken heeft teruggetrokken, de wijken steeds verder gestigmatiseerd raken en bewoners zich terugtrekken en hun problemen groter worden. Gebaseerd op wat hij daar zag, doet Can een oproep aan Nederlandse beleidsmakers: zorg voor een langetermijnvisie en wees liefdevol als bestuurder door het beste met mensen voor te hebben. Dat ziet hij nu niet. Hoe dan wel? *'Mensen serieus nemen. In de haarvaten van de samenleving zitten, signalen opvangen. Waarom geen vierdaagse reis in Nederland maken? Ga als beleidsmaker eens in de armste wijk van Nederland zitten en zie hoe mensen daar leven. (...) De overheid moet makkelijk te bereiken zijn en in oplossingen denken. Praktisch in plaats van bureaucratisch. En de goede intenties laten zien.'*

Uit: Sinan Can: 'Ga als beleidsmaker eens in de armste wijk van Nederland zitten', Overheid van nu, 24 februari 2023. Zie ook de serie *Breuklijnen*.

Kader 4.1

goed kunnen doen. Dat geldt ook voor vrijwilligers. Er zijn diverse knelpunten die deze uitvoering in de weg kunnen zitten. Om voldoende ruimte te creëren voor betrokkenen in de wijk is het belangrijk daar alert op te zijn en deze waar mogelijk weg te nemen.

In deze paragraaf noemen we enkele knelpunten die uit de literatuur en gesprekken met experts naar voren kwamen. Deze zijn niet uitputtend, hoeven niet in elke wijk te spelen en ook niet op elke plek op dezelfde manier.

Wie gaat het doen?

Een knelpunt is om voldoende mensen te hebben voor de uitvoering van (beleids)plannen. Gericht op de sport pleit Peter Tarel (2022), manager sportontwikkeling bij de Nederlandse Volleybal Bond, voor meer opgeleide en betaalde 'doeners' die de ambities van het sportbeleid kunnen uitvoeren, zowel binnen als buiten de sportvereniging. Hij signaleert dat sportverenigingen, die grotendeels op vrijwilligers draaien, beleidsambities maar lastig invulling kunnen geven door een tekort aan

expertise en/of beschikbaarheid. Belangrijke vragen bij het opstellen van een programma of plan zijn wie het gaat uitvoeren en hoe diegene gefaciliteerd kan worden.

Tegelijkertijd is het belangrijk dat deze 'doeners' goede begeleiding kunnen bieden. Zo tonen studies naar verschillende sport- en beweegprojecten gericht op mensen met complexe problemen die niet of weinig sporten/bewegen dat het veel (extra) van professionals vraagt om mensen te bereiken, betrekken en behouden (Brandsema & Elling, 2018; Stuij et al., 2019; Van der Meijde et al., 2023). Dan gaat het om tijd hebben, maar ook beschikbaar en bereikbaar zijn en hulp kunnen bieden bij (zorg) vragen die buiten begeleiding bij het sporten vallen.

Hoe kunnen verschillende professionals samenwerken?

Samenwerking tussen verschillende professionals kan lastig zijn als ze vanuit verschillende domeinen werken (zie bijvoorbeeld Verloo & Ferier, 2021). Zo kunnen organisaties/domeinen hun eigen doelen hebben: een buurtsportcoach kan de opdracht hebben om jongeren naar een vereniging toe te leiden, terwijl het jongerenwerk ondersteuning wil bieden aan jongeren die dat nodig hebben, bijvoorbeeld met sportactiviteiten. Ook kunnen professionals vanuit hun opleiding op verschillende manieren naar jongeren hebben leren kijken. Het is daarom belangrijk dat professionals tijd hebben om elkaar te leren kennen en een samenwerking op te bouwen.

Daarbij kunnen verschillende financieringsstructuren van organisaties samenwerking en gezamenlijke financiering van een aanpak in de weg zitten (Dibi, 2020a; Boutellier et al., 2020; Uyterlinde et al., 2022). Een ander knelpunt kan zijn dat professionals vanwege verschil in expertise en beschikbare tijd moeite hebben om een gelijkwaardige samenwerking op te bouwen (Huiberts et al., 2023; zie kader 4.2). Dit kan overigens ook spelen in de samenwerking tussen of met vrijwilligers.

Hoe te zorgen voor goede randvoorwaarden?

Veelgenoemde knelpunten zijn de tijdelijkheid van financiering, het werken in projecten (i.p.v. een blijvende aanpak) en het borgen van deze projecten, zowel financieel als in menskracht. Ook moeten verantwoordenden van wat er is bereikt, kan een knelpunt opleveren, bijvoorbeeld als zaken lastig meetbaar zijn of wat meetbaar is niet (snel genoeg) is bereikt. Deze praktijken van 'publieke verantwoording' kunnen het voor betrokkenen in de uitvoering – zowel professionals en vrijwilligers als bewoners – lastig maken om projecten gefinancierd te krijgen en verantwoording daarover af te leggen (Horstman & Knibbe, 2022). Dan kan het gaan om ingewikkelde formulieren of niet aansluiten op de taal van betrokkenen, maar ook om niet passen bij de specifieke context. Een sterke focus op effectiviteit en efficiëntie (van bijvoorbeeld ingezette middelen) maakt dat ingewikkeld (Boutellier et al., 2020).

Hoe om te gaan met de complexe realiteit?

Belangrijk is dat professionals voldoende vaardigheden hebben, vooral in de bejegening en de communicatie (Dibi, 2020a): denk aan een open houding, deskundigheid en cultuursensitief werken. Daarbij is het ook belangrijk dat ze zich bewust zijn van hoe hun vanzelfsprekendheden, aannames en mensbeelden doorwerken in het contact (zie ook Kremer, 2023).

Daarbij vraagt het vertrouwen van bijvoorbeeld bewoners winnen tijd in het opbouwen van een relatie, maar zijn deze relaties daardoor ook weer persoonsafhankelijk. Sport- en beweegaanbieders moeten een band opbouwen, zeker met mensen die zich niet gemakkelijk thuis voelen in een sport- of beweegsetting (zie bijvoorbeeld Stuij & Van den Boogaard, 2022). Een risico is dat professionals die

bewoners direct begeleiden, bijvoorbeeld bij meer gaan sporten en bewegen, gevoelens van machteloosheid ervaren als ze de gewenste resultaten niet bereiken of als die (veel) meer inspanning vergen dan begroot en bedacht.

Participatie van direct betrokkenen in de wijk

Uit een literatuurstudie van Pharos (2020a) naar de meerwaarde van het betrekken van mensen om wie het gaat blijkt dat betrokkenheid in alle stadia van een aanpak leidt tot meer succes in de implementatie en grotere effectiviteit van interventies en aanpakken. Dat gaat vanaf het ontwerpen, prioriteren en formuleren van onderzoeksvragen tot en met de verspreiding en implementatie van uitkomsten. Pharos (2020a) formuleerde de volgende aandachtspunten voor een goede samenwerking:

- 1. Niet samenwerken om het samenwerken:** samenwerken moet het doel dienen dat je wilt bereiken.
- 2. Zoek de juiste balans tussen wat je vraagt en wat je te bieden hebt.** Denk daarbij aan de gevraagde tijdsinvestering, de begeleiding en de meerwaarde voor alle betrokkenen. Voldoende waardering voor wat mensen bijdragen is essentieel.
- 3. Creëer een volwaardige samenwerking** door te werken aan wederzijds vertrouwen. Gebruik de juiste taal (en beelden) om met elkaar te communiceren.

Kritische reflectie op de gelijkwaardigheid van samenwerking tussen professionals

Huiberts et al. (2023) trekken verschillende lessen uit een participatief ontwikkelproces dat uiteindelijk niet verliep zoals bedoeld. Zij ontwikkelden als onderzoekers samen met JOGG-professionals een instrument om professionals te helpen hun doelgroep bij de evaluatie van de gezonde omgeving te betrekken (zie hoofdstuk 5 voor meer informatie over JOGG). Hoewel de intentie was deze ontwikkeling een gelijkwaardige samenwerking te laten zijn, constateren de onderzoekers dat dit niet is gelukt. Het ontwikkelde instrument paste daardoor uiteindelijk niet goed bij de behoeften van de JOGG-professionals, waardoor zij dit niet zijn gaan gebruiken.

Dit kwam voort uit een verschil in beschikbare tijd voor de ontwikkeling: de JOGG-professionals investeerden eigen tijd, terwijl het voor de onderzoekers onderdeel van hun werkzaamheden was. Daarnaast was het verschil in expertise lastig: de JOGG-professionals keken vooral naar de onderzoekers als experts bij de ontwikkeling van een instrument en de onderzoekers paktten deze rol op. De ongelijke inbreng in tijd en expertise, waarbij onderzoekers steeds meer gingen sturen, zorgden ervoor dat de stem van de professionals gedurende het proces kleiner werd. Daardoor ervoeren de professionals minder eigenaarschap over het eindproduct. De auteurs laten hiermee ook zien dat kritische reflectie op een samenwerking bijdraagt aan een beter begrip van waardoor dingen niet goed gaan.

Kader 4.2

- 4. Zorg voor terugkoppeling van de resultaten,** zodat mensen vertrouwen hebben in de aanpak en deel willen blijven nemen. Bepaal heldere kaders vooraf en communiceer daarover. Laat eigen oplossingen los als mensen met wie je samenwerkt met hele andere ideeën komen.
- 5. Zorg dat je nazorg kunt bieden,** bijvoorbeeld als het over gevoelige onderwerpen gaat. Spreek waardering uit voor het meedoen en delen van informatie. Koppel terug wat er met de resultaten gebeurt.
- 6. Gebruik begrijpelijke materialen en laagdrempelige methoden,** zodat het voor iedereen mogelijk is om mee te doen. Ontwikkel en test materialen met de mensen zelf.

Deze aanbevelingen laten zien dat het belangrijk is mensen in de wijk vanaf het begin bij een aanpak te betrekken. Dat gaat hier om wijkbewoners, maar ook om vrijwilligers en professionals werkzaam in de wijk waar een wijkaanpak zich op richt. Daarbij kunnen professionals ook zelf woonachtig zijn in de wijk, waardoor ze over verschillende vormen van kennis beschikken.

Pharos (2020b) ontwikkelde vier bouwstenen voor het betrekken van mensen om wie het gaat: verkennen (van cijfers), contact leggen (met de juiste mensen op een passende locatie), betrekken (bij de samenwerking, inventarisatie van wensen en behoeften en het stellen van doelen) en aansluiten (op behoeften, sociaaleconomische en culturele achter-

gronden van mensen en bestaande initiatieven of kanalen).

Verschillende experts in participatief onderzoek geven aan dat er geen eenduidig antwoord is op de vraag *hoe* participatie goed vorm te geven. Zij laten zien dat dit niet vanachter een bureau met formele instrumenten is te ontwerpen, maar in de specifieke context vorm moet krijgen (Horstman & Knibbe, 2022; Dedding et al., 2020; Lems, 2020; ZonMw, 2020). Wel geven ze aan dat dit om een ‘rommelig proces’ vraagt: het gaat om het creëren van een ruimte – zowel letterlijk als figuurlijk – waar mensen zich comfortabel en veilig voelen, elkaar kunnen leren kennen en waar verschillende vormen van kennis samenkomen én essentieel bevonden worden. Dit vraagt veelal om een nieuwe manier van denken en doen van professionals en kost tijd en moeite van alle betrokkenen.

Daarbij gaat het in de kern om ‘mensen die gewoon als mensen behandeld [willen] worden’ (Maastricht University, 2023). Participatie stimuleren kan op verschillende manieren, waarbij ontmoetingsplekken in de wijk ertoe doen, (wervings)methoden moeten aansluiten op wat past bij bewoners, een open en geïnteresseerde houding belangrijk is en machtsrelaties kritisch bevraagd moeten kunnen worden (Cadat-Lampe, 2022; Horstman & Knibbe, 2022; IVO, 2022; Dedding et al., 2020; zie kader 4.3).

Met in het achterhoofd de eerder geschetste grote verschillen tussen mensen met een hoge

en lage sociaaleconomische status én het wederzijdse wantrouwen, lijkt het cruciaal dat wijkbewoners en andere direct betrokkenen

een stem krijgen in op welke opgave(n) een wijkaanpak in hun wijk zich moet richten.³⁶

De sociale samenhang in de wijk versterken

In het meerjarige project ‘Wij in de Wijk’ volgde Movisie 29 wijkinitiatieven waarin betrokkenen (bewoners, professionals, gemeenten en soms ook bedrijven) samen werkten om de sociale samenhang in de wijk te vergroten (Cadat-Lampe et al., 2022). In sommige initiatieven was sport een onderdeel (zie hoofdstuk 5 voor een voorbeeld). Gebaseerd op al deze initiatieven formuleert Movisie verschillende lessen voor beleid, professionals en inwoners om het ‘wij’ in de wijk te versterken (Movisie, 2023). Zij maken daarbij onderscheid tussen bonding, bridging en linking:

- Bonding gaat over het samenbinden van mensen die een bepaald belang delen of zich in elkaar herkennen; bijvoorbeeld door verschillende activiteiten in een wijk te organiseren waar diverse (of allerlei) groepen zich thuis kunnen voelen.
- Bridging is gericht op het maken van contact met personen buiten je eigen groep; door te zorgen voor lokale ontmoetingsplekken in de wijk die, binnen en buiten, ruimte bieden aan verschillende groepen.
- Linking gaat over de vaardigheden om de weg te vinden binnen instituties en heeft bijvoorbeeld baat bij een participerende overheid die bewoners faciliteert en zichtbaar is.

De belangrijkste les was dat het stimuleren van een ‘probeersfeer’ een belangrijke voorwaarde voor succes van initiatieven was; een relatieve vrijheid met speelruimte waarin betrokkenen zaken kunnen uitproberen, fouten kunnen maken en met vallen en opstaan dingen voor elkaar krijgen (Cadat-Lampe et al., 2022).³⁷

Kader 4.3

³⁶ Zie bijvoorbeeld [de kloofdichters - VPRO](#) voor voorbeelden waarin mensen ‘de kloof’ tussen rijk en arm proberen te overbruggen.

³⁷ Movisie maakte een podcastserie over het hoe van werken aan leefbare wijken en buurten: <https://www.movisie.nl/artikel/podcastserie-wij-wijk-werken-aan-leefbare-wijken-buurten>

4.3 Tot slot

In dit hoofdstuk kwamen belangrijke succesfactoren voor een goede wijkaanpak aan bod. Uiteindelijk vindt een wijkgerichte aanpak plaats op een concrete locatie: een specifieke wijk. Daar moet een aanpak opgepakt en uitgevoerd worden, door professionals, vrijwilligers en bewoners in de wijk.

Uit alle literatuur- en evaluatiestudies rondom wijkgerichte aanpakken komt naar voren dat het belangrijk is ruimte te geven voor die uitvoering in de wijk. Ruimte om elkaar te leren kennen en vertrouwen, om een gezamenlijkheid te vinden in de aanpak, om die uit te proberen en waar nodig bij te sturen en uiteindelijk (hopelijk) te komen tot de beoogde veranderingen.

Daarom gingen we in het tweede deel van dit hoofdstuk in op hoe die ruimte, als het gaat om een aanpak gericht op sport en bewegen, in de wijk te creëren. Daarbij is het belangrijk alert te zijn op knelpunten die de uitvoering (onnodig) hinderen en deze weg te nemen waar mogelijk. Bovenal is het belangrijk betrokkenen in alle fasen van het proces – van ontwerp tot en met het eindresultaat – te betrekken.

Hoe dat goed te doen, zo lieten we zien, is lastig van bovenaf te bepalen. Er zijn voorbeelden om van te leren (zie ook hoofdstuk 5), er zijn methodieken en aanpakken om indien passend in te zetten. Maar bovenal

gaat het om zoeken naar wat past in een specifieke wijk.

Daartoe is het belangrijk het 'speelveld van achteruit naar voren' vorm te geven en de ondersteuning – van burgers in de voorhoede – van achteruit te ondersteunen (Boutellier et al., 2020, p. 7). Daartoe is het belangrijk 'het systeem te laten werken voor mensen in plaats voor de eigen, inflexibele bureaucratie' (Boutellier et al., 2020, p. 25). Hindernissen in de uitvoering, denk aan ingewikkelde procedures voor verantwoording, moeten hierbij zo veel mogelijk omgevormd worden naar wat bewoners nodig hebben.

Het is belangrijk
het systeem te laten
werken voor mensen
in plaats voor de
eigen, inflexibele
bureaucratie

5. Inventarisatie van bestaande aanpakken en innovaties

In dit hoofdstuk geven we een overzicht van bestaande aanpakken en innovaties gericht op het stimuleren van sport- en beweegdeelname van bewoners in aandachtswijken en/of mensen met een 'lage sociaaleconomische status', het onderwerp dat in deze scan centraal staat.

Deze projecten zijn aangedragen door Kenniscentrum Sport & Bewegen, SportInnovator en ZonMw (zie bijlage 3 voor een overzicht van alle aangedragen projecten). Daarnaast zijn uit het literatuuronderzoek en de gesprekken met experts voorbeelden naar voren gekomen. Dit zijn vaak projecten van buiten het sport- en beweegdomein, maar die zeker ook kunnen inspireren. Onder andere bij het bereiken en betrekken van inwoners.

Dit hoofdstuk biedt geen volledig overzicht; er zijn vele innovatieve initiatieven die niet in een landelijke database terecht komen of op een andere manier bredere bekendheid krijgen. Ook blijkt uit voorgaande hoofdstukken dat het essentieel is om een wijkgerichte aanpak te starten vanuit en met de wijk. Wijken hebben hun eigen dynamieken, uitdagingen en vraagstukken en dat geldt ook voor hun bewoners. Dat maakt het lastig om 'van bovenaf' te bepalen welke projecten waar geschikt zijn.

In dit hoofdstuk lichten we een aantal aanpakken en innovaties uit die:

- een of meerdere succesfactoren voor een wijkgerichte aanpak (paragraaf 4.1) in zich hebben;
- raken aan een van de drie doorsnijdende thema's die voor dit en de andere vijf *wicked problems* in het programma MOOI in beweging relevant kunnen zijn (integraal samenwerken en de klant centraal; techniek en data benutten; veilig sportklimaat creëren);³⁸
- omgaan met het spanningsveld tussen het 'van bovenaf' inrichten van een aanpak op grote schaal en het 'van onderaf' lokaal maatwerk bieden.

In dit hoofdstuk presenteren we daarom aanpakken die:

- gaan over nieuwe manieren van leren en experimenteren (5.1);
- meer en andere ruimte creëren voor professionals in de uitvoering (5.2);
- vertrekken vanuit gedeelde urgentie en eigenaarschap (5.3);
- samenwerking tussen professionals uit verschillende domeinen faciliteren (5.4);
- technologie inzetten (5.5);
- landelijk zijn ingericht, maar lokaal invulling krijgen (5.6).

Daarbij geven we beschrijvingen van projecten en, waar bekend, hun opbrengsten. Ook lichten we enkele voorbeelden uit. Voor we de

aanpakken presenteren, geven we een korte overkoepelende analyse over de inventarisatie van verschillende aanpakken.

Analyse geïnventariseerde projecten, aanpakken en interventies

Wat opvalt in de lijst met projecten is dat er van veel projecten beschrijvingen zijn, maar dat niet van alle projecten duidelijk is wat de status van een project is en waar dit (nog) draait. Bovendien is er beperkte informatie te vinden over de resultaten en effecten, zeker op langere termijn. Zijn mensen daadwerkelijk meer gaan bewegen en sporten? En hoeveel mensen zijn uitgevallen?

Hier zijn een paar kanttekeningen bij te plaatsen:

- Deels zijn projecten nog in de uitvoeringsfase (en lieten we in hoofdstuk 4 zien dat een vaak lange adem nodig is om resultaat te kunnen zien).
- Onderzoek doen naar de resultaten van een aanpak is heel complex, zeker als het gaat om effecten. In hoofdstuk 3 stipten we al aan dat het in een complexe context lastig is om effecten aan een aanpak toe te wijzen en contextuele voorwaarden van belang zijn

om de waarde van sport en bewegen tot uiting te laten komen (Breedveld et al., 2016; Deuten & Kwakernaak, 2023). Denk bijvoorbeeld aan een bepaalde 'klik' tussen begeleiders en deelnemers, waardoor deelnemers blijven komen. Of andere veranderingen in de wijk of het leven van deelnemers die een positieve of negatieve invloed hebben op het blijven sporten.

- Daarnaast hebben projecteigenaren en -uitvoerders niet altijd de vaardigheden, tijd en de middelen om hiermee bezig te zijn. Zij zijn vooral in de uitvoering bezig om een project te laten slagen.

Onderbouwing van interventies

Specifiek voor interventies die in de sport- en beweeginterventiedatabase staan, geldt dat zij een erkenningstraject hebben doorlopen. Zij zijn bijvoorbeeld goed onderbouwd of hebben eerste aanwijzingen voor effectiviteit. Deze interventies moeten gericht zijn op 'structurele gedragsverandering van de deelnemers' en mogen geen doorlopend aanbod zijn. Daar passen niet alle bestaande aanpakken in, bijvoorbeeld een deel van wat we in dit hoofdstuk presenteren.

³⁸ <https://mooibeweging.nl/wp-content/uploads/Drie-doorsnijdende-themas.pdf>

In de database staan zestien interventies (mede) gericht op mensen met een lage sociaaleconomische status (zie tabel B3.2 in bijlage 3). Twee van hen hebben de status 'eerste aanwijzingen voor effectiviteit'; de overige veertien zijn 'goed onderbouwd'. Dat geen van deze interventies – of de interventies die niet zijn opgenomen – bewezen effectief is, wil niet zeggen dat zij niet de gewenste resultaten behalen. In de beschrijvingen van de interventies hebben eigenaren aandacht voor eerste resultaten en effecten van hun aanpak. Het erkenningstraject is intensief en vraagt veel van interventie-eigenaren – of zij moeten dit uit kunnen besteden.

5.1 Living Labs als nieuwe manieren van leren en experimenteren

ZonMw en SportInnovator zijn vanaf 2019 gestart met de Living Labs Sport en Bewegen vanuit de wens om professionals en burgers meer te betrekken bij onderzoek en innovatie rondom sporten en bewegen. Living Labs zijn 'open, levende laboratoria' waar samen met bewoners antwoorden gezocht worden op maatschappelijke uitdagingen. De sport- en beweegdeelname van mensen met een lage sociaaleconomische status is een van thema's waar de Living Labs zich op richten. De afgelopen jaren zijn in acht Living Labs dertien projecten met dit onderwerp aan de slag gegaan (zie tabel B3.1 in bijlage 3).

Resultaten Living Labs gericht op mensen met lage sociaaleconomische status

Van Living Lab-projecten die zijn afgerond zijn de resultaten beschikbaar. De afgeronde projecten betreffen hoofdzakelijk een eerste fase van de Living Labs. De projecten in de Living Labs Emmen, Groningen, Oldambt, Oss en Zeist hebben een vervolg gekregen en zijn momenteel nog actief. De eerste fase heeft zoal geresulteerd in inzicht in 'de doelgroep' en haar behoeften, een steviger netwerk, meer afstemming tussen verschillende partijen, werkgroepen met bewoners en enkele bewonersinitiatieven. Het is in deze fase (nog) niet bekend of de projecten ertoe geleid hebben dat bewoners meer bewegen. Het zijn projecten met een lange adem, een van de voorwaarden voor succesvolle wijkaanpakken (zie paragraaf 4.1).

- Het Living Lab in Breda heeft gezorgd voor meer kennis van de motieven en belemmeringen van bewoners en de manieren waarop zij kunnen worden betrokken bij (de organisatie van) activiteiten in de wijk. In samenwerking met organisaties uit de wijk en onderwijsinstellingen zijn verschillende initiatieven opgezet.
- Het Living Lab in Haarlem heeft geresulteerd in sportaanbod dat aansluit op de wensen en behoeften van jongeren uit het vmbo en praktijkonderwijs. In een gecombineerd lidmaatschap – een 'netwerkabonnement' – worden verschillende sportaanbieders samengebracht met muzikale en sociale activiteiten. Met dit abonnement kunnen

jongeren kicfit (een combinatie van voetbal en crossfit), urban 7 vs. 7-voetbal met muziekworkshops, freerunning, bootcamp, pickleball en baseball 5 beoefenen. Het gevormde netwerk zal het experiment voortzetten en verder ontwikkelen. De buurtsportcoach vervult hierbij een aanjagende en verbindende rol.

Living Labs zijn 'open, levende laboratoria' waar samen met bewoners antwoorden gezocht worden op maatschappelijke uitdagingen

Living Lab Groningse wijk Vinkhuizen: Citizen Science als manier om burgers te betrekken

In 2019 ging het Living Lab Beweegvriendelijk Vinkhuizen in Groningen van start. Dit lab heeft als doel het sport- en beweeggedrag van de wijkbewoners in de openbare ruimte te stimuleren door de wijk beweegvriendelijker te maken. Het is gericht op het innoveren van het totale proces van betrokkenheid, co-creatie, leren en sociale innovatie op het thema beweegvriendelijke omgeving.

Daartoe is onder andere gebruik gemaakt van 'Citizen Science', een aanpak waarin burgers worden betrokken bij (wetenschappelijk) onderzoek. Vrijwilligers voeren dit onderzoek geheel of gedeeltelijk uit, vaak in samenwerking met wetenschappers met een professionele aanstelling.

In dit Living Lab hebben bewoners en projectmedewerkers samen allerlei elementen in de wijk in kaart gebracht. Er zijn individuele gesprekken gevoerd en wandelingen door de wijk gemaakt. Hierna zijn twee bewonersbijeenkomsten georganiseerd waar de opbrengsten van deze gesprekken en wandelingen aan iedereen zijn teruggekoppeld. Vervolgens is samen nagedacht over de inrichting van de wijk en zijn ideeën ontwikkeld.

Betrokkenen bij dit Living Lab zijn van mening dat Citizen Science een goede onderzoeksmethode is om snel inzicht te krijgen in perspectieven van bewoners op beweegvriendelijkheid in hun wijk. Daarnaast bood de wijze waarop Citizen Science in het Living Lab is toegepast de mogelijkheid om aan netwerkvorming te doen. Zij vinden dit daarom niet alleen een methode om onderzoek te doen, maar ook een manier om betrokkenheid te creëren en bewoners een stem te geven (engagement & empowerment).

De jaren 2019 en 2020 hebben voornamelijk in het teken gestaan van netwerkvorming, exploratie en ontwikkeling. De behoeften van bewoners zijn opgehaald en er zijn ideeën ontwikkeld. Zo stellen bewoners voor om wandelroutes te realiseren, bijvoorbeeld langs kunstobjecten of langs sport- en speelplekken. Ook liggen er concrete plannen voor de aanleg van een pumptrackbaan. In dit vervolgproject wordt een bijdrage geleverd aan de realisatie van de diverse ideeën.

Lessen Living Labs Sport en bewegen

Gebaseerd op ervaringen uit twintig living labs sport en bewegen – dus niet alleen degene die op sportdeelname van mensen met een lage sociaaleconomische status zijn gericht – formuleren Cobussen & Pepers (2022) vijf lessen:

1. Investeer in het netwerk en luister goed naar behoeften en wensen van gebruikers.
2. Sta open voor veranderingen.
3. Onderschat de rol van de labregisseur niet.
4. Denk vanaf het begin na over verankering.
5. Deel successen.

Deze lessen lijken wel heel generiek en niet specifiek gericht op (meer) sporten en bewegen.

Het Rathenau Instituut (Van den Broek et al., 2020) ziet living labs als een veelbelovende aanpak voor complexe maatschappelijke uitdagingen door twee kenmerkende eigenschappen: het actief betrekken van alle relevante partijen bij een experimentele aanpak en het uitvoeren van het experiment in een levensechte omgeving. Wel constateren de auteurs dat Living labs vaak blijven steken in 'lokaal enthousiasme'. Ze formuleren vier lessen voor opschaling:

1. **Leer met living labs over innovatie én haar maatschappelijke inbedding:** living labs hebben als doel om te leren. Een mislukking is dus ook een waardevolle uitkomst. Goede monitoring en evaluatie zijn een vereiste.
2. **Anticipeer vroeg op een mogelijke uitbreiding** en bedenk welke partijen vooraf,

tijdens en na afloop van de experimenten kunnen ondersteunen bij opschaling.

3. **Verweef living labs met grotere onderzoeks- en innovatietrajecten**, zodat living labs van elkaar kunnen leren, op elkaar kunnen voortbouwen en een gedeelde kennisbasis kunnen leggen.
4. **Betrek intermediaire organisaties** die met hun specifieke kennis en expertise helpen bij het leren over een innovatie en haar maatschappelijke inbedding en die verbanden tussen partijen, locaties en initiatieven kunnen leggen.

5.2 Meer en andere ruimte creëren voor professionals in de uitvoering

Zoals eerder in de scan aangegeven, kan het van professionals veel vragen om mensen die niet (gewend zijn te) sporten en/of bewegen te betrekken – en ze vervolgens te behouden – bij sport- en beweegactiviteiten. Dit vraagt om de juiste mensen op de juiste plek. Het gaat hierbij enerzijds om de vaardigheden van de professional en anderzijds de randvoorwaarden in de omgeving waarin ze werken. Denk daarbij aan voldoende tijd, mankracht, vertrouwen en ruimte voor initiatieven. Hieronder lichten we twee lokale voorbeelden toe waarin geëxperimenteerd is met ruimte creëren voor professionals om hun aanpak zelf in te vullen. Daarbij is nog geen informatie over in hoeverre de gewenste resultaten behaald worden.

Omgekeerde aanpak buurt-sportcoaches Soest

In dit voorbeeld komen twee succesfactoren van een wijkaanpak (zie paragraaf 4.1) terug, namelijk: 'Zorg voor een aanpak waarin geleerd en geëxperimenteerd kan worden' (5) en 'Zorg voor monitoring en evaluatie die past bij de context' (6).

Het werkgeverschap van de buurtsportcoaches in Soest is belegd bij verschillende lokale organisaties. Werkgevers en samenwerkingspartners dragen bij aan de cofinanciering van buurtsportcoaches. De gemeente noemt dit 'de omgekeerde aanpak', omdat deze van onderaf vorm krijgt.

De gemeente heeft geen strakke kaders opgesteld voor de inzet van buurtsportcoaches (Aalbers, 2017). De gemeente vond het heel belangrijk dat de inzet van buurtsportcoaches aansluit bij de energie in de wijk en de energie van de partner. De gemeenteraad wilde het werkgeverschap beleggen bij andere organisaties dan de gemeente met cofinanciering uit het werkveld. Daarom stelde ze een kwartiermaker aan. Aan het eind van een inspiratie- en informatiebijeenkomst deed de gemeente een oproep om plannen voor de inzet van buurtsportcoaches in te dienen. Hierbij was het wenselijk om dit met partners samen op te pakken en te voorzien van een voorstel voor de cofinanciering en aanstelling van de betreffende buurtsportcoach. Dit resulteerde in meerdere ingediende plannen.

Een van de plannen kwam vanuit Werk & Inkomen met partijen vanuit de kinderopvang, cultuur, sport, ouderen welzijnswerk en MEE. Al deze partijen dragen bij aan de inzet van de buurtsportcoach: in geld, uren, denkracht, inspiratie, locaties of bijvoorbeeld ondersteuning. Op basis van dit plan en de bijbehorende doelstellingen werd een profiel opgesteld voor een buurtsportcoach en een begroting. Vervolgens werd een buurtsportcoach 'speciale doelgroepen' aangesteld die diverse organisaties en

projecten verbindt en activiteiten organiseert met als doel dat mensen meer participeren.

Een ander voorbeeld van een buurtsportcoach die via de omgekeerde aanpak in Soest is aangesteld is de beweegmakelaar. Daarbij was het belangrijk dat deze functie werd ingevuld door een verbinder en iemand die affiniteit heeft met kwetsbare groepen en met de zorg- en welzijnssector. Verder is er een buurtsportcoach 'jongeren' aangesteld en zijn

er drie buurtsportcoaches in dienst bij een lokale kinderopvangorganisatie. Al deze buurtsportcoaches worden gefinancierd door de werkgevers en betrokken partijen en niet door de gemeente. Bij de gemeente werken een buurtsportcoach 'sportstimuleringsprojecten' en 'verenigingsadvisering'.

Betrokkenen zijn van mening dat de resultaten die zij willen behalen niet door één of twee organisaties behaald kunnen worden, maar dat samenwerking daarbij noodzakelijk is.

Monitoring en evaluatie

Om inzicht te krijgen in de opbrengsten van de buurtsportcoachregeling is een monitoring en evaluatiesysteem ontwikkeld (Aalbers, 2019). De gemeente wilde daarbij niet controleren wat de buurtsportcoaches doen en zoveel mogelijk wegblijven van verantwoording. Wel was ze op zoek naar informatie over de processen, de projecten en de samenwerking, met als doel om deze te verbeteren. De monitoring en evaluatie is ingericht als 'waarderend onderzoeken'. Dit is een kwalitatieve onderzoeksmethode die focust op het vergroten van krachten, leren van het verleden en verder ontwikkelen op successen. De nadruk ligt dus op positieve kanten en minder op zaken die niet goed gaan.

De uitkomsten van de monitoring en evaluatie leiden in de praktijk tot actiepunten per project of samenwerkingsverband. Het levert de gemeente inzicht op in werkprocessen en samenwerkingsrelaties. Deze manier van

monitoren en evalueren vraagt om een tijdsinvestering, maar de gemeente Soest is er positief over het inzicht dat ze krijgt in de opbrengsten en mogelijke verbeterpunten. In het artikel van Aalbers (2019) staat meer over het monitoring en evaluatie systeem van de gemeente Soest.

Brugfunctionarissen in Groningen: aanpak vanuit een ander gemeentelijk domein

Dit praktijkvoorbeeld laat zien hoe vanuit gemeentelijk armoedebeleid deelname van kinderen in armoede aan sport en bewegen wordt gestimuleerd. In dit voorbeeld zijn verschillende domeinen betrokken en is aandacht voor onderliggende ongelijkheden.

Brugfunctionarissen verbinden gezin, kind, school en wijk. Brugfunctionarissen zijn vaak leraren in dienst van scholen die daarvoor worden betaald door de gemeente (Kassenberg, z.d.). Ze ondersteunen gezinnen die in armoede leven op allerlei terreinen, waaronder sport en bewegen. Zo wijzen zij ze op vergoedingsmogelijkheden om deel te nemen aan sport- en beweegactiviteiten, (gratis) aanbod en faciliteiten in de wijk.

In Groningen zijn elf brugfunctionarissen werkzaam op elf basisscholen. Deze scholen zijn gelegen in wijken waar relatief veel kinderen in armoede opgroeien. De school functioneert als ingang naar de ouders. De brugfunctionaris richt zich dan ook op ouderbetrokkenheid: zij

komen bij de gezinnen thuis, kennen de ouders en de (financiële) situatie en blijven de hele basisschooltijd bij het gezin betrokken.

Gebaseerd op deze aanpak formuleert de gemeente Groningen (Butselaar et al., 2020) een aantal tips voor andere gemeenten:

- Werk samen met scholen, brede vakdocenten en andere partners in de wijk om kinderen in armoede zo breed mogelijk te bereiken.
- Zorg dat ouders betrokken zijn en blijven, anders raak je de kinderen kwijt.
- Plak niet alleen her en der pleisters. Hoewel een lidmaatschap van een sportclub een belangrijke pleister is, is het niet genoeg om de problematiek op te lossen. Kijk daarvoor naar het geheel van de problematiek (dat vaak meerdere beleidsterreinen omvat).
- Wees je ervan bewust dat kinderen een enorm solidariteitsgevoel naar hun ouders hebben. Om kinderen te bereiken moet je naar hun thuissituatie kijken.
- Ga in gesprek met de kinderen om wie het gaat. Laat ze deelnemen in bijvoorbeeld wijkraden, zodat ze actief hun stem kunnen laten horen.

5.3 Vertrekken vanuit bewoners

In hoofdstuk 4 bleek dat het belangrijk is om in alle stadia van een aanpak de mensen te betrekken om wie het uiteindelijk gaat, maar dat het tegelijkertijd lastig kan zijn hoe dit precies vorm te geven. Een voorbeeld hiervan is de aanpak van het Living Lab in de Groningse

wijk Vinkhuizen, waar bewoners betrokken zijn bij het onderzoek. In deze paragraaf lichten we een aantal projecten uit waarin bewoners – in verschillende mate – worden betrokken. Het gaat hierbij ook om projecten vanuit andere domeinen dan sport en bewegen.

● Choku Gym in Zaandam: meer dan een sportschool

Dit voorbeeld illustreert dat sportaanbieders een belangrijke maatschappelijke rol in de wijk kunnen vervullen. Choku Gym maakt sport en bewegen heel laagdrempelig en aantrekkelijk voor buurtbewoners.

Choku Gym is een sportschool in de 'probleemwijk' Poelenburg in Zaandam. De sportschool is gespecialiseerd in karate, boksen, capoeira, zelfverdediging en fitness. Daarnaast is Choku Gym een sociaal maatschappelijk initiatief en vervult deze een belangrijke sociale en maatschappelijke functie in de wijk. De sportschool zit in de wijk en is er vooral vóór de wijk. De Gym wordt gerund door een groot team van vrijwilligers die nagenoeg allemaal afkomstig zijn uit de wijk. Iedereen is welkom. Choku Gym staat open voor alle kinderen en jongeren uit de buurt. De sportschool biedt onbeperkt gratis sporten als ouders dit niet kunnen betalen. Daarnaast worden ook zaken als huiswerkbegeleiding, hulp bij het vinden van een stage, werk en woonruimte aangeboden.

Bekijk [hier](#) een portret (filmpje) waarin verteld wordt over de aanpak en impact van Choku Gym.

Lees [hier](#) het artikel 'Choku Gym: het belang van sport in een probleemwijk'.

● Gezondheidspromotie samen met jongeren ontwikkelen in participatief actieonderzoek in Amsterdamse aandachtswijken

Dit voorbeeld illustreert dat ontmoetingsplekken in de wijk voor gebruikers verschillende functies kunnen hebben, die niet meteen voor de hand liggen voor buitenstaanders. Inzicht in deze functies, en belangrijke onderliggende motivaties om er wel of geen gebruik van te maken, is belangrijk voor de inrichting van (sport)plekken in de wijk.

In verschillende participatieve actieonderzoeken zijn jongeren uit Amsterdamse aandachtswijken betrokken in het ontwikkelen van gezondheidspromotie en -beleid (Lems, 2020). In een van die studies organiseerde de onderzoeker meerdere bijeenkomsten met groepen tienermeiden. Hierin spraken ze onder andere over gezonde leefstijl en barrières daartoe. 'McDonalds is goed voor mijn sociale leven', vertelde een van de meiden: samen kunnen afspreken op een plek met goede wifi en mogelijkheden om een telefoon op te laden, bleek een heel belangrijke motivatie om naar de McDonalds te gaan. De McDonalds heeft zo een functie die gemakkelijk over het hoofd wordt gezien. Juist voor deze meiden zijn sociale ontmoetingsplekken in de wijk belangrijk, omdat thuis afspreken minder prettig is bijvoorbeeld door krappe woonruimte, de afwezigheid van (betrouwbaar) internet en schaamte over armoede. Investeren in veilige fysieke (sport)

plekken in de wijk, waar meiden elkaar kunnen ontmoeten met goedkope gezonde voeding en goede WIFI, is dan ook belangrijk om gezondheid van deze meiden te bevorderen.

- **Gezond eten in Moerwijk - Den Haag Zuidwest**

Dit voorbeeld illustreert dat oplossingen niet altijd direct groots en omvangrijk hoeven te zijn. Om daarachter te komen en oplossingen goed aan te laten sluiten op waar bewoners tegenaan lopen, is het belangrijk te luisteren naar de behoeften en ideeën van bewoners.

In buurtkamer de Luyk maken bewoners iedere dinsdag een gezonde lunch klaar in samenwerking met een mobiel gezondheidsteam van de GGD. Het Gezondheidsteam gaat sinds begin dit jaar in gesprek met de buurtkamers en bewoners over de gezondheidsbehoeften in Moerwijk. De toegang tot betaalbaar gezond eten was daarbij een belangrijk onderwerp. Maar de dichtstbijzijnde supermarkt wat te duur en de betrokkenen hadden geen vervoersmogelijkheid om bij andere supermarkten te komen. Daarom hebben buurtkamers De Luyk en Heeswijkplein 10 allebei een bakfiets gekregen, die ze op verschillende manieren gebruiken in de wijk. Zo gaan ze ermee naar de markt voor goedkope en verse producten voor gezonde lunches en andere buurtmaaltijden. Maar ze worden ook gebruikt om speel- en sportattributen rond te brengen in de wijk. Sport en bewegen is geen een uitgangspunt of doel in dit

project geweest, maar uiteindelijk wel een onderdeel.

Lees [hier](#) meer over dit project.

- **Broedplaats Gooise Meren**

Dit voorbeeld illustreert dat door te luisteren naar en handelen vanuit lokale behoeften een inclusieve ontmoetingsplaats kan ontstaan waar iedereen zich welkom voelt. Het kenmerkt zich doordat het bottom-up en inclusief is en daarmee diverse groepen bewoners – waaronder statushouders - weet te bereiken.

Broedplaats Gooise Meren is een verzameling buurtinitiatieven die samen met bewoners is ontwikkeld. Het begon ooit met een oproep naar meubels, werd een tweedehandswinkel voor nieuwkomers in een oude gymzaal en is ondertussen duurzame ontmoetingsplek met onder andere IT-werkplekken, een fietsenwerkplaats en moestuin. Enkele reacties hierop zijn:

‘Er ontstaan prachtige dingen doordat mensen in hun directe omgeving een plek hebben waar zij zich veilig, gewaardeerd en ontspannen voelen. Dat heeft een positief effect op welzijn en gezondheid.’

“Community building” doe je door de energie te volgen en te leren van elkaar. Niet voor, maar mét de bewoners: zorg voor een plek waar ze hun kracht kunnen ontwikkelen. Ophouden met praten, maar gewoon luisteren en je afvragen: Hoe kan ik helpen?”

‘We werken bottom-up, geven mensen de ruimte en materialen waarmee ze hun initiatieven kunnen uitwerken. Maar eigenlijk is er geen infrastructuur: iedereen is hier gelijkwaardig en vrijwillig aanwezig.’

Het succes van de Broedplaats heeft volgens een van de vrijwilligers te maken met de platte organisatiestructuur. Inmiddels is Broedplaats Gooise Meren ook een belangrijke (gespreks) partner van de gemeente. De gemeente wilde dichter bij de buurten organiseren en zag kansen om meer verbonden te raken met maatschappelijke initiatieven van een wijk zelf.

Lees [hier](#) meer over dit project.

5.4 Samenwerking professionals uit verschillende domeinen

Een van de drie dwarsdoorsnijdende thema's in het programma MOOI in beweging is 'integraal samenwerken en de klant centraal'. Het gedeelte 'de klant centraal' hebben we in paragraaf 5.3 uitgelicht. Integraal samenwerken gaat over de samenwerking van professionals uit verschillende domeinen. Daarbij valt te denken aan sport, zorg, onderwijs, sociaal domein en welzijn. Hier volgen twee projecten waarin integraal samengewerkt wordt.

Sport, zorg en welzijn - Nationale Diabetes Challenge

De Bas van de Goor Foundation heeft vanaf 2016 de Nationale Diabetes Challenge

ontwikkeld: een beweegprogramma voor mensen met (een verhoogd risico op) diabetes type 2. Het doel van deze (erkende) interventie is dat deelnemers structureel meer gaan bewegen om zo een bijdrage te leveren aan een verbetering van hun kwaliteit van leven en somatische gezondheid. Ook mensen zonder diabetes type 2 kunnen aan de Nationale Diabetes Challenge meenemen, maar zij vormen niet de primaire 'doelgroep'.

Jaarlijks wandelen deelnemers gedurende zestien tot twintig weken wekelijks in groepsverband onder begeleiding van een zorgverlener of beweegcoach. De wandelingen vinden plaats in de eigen buurt en starten medio april. In september vindt de afsluitende Nationale Diabetes Challenge plaats. De deelnemers wandelen dan drie dagen aaneengesloten in hun eigen woonplaats om op de vierde dag – de finaledag – samen te komen op een centrale locatie in het land om daar de afstand te wandelen waarvoor ze getraind hebben. Te wandelen afstanden zijn 3, 5, 10, 15 of 20 kilometer. Ook krijgen deelnemers online begeleiding in de vorm van tips over diabetes en wandelen.

Door het hele land zijn deze wandelgroepen actief; in 2022 was dat vanaf 190 locaties met ruim 2250 geregistreerde wandelaars (NDC, 2023a). Doordat de wandelgroepen vanuit de eigen woonplaats – vaak vanuit een zorg- of wijkcentrum – worden georganiseerd, is de (erkende) interventie toegankelijk en laagdrempelig. In 2022 heeft in Rotterdam een pilot plaatsgevonden met wandelgroepen voor mensen

met een migratieachtergrond. Deze pilot bleek succesvol. In Den Haag en Rotterdam zijn inmiddels meerdere wandelgroepen actief, ook in 'aandachtswijken'. Komende tijd starten ook Utrecht, Zevenaar, Arnhem, Tilburg en Ede nog wandelgroepen voor mensen met een migratieachtergrond.

Professionals werkzaam in het zorg-, sport- en gemeentelijk domein leiden de wandelgroepen. Dat zijn bijvoorbeeld praktijkondersteuners, huisartsen, diëtisten, fysiotherapeuten, beweegcoaches en buurtsportcoaches. Lokale beweegprofessionals krijgen vanuit het programma ondersteuning met diverse materialen. Zorgverleners kunnen naar de wandelgroep in de wijk doorverwijzen, deze zelf organiseren of een enkele keer meewandelen. Voor professionals uit het sociale domein kunnen de wandelgroepen helpen bij hun signalerende rol. Uit jaarlijkse evaluaties blijkt dat de Nationale Diabetes Challenge het zorg-, sport- en sociaal domein met elkaar weet te verbinden (NDC, 2023b).

Sport, cultuur en zorg – Supporter van Elkaar

Supporter van Elkaar is begonnen als een experimenteel project dat door de Stichting Twente, scoren in de wijk is uitgevoerd. Het project is gefinancierd als onderdeel van het programma 'De gezonde toekomst dichterbij' van FNO.³⁹ Het doel van Supporter van Elkaar is om bij gezinnen in een achterstandssituatie in Enschede een gezonde leefstijl te bevorderen, de participatie aan de maatschappij te vergroten

en het netwerk van de gezinnen te versterken. Supporter van Elkaar is gebaseerd op de visie van Positieve Gezondheid.

Het is een wijkgerichte en integrale gezinsbenadering waarin sport, cultuur, gezondheid en meedoen in de maatschappij de basis zijn. Om de inhoud vorm te geven is de samenwerking en verbinding gezocht met allerlei partijen en activiteiten in Enschede.

Gedurende vijf maanden volgen gezinnen twee bijeenkomsten per week. De ochtend is gericht op de ouders: met activiteiten waarbij zij werken aan hun persoonlijke doelen en toekomstdoelen. De middag is voor hele het gezin, waarop zij met elkaar sport- en spelactiviteiten doen. Activiteiten vinden plaats bij sportverenigingen, in het wijkcentrum, in het stadion en trainingscentrum van FC Twente.

Dit project liep tot 1 juli 2019. In totaal deden 88 gezinnen mee, met 93 volwassenen en 113 kinderen. Enkele andere resultaten⁴⁰:

- 86 procent van de deelnemers was zeer gemotiveerd om mee te doen en verder te gaan in het traject.
- 94 procent van de deelnemers scoorde hoog op participatie. Zo zijn er bedrijfsbezoeken en speeddates met uitzendbureaus georganiseerd, waardoor een 'behoorlijk' aantal mensen aan het werk is gegaan.
- Zelfvertrouwen en vertrouwen in de toekomst zijn 'significant verbeterd' na deelname aan het traject.

- Deelnemers waardeerden dat het project onder de vlag van FC Twente werd uitgevoerd.
- Supporter van Elkaar heeft de prijs gewonnen voor het beste 'Maatschappelijk Project Eredivisie 2019'. De prijs werd uitgereikt in het RTL-programma Koffietijd.

Gezien de positieve resultaten is het project voortgezet. Door gesprekken met de gemeenten Oldenzaal, Enschede, Hengelo en de provincie Overijssel is de borging van Supporter van elkaar gerealiseerd.

Meer informatie over Supporter van Elkaar

Tv-serie

Een paar van de deelnemende gezinnen zijn op de voet gevolgd en hiervan is een tv-serie gemaakt van zes afleveringen. In de serie is te zien wat de gezinnen meemaken en wat de effecten zijn van het project op hun levens. De serie is hier te bekijken: <https://www.fctwentepartnersupportervanelkaar.nl/tv-serie>

Interviews

Deelnemers en betrokkenen van Supporter van Elkaar zijn bevestigd over hun ervaringen met het project. Lees hun verhalen hier: <https://www.fnozorgvoorkansen.nl/activiteiten/supporter-van-elkaar/>

Website

Ga naar de website van Supporter van Elkaar voor actuele informatie en nieuwsberichten: <https://www.fctwentepartnersupportervanelkaar.nl/>

³⁹ Zie voor meer informatie over dit FNO-programma: <https://www.fnozorgvoorkansen.nl/afgeronde-programmas-fno/gezonde-toekomst-dichterbij/>

⁴⁰ Deze resultaten zijn gedeeld op de projectpagina van Supporter van Elkaar op de website van FNO: <https://www.fnozorgvoorkansen.nl/activiteiten/supporter-van-elkaar/>

5.5 Inzet van technologie

Een van de andere dwarsdoorsnijdende thema's gaat (onder andere) over de inzet van technologie, denk aan apps en stappentellers. We lichten een aantal voorbeelden uit waarbij gebruik gemaakt wordt van technologie. Daarbij is het belangrijk rekening te houden met de eerder benoemde digitale ongelijkheid in de samenleving die bewoners in aandachtswijken bovengemiddeld raakt (Dedding & Goedhart, 2021).

Fitcoins

Fitcoin is een vitaliteitsplatform waarbij mensen met wandelen, fietsen of deelname aan een sportactiviteit digitale beweegmunten kunnen verdienen. Er is een app, die te koppelen is aan een stappenteller van een smartphone of smartwatch. De verdiende beweegmunten kunnen mensen in de app inwisselen voor beloningen of doneren aan een goed doel. Ook biedt de app inzicht in de eigen activiteit en hoe deze zich verhoudt tot andere deelnemers.

Vincentius Vereniging Nijmegen - fitcoins voor mensen in armoede

Op diverse plaatsen in het land wordt er met de fitcoins gewerkt, onder andere in Eindhoven, Nijmegen en Oldenzaal. In Nijmegen zet de Vincentius Vereniging het Fitcoins-project in om mensen in armoede gezonder te laten leven. Door deel te nemen aan sport- en beweegactiviteiten verdienen deelnemers

digitale beweegmunten. Denk daarbij aan personal training, leefstijlcoaching, bootcamp, kidsbootcamp, dansen, boxing, Zumba en SeniorsFit. Daarnaast kunnen ze de trainingen er ook mee betalen.

De app-catalogus is gevuld met een gevarieerd aanbod aan (gezonde) beloningen. Bedrijven en organisaties kunnen meedoen door ook iets in die catalogus aan te bieden. Fitcoinspaarders kunnen van alles bestellen en afhalen aan het Fitcoinsloket: verse groenten en fruit of een tas met boodschappen voor drie maaltijden. Ook kunnen ze er zaken als verzorgingsproducten en wasmiddel van 'betalen'. Op deze manier stimuleert het project om meer te sporten en bewegen en maakt het gezonde keuzes (financieel) makkelijker en laagdrempeliger.

Geweldige Wijk Meppel

Deze aanpak zet zich in om de zelfredzaamheid van gezinnen in achterstandssituaties in Meppel te verbeteren om vervolgens via passend aanbod de gezondheid van deze gezinnen te bevorderen. Geweldige Wijk is theoretisch onderbouwd met de Theorie van Schaarste. Die theorie stelt dat het bij schaarste lastig is om te kiezen voor een gezond leven, het volgen van een opleiding of zoeken naar werk, omdat mensen volledig in beslag genomen worden door hun situatie. De focus ligt op kleine en oplosbare problemen rond armoede. Vanuit het idee dat er dan meer ruimte ontstaat om ook met grotere

problemen aan de slag te gaan. Er is een klankbord met tien personen die zelf in armoede leven.

Bij deze aanpak wordt gebruik van een app. Deze app maakt het mogelijk om vraag en aanbod lokaal te matchen. Mensen kunnen er oproepjes plaatsen of diensten aanbieden, bijvoorbeeld bij het repareren van een fiets of vragen over vervoer.

Enkele resultaten van het project in Meppel⁴¹:

- Deelnemers hebben meer sociale contacten en gaan er zelf naar op zoek.
- Er ontstaat meer begrip van professionals.
- Deelnemers voelen zich serieus genomen en meer gezien door gemeente en professionals. Ze hebben meer zelfvertrouwen en ervaren minder schuldgevoel.
- De kwaliteit van leven is verbeterd bij alle leden van de klankbordgroep die vanaf het begin betrokken zijn geweest.
- De aanpak is voortgezet in Meppel en is inmiddels ook in andere gemeenten toepasbaar.

Het is belangrijk rekening te houden met de digitale ongelijkheid in de samenleving die bewoners in aandachtswijken bovengemiddeld raakt

⁴¹ Deze resultaten zijn gedeeld op de projectpagina Geweldige Wijk van de website van FNO: <https://www.fnozorgvoorkansen.nl/activiteiten/geweldige-wijk/>

Ommetje

Ommetje is een initiatief van de Hersenstichting en draait om de Ommetje-app. Die is sinds 15 april 2020 gratis voor iedereen te gebruiken. Met de app wil de Hersenstichting mensen stimuleren om gedurende de dag meer te bewegen en zo te werken aan 'gezondere hersenen'.

De app stimuleert gebruikers om dagelijks een wandeling te maken van minstens 20 minuten. Een wandeling van minstens 20 minuten heeft bewezen positieve effecten op de (hersens)gezondheid. Zodra je begint aan een wandeling, zet je de timer aan. Ben je klaar, dan zet je de timer uit en krijg je punten die

gerelateerd zijn aan de duur van je wandeling. Na elke wandeling deelt Erik Scherder, hoogleraar neuropsychologie die betrokken was bij de ontwikkeling van de app, een hersenfeitje. Ook bevat de app een competitie-element: gebruikers krijgen punten en daarmee een positie in de ranglijst. Ook kunnen bedrijven medewerkers stimuleren deel te nemen door onderlinge competitie.

5.6 Landelijke aanpakken op lokaal niveau vormgegeven

In deze paragraaf lichten we een aantal aanpakken uit die zich (vooral) richten op aanpassing van de omgeving en praktische ondersteuning.

JOGG

Jongeren op Gezond Gewicht (JOGG) zet zich sinds 2020 in om de leefomgeving van kinderen en jongeren structureel gezonder te maken. Zij richten zich met een lokale integrale aanpak (de JOGG-aanpak) op het creëren van een gezonde fysieke en sociale omgeving. De programma's en projecten in deze omgevingen (thuis, buurt, school, sport, vrije tijd, werk en (online) media) stimuleren een gezonder aanbod van eten en drinken, meer bewegen, voldoende ontspanning en slaap. De JOGG-aanpak richt zich op kinderen en jongeren van 0 t/m 23 jaar. Gemeenten kunnen zich bij JOGG aansluiten en met de aanpak aan de slag gaan.

Slot-Heijs et al. (2022) maakten inzichtelijk in hoeverre JOGG actief is specifiek in de buurten met een lage sociaaleconomische status en hoeveel kinderen en jongeren daar potentieel met de JOGG-aanpak worden bereikt. Zij constateren dat ruim 700.000 kinderen en jongeren in een buurt wonen met een relatief lage sociaaleconomische status (gebaseerd op SES-WOA $< -0,2$ ⁴²). Meer dan een half miljoen van hen wonen in een buurt waar JOGG actief is (72%). Het potentiële

bereik van JOGG is hoger in buurten met een lagere sociaaleconomische status. Daarnaast blijkt dat de JOGG-aanpak in bijna alle provincies vaker in buurten met een relatief lage sociaaleconomische status wordt ingezet. Met name in de provincie Utrecht wordt JOGG specifiek ingezet op het bereiken van kinderen en jongeren in buurten met een lage sociaaleconomische status.

NEW.ROADS richt zich op fysieke en sociale omgeving

NEW.ROADS is gericht op het bevorderen van wandelgedrag van ouderen (55+) die in lage-SES-buurten wonen. De NEW.ROADS-interventies doen dat door de fysieke en sociale omgeving beweegvriendelijker te maken. Om de fysieke omgeving aan te passen worden wandelroutes aangelegd die aansluiten op de behoeften van ouderen. Daarnaast worden wandelgroepen opgestart (sociale omgeving).

Lees [hier](#) meer over NEW.ROADS.

⁴² De SES-WOA-score is gebaseerd op gegevens over welvaart, opleidingsniveau en arbeidsmarktaandeel. Bij een hogere score zijn de inwoners welvarender en/of hoger opgeleid en/of langduriger aan het werk. Een score onder de 0 betekent dat de buurt een lagere SES-score heeft dan gemiddeld in Nederland.

GezondIn

GezondIn is een stimuleringsprogramma van Pharos en Platform31. Inmiddels nemen 150 'GIDS-gemeenten' deel. Lokaal werken ze aan het verkleinen van sociaaleconomische gezondheidsverschillen. De focus ligt hierbij op participatie, preventie & zorg, gedrag & vaardigheden, fysieke omgeving en/of sociale omgeving. Het (landelijke) programma ondersteunt gemeenten door op maat te adviseren, kennis te delen, goede voorbeelden te verspreiden en gemeenten te ondersteunen bij het ontwikkelen of versterken van hun lokale aanpakken. Hierbij worden gemeenten zoveel als mogelijk gestimuleerd om gebruik te maken van wat er al bekend is over een effectieve aanpak van gezondheidsachterstanden.

Op de website van [GezondIn](#) staat meer informatie over dit programma.

5.7 Tot slot

In dit hoofdstuk bundelden we diverse typen innovatieve projecten en aanpakken. Zij kunnen inspireren tot zinvolle oplossingsrichtingen voor een wijk aanpak gericht op meer sporten en bewegen van bewoners. Deze scan biedt niet de ruimte om de bestaande aanpakken en interventies volledig in kaart te brengen en systematisch te analyseren op succesfactoren, werkzame mechanismen en discussiepunten. We beperken ons hier tot enkele opvallende zaken.

De gepresenteerde aanpakken (en het samengestelde overzicht, zie bijlage 3) bevatten verschillende typen projecten. Een deel daarvan, de 'living labs', is vrij recent van start gegaan en geeft veel ruimte aan de startfase – vermoedelijk zijn deze trajecten te recent om al 'echt' resultaat te mogen verwachten en daarmee te zien of deze vorm passend is voor de oplossing van complexe maatschappelijke vraagstukken.

Een ander deel zijn aanpakken die passen bij het spanningsveld tussen de wens 'grote' impact te maken (en veel mensen te bereiken) en de noodzaak tot lokaal maatwerk. JOGG en GezondIn zijn voorbeelden van aanpakken die daarbij passen: op grote lijn worden de kaders uitgezet, maar lokaal krijgen die hun eigen invulling. Wel zijn dit langdurige, omvangrijke projecten en is het complex om resultaten aan de aanpak toe te wijzen.

Daartussenin presenteerden we 'kleine' projecten die voor bewoners zelf wel veel impact hebben, maar niet op grote schaal, én die heel erg afhankelijk zijn van de context en betrokken personen. En projecten waarin geëxperimenteerd wordt met een andere inzet van professionals, waar nog niet echt resultaten van zijn of waar de monitoring en evaluatie bewust niet is gericht op het controleren van wat professionals doen en bereiken. Daar valt in het kader van vertrouwen schenken en ruimte bieden veel voor te zeggen, maar dat maakt het lastig te beoordelen of dit een geschikte aanpak is.

Twee voorbeelden van aanpakken waarin professionals uit verschillende domeinen samenwerken lijken beloftevol. Ze laten echter niet zien hoeveel inzet het van professionals vraagt om mensen bij het aanbod te betrekken en behouden. Wel lijken ze succesvol in het leggen van verbindingen, ook met deelnemers.

De genoemde voorbeelden waarbij technologie is ingezet lijken laagdrempelig en functioneel. Een vereiste is wel dat mensen de technologische middelen hebben (zoals een smartphone met internet) en hier voldoende handig mee moeten zijn om deel te kunnen

nemen. Dit maakt dat deze voorbeelden niet voor iedereen toegankelijk zullen zijn of dat mensen daarbij geholpen moeten worden.

Tot slot is er een kritische kanttekening bij interventies te plaatsen. Dit zijn aanpakken met een begin- en eindpunt voor deelnemers, gericht op structurele gedragsverandering. Deze aanpakken richten zich niet (of heel beperkt) op het groter geheel van onderliggende ongelijkheden. Dat betekent dat deelnemers dit nieuwe gedrag in hun 'oude' context moeten volhouden. Dat lijkt, in het licht van de startfoto in deze scan, een zware opgave.

6. Slotbeschouwing

In deze scan presenteerden we kennis en innovaties rondom het *wicked problem* 'Bewoners in aandachtswijken sporten minder. Gezonder leven en meer meedoen in de samenleving door meer te bewegen en sporten.' In deze slotbeschouwing reflecteren we op de bijeengebrachte informatie en bieden we handvatten voor een visie en onderzoeksagenda.

Welke conclusies zijn te trekken op basis van de verzamelde informatie?

Deze scan laat zien dat in dit venijnige probleem veel verschillende onderwerpen samenkomen, die niet per definitie eenduidig af te bakenen zijn. Zoals:

- Wat is 'meedoen' in de samenleving? Wat is 'gezonder' leven? Voor wie en waartoe?
- Gaat het over meer sporten en/of meer bewegen? Wat houdt dat in?
- Gaat het over (alle) bewoners in aandachtswijken of over mensen met een lage sociaaleconomische status, al dan niet in een specifieke wijk? En wat houdt een 'lage' sociaaleconomische status in? Wat zijn aandachtswijken?
- Is 'minder' sporten en bewegen een oorzaak van verschillen of vooral een symptoom van een complexer geheel?

Het advies is om op deze punten een nadere afbakening te maken. Niet alleen van buitenaf, maar vooral ook – gedurende een

wijkaanpak – op lokaal niveau met ruimte voor inbreng van de direct betrokkenen.

Daarbij kent dit *wicked problem* raakvlakken met diverse beleids- en levensdomeinen. Bovendien is het zeer actueel: wekelijks verschijnen er relevante mediaberichten en onderzoeksrapporten. Denk daarbij aan de aandacht voor kansengelijkheid, verschillen in de mate waarin mensen in de samenleving (kunnen/willen/mogen) meebeslissen en -doen en zorgen over toenemend wederzijds wantrouwen tussen (groepen) mensen en polarisatie in de samenleving. De meest recente verkiezingsuitslag (maart 2023) leidde tot veel reflecties op deze onderwerpen.

Dat laat ook zien dat de kennis rondom dit *wicked problem* in ontwikkeling is. We weten al heel veel, maar wat te doen en wat we daarvoor nog meer moeten weten, is lastig te bepalen. 'Weten is nog geen doen', constateerde de WRR in 2017. Zij liet zien dat 'weten dat' (zelfredzaamheid belangrijk is) nog niet betekent dat burgers 'weten hoe' (dat in hun dagelijks leven te zijn). Datzelfde geldt voor weten dat sporten/bewegen 'goed' is om te doen, niet betekent dat je weet hoe je dat in het dagelijks leven inpast. Zeker als dat een dagelijks leven is met meerdere complexe problemen.

In analogie hierop geldt ook dat 'weten dat' dit probleem venijnig is en welke kennis en

lopende innovaties er zijn, nog niet betekent dat we als samenleving 'weten hoe' hiermee goed om te gaan. Daarbij is het dominante maatschappelijke en wetenschappelijke denk-kader vooral gefocust op individu/gedrag/omgeving en de wisselwerking daartussen, maar hebben we als samenleving mogelijk onvoldoende denk- en doenvermogen om daarbuiten te treden en echt anders te gaan denken en handelen (zie ook RVS, 2020; Hagenaars et al., 2022).⁴⁴

Kortom, het beschreven venijnige probleem is dus 'groot' en veelzijdig vergeleken met de oplossingsrichting, namelijk een structurele toename van sportdeelname en beweegtijd in aandachtswijken. Dat roept enerzijds de vraag op in hoeverre bewoners in (specifieke) aandachtswijken het ook een urgent probleem

vinden dat zij minder sporten en bewegen. Het antwoord daarop lijkt wel belangrijk voor of de oplossing in het sport- en beweegdomein moet worden gezocht.

Anderzijds is de vraag of de hoge verwachtingen van sport en bewegen (en daarmee aanbieders of begeleiders) bij het oplossen van de complexe problematieken in deze wijken realistisch én haalbaar zijn in een concrete context. Als die verwachtingen niet worden waargemaakt, is er een risico op teleurstellingen, bij betrokken partijen op alle niveaus.

In twintig jaar tijd zijn ongelijkheden in sport- en beweegdeelname naar sociaaleconomische status ondanks alle (beleids)inspanningen toegenomen in plaats van afgenomen; tijdens corona zijn de verschillen groter geworden.

⁴⁴ Een relatief nieuwe denkwijze is het systeemdenken. Hierin maken betrokkenen vaak een systeemoverzicht met alle factoren die meespelen bij het ontstaan en voortbestaan van een complex probleem: hoe verhouden die zich tot elkaar en hoe spelen ze op elkaar in? Hoe veranderen factoren in de tijd? Wat betekent inzetten op één factor voor andere factoren? In deze manier van denken over complexe maatschappelijke vraagstukken is aandacht voor processen van in- en uitsluiting in sport, sportsocialisatie en sociale betekenissen echter geen vanzelfsprekendheid (Stuij et al., 2022). Dat is voor het voorliggende *wicked problem*, zoals we in hoofdstuk 3 lieten zien, wel een vereiste.

Gezien de hardnekkigheid van deze ongelijkheden lijkt het belangrijk de doelen realistisch te houden en goed oog te hebben voor de tijd en moeite die (bijvoorbeeld van begeleiders) nodig is om vertrouwen van mensen te winnen en hen bij sport- en beweegaanbod te betrekken en behouden.

Wat te leren uit kennis over sport- en beweegdeelname in wijken en naar sociaaleconomische status

In deze scan lieten we zien dat de sport- en beweegdeelname lager ligt in buurten met een 'matige leefbaarheid'. Dan gaat het bijvoorbeeld om lidmaatschap van sportverenigingen en tevredenheid met sportvoorzieningen en wandel- en fietsmogelijkheden. Jongeren uit deze wijken sporten vaker informeel en minder vaak bij een sportvereniging dan jongeren uit buurten waar de leefbaarheid gunstiger is. Volwassenen met een lage sociaaleconomische status, die niet per se in deze wijken wonen, sporten ook minder vaak bij een sportvereniging dan volwassenen met een hoge sociaaleconomische status.

Buurten waar relatief weinig bewoners aan de beweegrichtlijn voldoen, zijn echter niet een-op-een de buurten waar de sportdeelname het laagst ligt. Een analyse van zestig buurten met een lage beweegdeelname laat zien dat relaties tussen bevolkingsaanpak, sociaaleconomische status en beweegvriendelijkheid van de buurt, en gezondheid en leefstijl van de bewoners niet eenduidig zijn. Daarbij wijst ander onderzoek uit dat er niet per se minder

sportvoorzieningen zijn in wijken met een lage sociaaleconomische status dan in andere wijken.

Motieven voor deelname naar sociaaleconomische status zijn redelijk vergelijkbaar: sociale contacten, plezier, gezondheid en een uitlaatklep worden in alle lagen vaak genoemd. Wel hebben mensen met lagere sociale statusposities vaak meer en hogere belemmeringen om mee te doen. Dan gaat het om fysieke, financiële, sociaal-culturele en aan het aanbod gerelateerde belemmeringen, die in individuele levens niet los van elkaar staan.

Deze bevindingen wijzen op het belang van lokaal maatwerk: begrip van wat er in een buurt speelt, welke voorzieningen er zijn en waarom en bij wie deelname laag is als basis voor een aanpak.

Hoe om te gaan met afstand tussen betrokken partijen

In dit *wicked problem* zijn partijen vanaf diverse niveaus betrokken: van landelijke beleidsmakers tot en met de wijkbewoners. Die partijen hebben verschillende belangen en kunnen ook verschillende ideeën hebben over wat het (meest urgente) probleem is en om welke oplossingsrichting dat vraagt. Economische belangen (zoals zorgkosten besparen) vragen niet per se om dezelfde aanpak als het verbeteren van het welzijn van bewoners. Dit kan ook betekenen dat inzetten op meer sport/bewegen voor de ene partij wel een logische richting is, maar voor de andere niet.

De scan laat bovendien zien dat bewoners in aandachtswijken en/of met een lage sociaaleconomische status minder in beleid zijn vertegenwoordigd en minder kansen en ontwikkelingsmogelijkheden hebben dan bewoners in welvarender wijken en/of met een hoge sociaaleconomische status. Tegelijkertijd is de eerste groep veel sterker afhankelijk van beleid, bijvoorbeeld als het gaat om basisbehoeften als de toegang tot zorg en voldoende inkomen.

In dit venijnige probleem geeft dat een dubbele laag: degenen die beleid en plannen maken zijn zelf veelal minder bekend met de dagelijkse levens van degenen op wie het beleid gericht is. Die complexiteit is in onderzoek niet goed te vatten. Onderzoek levert hoe dan ook een bepaalde, versimpelde weergave van de werkelijkheid op. Dat geldt ook voor de kennis die in deze scan staat: denk aan instrumenten als de Leefbaarometer, het meten van de mate waarin mensen aan de beweegrichtlijnen voldoen en het bepalen van de sociaaleconomische status van mensen of wijken. Maar ook aan de mate waarin diverse groepen mensen in onderzoek (onder)vertegenwoordigd zijn, bijvoorbeeld omdat onderzoekers ze niet bereiken of methoden niet passen.

Het is belangrijk alert op dergelijke versimpelingen te zijn, bijvoorbeeld omdat deze kennis tot bepaalde mensbeelden leidt. Denk aan de mate waarin burgers rationeel handelen, gemotiveerd of te vertrouwen zijn of zelfredzaam zouden moeten zijn. Een groot risico van mensbeelden, zeker als ze keer op keer

bevestigd worden, is stigmatisering van mensen die niet ('willen') sporten en te makkelijk over achterliggende oorzaken denken. Daarbij leidt een sterke focus op gedrag(sverandering) af van achterliggende ongelijkheden en dynamieken tussen verschillende sociale groepen in de samenleving.

Een groot risico van mensbeelden, zeker als ze keer op keer bevestigd worden, is stigmatisering van mensen die niet ('willen') sporten en te makkelijk over achterliggende oorzaken denken.

Het is daarom belangrijk dat (hoogopgeleide) professionals kritisch (leren) reflecteren op de mensbeelden die ze hanteren en hoe die doorwerken in hun denken en handelen. Deze mensbeelden, en hoe zij tot stand komen, zijn namelijk ook onderdeel van het ontstaan en in stand houden van het probleem (zie ook Horstman & Knibbe, 2022). Het huidige wantrouwen van diverse 'minder bedeelde' groepen mensen in de samenleving vraagt daarom.

Om mensbeelden bij te stellen en goed te begrijpen *waarom* mensen gemiddeld minder sporten/bewegen is meer kennis nodig van de mensen over wie het hier gaat, om zo te leren hoe een aanpak wel aan kan sluiten op hun behoeften. Hoewel er innovatieve voorbeelden zijn, is deze ervaringskennis lastig in beleid, onderzoek en aanpakken te integreren. Dit vraagt om een andere zienswijze en aanpak, die in het huidige politieke, wetenschappelijke en maatschappelijke debat wel steeds meer aandacht krijgt. Die aanpak moet vorm krijgen in de specifieke context waar het over gaat.

Hoewel er (helaas) geen eenduidig antwoord is op hoe dit goed te doen, lijkt het gezien de hardnekkigheid van dit venijnige probleem en de vele inspanningen in afgelopen decennia om verschillen te verkleinen, wel een beloftevolle invalshoek. Niet alleen om beter te begrijpen wat wel en niet zinvol werkt in een aanpak, maar ook vanuit ethisch oogpunt. Het gaat immers uiteindelijk om hun levens en woon-omgeving.

Relaties met de drie dwarsdoorsnijdende thema's die voor alle zes *wicked problems* relevant kunnen zijn:

Integraal samenwerken en de klant centraal zijn in deze scan veelvuldig naar voren gekomen. De 'klant' is hierin geen 'klant', maar de wijkbewoner en de professional in de wijk. In de scan gaan we in op het centraler stellen van deze betrokkenen in de in te richten wijkaanpak. Niet alleen als 'gebruiker' van het aanbod, maar ook als partner in de ontwikkeling en uitvoering. Bijvoorbeeld door ervaringskennis mee te nemen vanaf de start. Integraal samenwerken gaat over de samenwerking tussen betrokken beleidsdomeinen en organisaties. Om die samenwerking te verbeteren is het goed aandacht aan genoemde knelpunten te besteden, zoals de verschillende financieringsstromen en doelen. Ook is het belangrijk een gelijkwaardige samenwerking op te bouwen, waarin ieders kennis en expertise op een goede manier wordt meegenomen.

Techniek en data benutten kan bijdragen aan oplossingsrichtingen. Zo geeft data bijvoorbeeld kennis over de wijk en is er veel data op wijkniveau beschikbaar (zie bijvoorbeeld de SMAP-website van het RIVM). Tegelijkertijd laat de scan zien dat deze data een beperkte weergave van de wijk geeft. Bewoners of partijen kunnen bepaalde onderwerpen ('meedoen in de samenleving') anders invullen dan wat gemeten wordt. Ook kunnen zij hierover van elkaar verschillen. Dus data kan een aanleiding geven en belangrijk zijn in de ontwikkeling van een aanpak, maar moet ook kritisch bevraagd blijven worden op de betekenis van de data en wat de data niet weergeeft. In het overzicht van aanpakken staan enkele voorbeelden waarin technologie wordt ingezet (fitcoins, apps). Tegelijkertijd is digitale ongelijkheid een van de vormen die juist ook mensen in aandachtswijken bovengemiddeld hard raakt. Dat maakt het belangrijk goed – van onderaf – te bestuderen wat er past in een wijk en bij de mensen om wie het gaat.

Een veilig sportklimaat creëren kan bijdragen aan een toegankelijker sportaanbod voor bewoners van aandachtswijken. Tegelijkertijd laat de scan zien dat inzetten op meer informeel sporten/'sportief' bewegen mogelijk laagdrempeliger is. Met andere woorden: de scan roept wel de vraag op in hoeverre inzetten op sporten bij verenigingen – waar het veilig sportklimaat op gericht is – het meest kansrijk is.

Welke oplossingsrichtingen zijn te geven?

De oplossingsrichting voor dit *wicked problem* wordt voorgesteld in een wijkaanpak (ZonMw, 2022). Uit studies naar wijkgerichte aanpakken komt naar voren dat het belangrijk is in te zetten op:

- een lange adem;
- vertrouwen van bewoners;
- participatie en samenwerking in alle fasen (inclusief gedeelde urgentie en gedeeld eigenaarschap);
- wat in welke context werkt;
- een aanpak met ruimte om te leren en experimenteren;
- evaluatie en monitoring die bij de context past.

De wijk is een 'vindplaats' voor problemen: daar zijn ze het meest zichtbaar en voelbaar. Deze oplossingsrichting past bij de hernieuwde aandacht voor opgaven in 'kwetsbare' wijken, bijvoorbeeld vanuit de landelijke overheid. Dit geeft de mogelijkheid bij deze energie en mogelijk ook bij concrete plannen aan te sluiten. Een aandachtspunt is dat dit (groot)stedelijke wijken zijn, waardoor 'kwetsbare' gebieden op het platteland niet meegenomen worden.

Ook gaat het in wijken om een diverse groep bewoners. Niet alleen als het gaat om hun verschillende overlappende sociale-statusposities als levensfase, herkomst en gender, maar ook naar verschillen in hun gezondheid, hun

alledaagse opvattingen, wat ze nodig hebben en wat hun talenten zijn. Inzetten op een toename in sport- en beweegdeelname in wijken vraagt daarom om gedifferentieerd aanbod en veelal om intensieve begeleiding om mensen te bereiken, betrekken en behouden.

In hoofdstuk 5 kwam naar voren dat er in wijken al veel rondom sport en bewegen gebeurt. Dit varieert van kleinschalige initiatieven tot meer landelijk uitgerolde aanpakken die vorm krijgen in een wijk of gemeente, vormgegeven op verschillende manieren. Daarbij liggen opgaven voor onderzoekers om, samen met betrokkenen in de wijk, een passende manier van monitoring en evaluatie in te richten. Niet (alleen) gericht op wat meetbaar en van bovenaf gewenst is, maar ook creatief en adaptief op wat er in de wijk speelt, kan en nodig is.

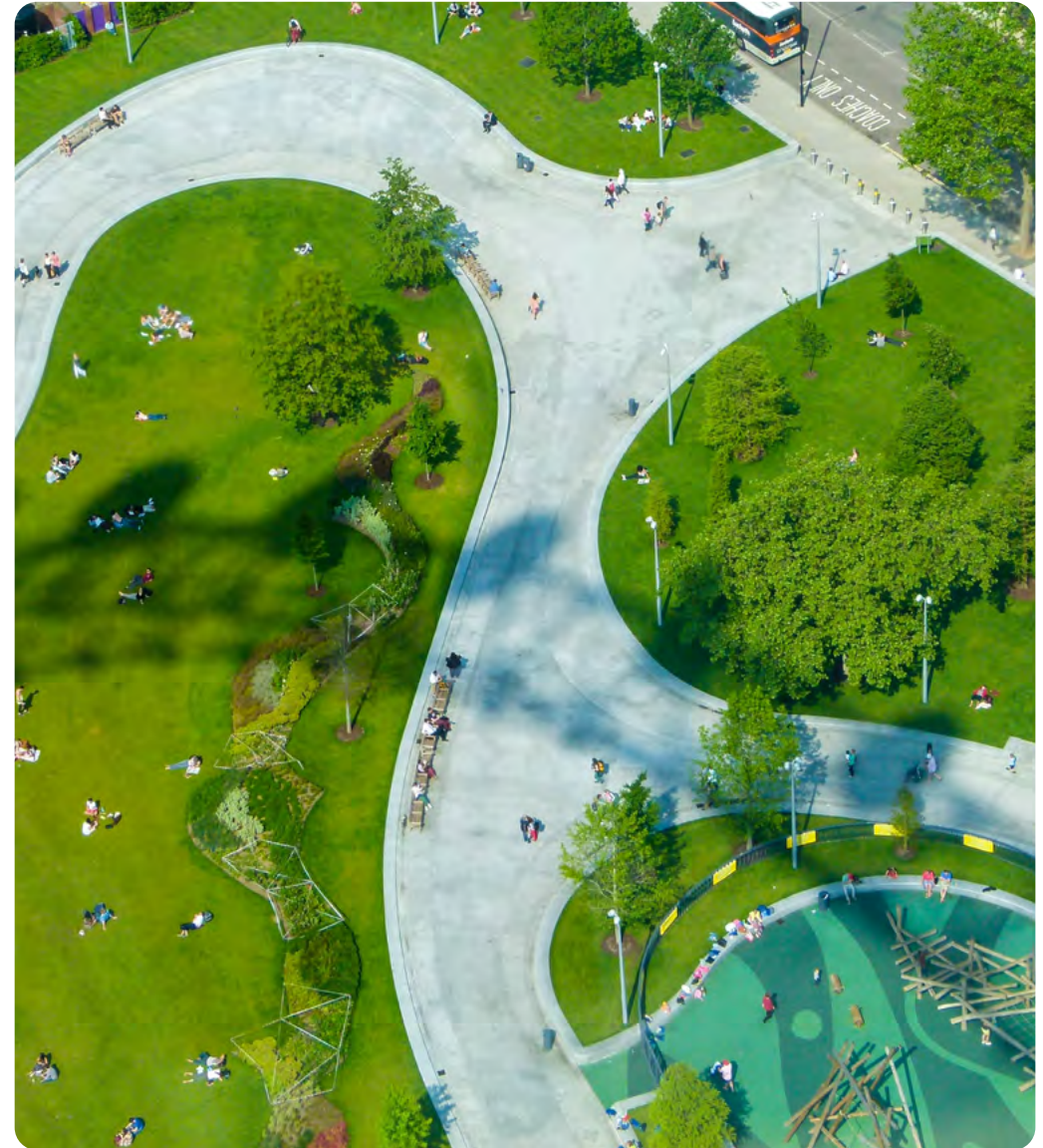
Dit *wicked problem*, dat tot dusver vooral van 'bovenaf' geformuleerd is, draagt een spanning in zich tussen top-down plannen formuleren en uitrollen (met hoop op een grote impact) en lokaal, kleinschalig maatwerk (samen met bewoners). Tegelijkertijd liggen achterliggende oorzaken ook buiten de wijk, op andere schaalniveaus. Denk aan landelijk beleid rondom wonen en inkomen, waardoor in de afgelopen jaren problemen geconcentreerd zijn geraakt in specifieke wijken.

De vraag is dus wat in een wijk kan worden opgelost én wat meer sporten en bewegen op kan lossen. Het is belangrijk daar realistisch in te zijn en verantwoordingspraktijken hierop aan

te passen. Wat is realistisch om te verwachten en hoeveel vraagt dat aan investeringen en van wie? Gaat het om 'grote' uitkomsten als het verbeteren van gezondheid en maatschappelijke participatie, of gaat het om het vergroten van mogelijkheden tot deelname aan sport/bewegen in het kader van kansengelijkheid (toegankelijkheid en inclusie)?

Een wijkaanpak is in ieder geval uiteindelijk op een specifieke wijk gericht. Daar kunnen sommige vraagstukken meer of minder spelen dan in andere wijken. Ook de mate waarin organisaties en bewoners betrokken (willen en kunnen) zijn bij een dergelijke aanpak, verschilt per wijk. Daarom is het belangrijk de lokale context goed te (leren) kennen, om zo tot een gezamenlijke probleemdefiniëring en invulling van de oplossingsrichting te komen.

Daarbij is het belangrijk ruimte voor betrokkenen in de wijk te creëren door knelpunten weg te nemen en te zorgen voor oprechte samenwerking en participatie. Hoe, dat is afhankelijk van de wijk waarin het zich afspeelt. Maar het advies is dit een belangrijk onderdeel van het geheel te maken met tijd en aandacht aan de voorkant en gedurende de aanpak. Zo leren we beter aan te sluiten op de mensen om wie het uiteindelijk gaat.

Referenties

Aalbers, M. (2017). *Buurtsportcoaches in Soest: de omgekeerde aanpak*. Kenniscentrum Sport en Bewegen. <https://www.allesoversport.nl/thema/beweegstimulering/buurtsportcoaches-in-soest-de-omgekeerde-aanpak/>

Aalbers, M. (2019). *Zo krijgt de gemeente Soest inzicht in de opbrengsten van de buurtsportcoachregeling*. <https://www.allesoversport.nl/thema/beleid/zo-krijgt-de-gemeente-soest-inzicht-in-de-opbrengsten-van-de-buurtsportcoachregeling/>

Alford, J., & Head, B. W. (2017). Wicked and less wicked problems: a typology and a contingency framework. *Policy and Society*, 36, 397-413. <https://doi.org/10.1080/14494035.2017.1361634>

Arundel, R., & Hochstenbach, C. (2020). Divided access and the spatial polarization of housing wealth. *Urban Geography*, 41, 497-523. <https://doi.org/10.1080/02723638.2019.1681722>

Berg, J., Harting, J., & Stronks, K. (2021). Individualisation in public health: reflections from life narratives in a disadvantaged neighbourhood. *Critical Public Health*, 31, 101-112. <https://doi.org/10.1080/09581596.2019.1680803>

Beugelsdijk, S. (2021). *De verdeelde Nederlanden. Hoe een perfecte storm een klein land dreigt te splijten (en wat we daaraan kunnen doen)*. Uitgeverij Balans.

BMC (2015). 'Mind the Gap'. *Onderzoek naar kunst-, cultuur- en sportdeelname van kinderen in armoede*.

Bourdieu, P. (1984). *Distinction. A Social Critique of the Judgement of Taste*. Harvard University Press.

Boutellier, H., De Meere, F., & Brock, A. (2020). *Sociaal weerbaar in de wijk. Over een gekantelde inzet op werk, onderwijs en hulpverlening bij sociale achterstand*. Verwey-Jonker Instituut.

Brandsema, A., & Elling, A. (2018). *Evaluatie projecten sport en sociaal domein in Vlaardingen*. Mulier Instituut.

Bovens, M. & Wille, A. (2010). De tweedeling tussen hoger en lager opgeleiden. *Sociale Vraagstukken*, 8 december 2010. <https://www.socialevraagstukken.nl/de-tweedeling-tussen-hoger-en-lager-opgeleiden/>

Breed, M., Van Eekeren, F., & Duiveman, R. (2021). Sporten en bewegen in een wereld van verschillen. Hoofdstuk 10 in *E-zine Gezondheidsverschillen* van Platform Stad en Wijk. <https://sway.office.com/EAYMfpHawccTtYWY?ref=Link>

Breedveld, K., & Mulleneers, S. (2011). Geen tijd: smoes of realiteit?. In A. Elling, 'Het kost veel tijd en je wordt er moe van' (pp. 57-73). Arko Sports Media.

Breedveld, K., Elling, A., Hoekman, R., & Schaars, D. (2016). *Maatschappelijke betekenissen van sport: wetenschappelijke onderbouwing en weerslag in lokaal beleid*. Mulier Instituut & Kenniscentrum Sport.

Bussemaker, J., Schimmelpenninck, C., & Winsemius, A. (2023). Een betere gezondheid begint bij de samenleving. *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde*, 11 januari 2023.

Butselaar, L., Vervoort, J., & Hagedoorn, B. (2020). *Praktijkvoorbeeld armoedebeleid gemeenten: Groningen*. <https://www.allesoversport.nl/thema/meedoen-door-sport-en-bewegen/praktijkvoorbeeld-armoedebeleid-gemeenten-groningen/>

Cadat-Lampe, M., Dermaux, J., Engbersen, R., Jansen, J., & De Vries, S. (2022). *Wij in de Wijk 4. Werken aan sociale samenhang in buurten en wijken*. Movisie.

CBP (2022). *Ramingsmethodiek armoederaming*.

CBS (2015). *Hogeropgeleiden leven langer in goede gezondheid*. <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2015/50/hogeropgeleiden-leven-langer-in-goede-gezondheid>

CBS (2017). *Veel naoorlogse stadswijken sociaaleconomisch zwak*. <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2017/46/veel-naoorlogse-stadswijken-sociaaleconomisch-zwak>

CBS (2021). *Armoede en sociale uitsluiting*.

CBS (2022a). *Materiële Welvaart in Nederland 2022*.

CBS (2022b). *Woontevredenheid; kenmerken huishouden, woning*. <https://opendata.cbs.nl/statline/-/-/CBS/nl/dataset/84569NED/table>

CBS (2022c). *Woontevredenheid; kenmerken huishouden, regio's*. <https://opendata.cbs.nl/#/CBS/nl/dataset/84570NED/table>

CBS (2022d). *Bovenaan welvaartsladder bijna 25 jaar langer in goede gezondheid*. <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2022/51/bovenaan-welvaartsladder-bijna-25-jaar-langer-in-goede-gezondheid>

CBS (2022e). *Gezondheid en zorggebruik; persoonskenmerken, 2014-2021*. <https://opendata.cbs.nl/#/CBS/nl/dataset/83005NED/table?ts=1672933593336>

CBS (2022f). *Welzijn; kerncijfers, persoonskenmerken*. <https://opendata.cbs.nl/#/CBS/nl/dataset/82634NED/table?ts=1673004864295>

CBS (2022g). *Vermogen van huishoudens; huishoudkenmerken, vermogensbestanddelen*. <https://opendata.cbs.nl/-/CBS/nl/dataset/83834NED/table?ts=1679931227974>

CBS (2023a). *Bevolking; hoogstbehaald onderwijsniveau en onderwijsrichting*. <https://opendata.cbs.nl/#/CBS/nl/dataset/85313NED/table>

CBS (2023b). *Vooraf kinderen uit bijstand gezinnen geen kansrijke start. Ouderlijke hulpbronnen in de eerste duizend dagen tot en met de basisschoolperiode*.

Cobussen, S., & Pepers, M. (2022). *Living Labs. Samen innoveren in sport en bewegen*. Hogeschool van Arnhem en Nijmegen/Platform Talent voor Technologie.

De Boer, W. (2022). *Sport as a medicine for health and health inequalities. Essays on the role of sport participation in socioeconomic inequalities in health and health care costs*. University of Groningen.

De Groot, N. (2022). *Digitale inclusie. Wat werkt volgens experts?* Expertisepunt Basisvaardigheden/Movisie.

De Kinderombudsman (2017). *Alle kinderen kansrijk. Het verbeteren van de ontwikkelingskansen van kinderen in armoede*.

De Voogd, J., & Cuperus, R. (2021). *Atlas van Afgehaakt Nederland. Over buitenstaanders en gevestigden*.

Dedding, C., Groot, B., Slager, M., & Abma, T. (2020). Building an alternative conceptualization of participation: from shared decision-making to acting and work. *Educational Action Research*, online publication. <https://doi.org/10.1080/09650792.2022.2035788>

Dedding, C., & Goedhart, N. (2021). *Uit beeld geraakt. Digitale ongelijkheid als maatschappelijke opgave*. Amsterdam UMC.

Deuten, J., & Kwakernaak, M. (2023). *Cijfers en de sociale basis. Een verkenning naar de mogelijkheden van het kwantificeren en moneteriseren in de sociale basis*.

Dibi, B. (2020). *Knelpunten en oplossingen voor het sociaal bereik van instanties op wijkniveau*. Bureau Krachtwijken.

Dibi, B. (2020). 'Waarom ik geen gebruik (meer) maak van het aanbod in mijn wijk', *Verhalen van bewoners uit de wijk vastgelegd door Bouchra Dibi*. Bureau Krachtwijken.

Dijkstra, I., & Horstman, K. (2021). 'Known to be unhealthy': Exploring how social epidemiological research constructs the category of low socioeconomic status. *Social Science & Medicine*, 285, 114263. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2021.114263>

Dopheide, M., Dellas, V., & Stuij, M. (2023). *Bi-culturele tienermeiden en hun ouders over geldzorgen en niet sporten. Een verdiepend kwalitatief onderzoek*. Mulier Instituut.

Elffers, L. (2022). *Onderwijs maakt het verschil. Kansengelijkheid in het Nederlandse onderwijs*. Walburg Pers.

Elling, A. (2021). *Presentatie over sociale ongelijkheid en inclusie in de sport*. Over cijfers, achtergronden en werkzame oplossingen. Mulier Instituut.

Elling, A., & Selten, I. (2016). *Werkzame elementen sportstimulering jongeren* [Factsheet 2016/3]. Mulier Instituut.

Engbersen, R., & Uyterlinde, M. (2022). *Ruimtelijke segregatie. Kennissynthese*. Kennisplatform Inclusief Samenleven.

Gemeentelijke kinderombudsman (2021). *Wie, wat, waar? Onder de loep: gemeentelijke regelingen voor kinderen in armoede*.

Grubben, M., Hoekman, R. H. A., & Kraaykamp, G. (2022) Does the COVID-pandemic affect the educational and financial inequality in weekly sport participation in the Netherlands? *Contemporary Social Science*, 18, 7-25. <https://doi.org/10.1080/21582041.2022.2155867>

Gutter, K., Dellas, V., Ooms, L., & Van Lindert, C. (2021). *Eindrapportage evaluatie JILIB- en KSG-Sportimpulsprojecten ronde 2018. Zes casussen in beeld, met de ervaringen van uitvoerende professionals, deelnemende kinderen en hun ouders*.

Hagenaars, L., Waterlander, W., Den Hertog, K., & Stronks, K. (2022). Een veerkrachtige publieke gezondheid in 2030: #hoedan? *TSG Tijdschrift voor Gezondheidswetenschappen*, 100, 119-123. <https://doi.org/10.1007/s12508-022-00364-9>

Haverkamp, B., Verweij, M., & Stronks, K. (2017). 'Gezondheid': voor iedere context een passend begrip? *Tijdschrift voor Gezondheidswetenschappen*, 95, 258-263. <https://doi.org/10.1007/s12508-017-0070-5>

Heijne, S., & Noten, H. (2022). *Fantoomgroei. Waarom we steeds harder werken voor steeds minder*. Atlas Contact.

Heijnen, E., Hover, P., & Schoemaker, J. (2021). *Opzegging lidmaatschap van sportvereniging en fitnesscentrum: frequentie, motivatie en implicatie*. Mulier Instituut/Hogeschool van Arnhem en Nijmegen.

Heijnen, E., Dellas, V., & Elling, A. (2020). *Verschillen in lidmaatschap sportverenigingen middelbare scholieren naar opleiding, etniciteit, gezinsweldvaart en geslacht (2005-2017)* [Factsheet 2020/24]. Mulier Instituut.

Hermens, N., De Meere, F., & Van Klink, A. (2022). *Buurtsportverenigingen 2016-2020. Van project naar netwerkbenadering*. Verwey-Jonker Instituut.

Hochstenbach, C. (2022). *Uitgewoond. Waarom het hoog tijd is voor een nieuwe woonpolitiek*. Das Mag Uitgevers.

Hoekman, R., Breedveld, K., & Kraaykamp, G. (2016). A landscape of sport facilities in the Netherlands. *International Journal of Sport Policy and Politics*, 8, 305-320. <https://doi.org/10.1080/19406940.2015.1099556>

Hoekman, R., Grubben, M., & Kraaykamp, G. (under review). Development of sport club membership in neighbourhoods under COVID-19. An analysis of spatial distribution of drop-out in voluntary sport clubs in the Netherlands.

Hoogland, H., Kromhout, M., Khajavi, J., Van Eerten, J.-J., & Ben Sellam, M. (2021). *Kan ik meedoen? Sport en Bewegen voor iedere jongere*. Labyrinth Onderzoek & Advies.

Hoorn, M., Acda, A., Cliteur, H., Hosper, K., Lenkens, M., Nagelhout, G., & Poole, N. (2022). *Gezonde leefomgeving in kwetsbare wijken. Verkenning kennisbehoeften en mogelijkheden*. Platform 31, Pharos en Onderzoeksinstituut IVO.

Horstman, K., & Knibbe, M. (2022). *Gezonde stad. Uitsluiting en ontmoeting in de publieke ruimte*. De Graaff.

Huiberts, I., Pellegrom, S., Collard, D., Singh, A., Van Hartingsveldt, M., & Den Broeder, L. (2023). Samen evalueren met de doelgroep: lessen uit de ontwikkeling van een participatief evaluatie-instrument. *TSG Tijdschrift voor Gezondheidswetenschappen*, online publicatie. <https://doi.org/10.1007/s12508-023-00378-x>

Huls, E., Roso, C., & Van de Wetering, C. (2019). *Kansen voor kinderen: een postcodetombola?* Defence for Children/Save the Children.

IBO werkgroep (2022). *Licht uit, spot aan: de vermogensverdeling*. IBO Vermogensverdeling.

IVO (2022). *Bereiken en behouden van onderzoeksdeelnemers in een kwetsbare positie*. Factsheet.
Jeugdfonds Sport & Cultuur (2023). Deelname aan Jeugdfonds Sport & Cultuur. Geraadpleegd op 26 maart 2023, via <https://www.sportenbewegenincijfers.nl/beleid/sportakkoord/inclusief-sporten#Jeugdfonds>

Kassenberg, A. (z.d.). Een brug tussen ouders en de school. Powerpoint Presentatie. Hanze-hogeschool, Lectoraat Integraal Jeugdbeleid. https://research.hanze.nl/ws/portalfiles/portal/15806312/26.Kassenberg_A_presentatie_brugfunctionarissen_in_de_wijk_2012_1_.pdf

KNMG (16 februari 2023). *Open brief. Zorgbestuurders, hoogleraren en prominenten aan kabinet: "Alles op alles om te voorkomen dat mensen ziek worden door armoede"*. <https://www.knmg.nl/actualiteit-opinie/nieuws/nieuwsbericht/zorgbestuurders-hoogleraren-en-prominenten-aan-kabinet-alles-op-alles-om-te-voorkomen-dat-mensen-ziek-worden-door-armoede>

Kremer, M. (2023). Afkicken van betonnen mensbeelden. *Tijdschrift voor Sociale Vraagstukken*, 1, 60.

Kootstra, A. (2020). *Een jas die past*. Essay, bekroond met de Joost Zwagerman Essayprijs 2020.

Lam, H., Jansen, M., Van de Kraats, C., Van Kesteren, E.-J., & Ravesteijn, B. (2023). *KansenKaart*. <https://kansenkaart.nl>

Leidemeijer, K., & Mandemakers, J. (2022). *Leefbaarheid in Nederland 2020. Een analyse op basis van de Leefbaarometer 3.0*. Atlas Research.

Lems, E. (2020). *Engaging adolescents from disadvantaged neighbourhoods as knowledgeable social actors in health promotion*. Vrije Universiteit.

Lems, E., Hilverda, F., Sarti, A., Van der Voort, L., Kegel, A., Pittens, C., Broerse, J., & Dedding, C. (2020). 'McDonald's is Good for My Social Life'. Developing Health Promotion Together with Adolescent Girls from Disadvantaged Neighbourhoods in Amsterdam. *Children & Society*, 34, 204-219. <https://doi.org/10.1111/chso.12368>

Maastricht University (7 maart 2023). 'Mensen willen gewoon als mensen behandeld worden'. <https://www.maastrichtuniversity.nl/nl/nieuws/%E2%80%9Cmensen-willen-gewoon-als-mensen-behandeld-worden%E2%80%9D>

Marmot, M. (2020). Health Equity in England: the Marmot Review Ten Years On. *BMJ*, 368, m693. <https://doi.org/10.1136/bmj.m693>

Meyer, R. (2021). *De Onmisbaren. Een ode aan mijn sociale klasse*. Prometheus.

Milikowski, F. (2020). *Een klein land met verre uithoeken. Ongelijke kansen in veranderend Nederland*. Atlas Contact.

Ministerie van VRO (2022). *Nationaal Programma Leefbaarheid en Veiligheid*.

Ministerie van VWS (2022). *Stand van zaken beweegbeleid*. 18 november 2022.

Movisie (2023). Wij in de wijk de lessen: Het 'wij' versterken via bonding, bridging en linking. [https://www.movisie.nl/sites/movisie.nl/files/2023-02/No3-Wij in de wijk-de lessen.pdf](https://www.movisie.nl/sites/movisie.nl/files/2023-02/No3-Wij%20in%20de%20wijk-de%20lessen.pdf)

Nagelhout, G. (2021). *Stap voor stap naar een gezonder leven voor iedereen*. Inaugurele rede. IVO en Maastricht University.

NDC (2023a). *De Nationale Diabetes Challenge werkt! 14 februari 2023*. <https://www.nationale diabeteschallenge.nl/nieuws/item/23491/de-nationale-diabetes-challenge-werkt-/>

NDC (2023b). *Breng inwoners van jouw gemeente in beweging*. <https://www.nationale diabeteschallenge.nl/professionals/gemeente/>

NHG (2015). *Zorgmodule Bewegen*.

NIBUD (2022). *Rondkomen en betalingsproblemen. Ervaringen van Nederlandse huishoudens in onzekere tijden*.

O'Donnell, S. (2015). Changing social and scientific discourses on type 2 diabetes between 1800 and 1950: a socio-historical analysis. *Sociology of Health & Illness*, 37, 1102-1121. <https://doi.org/10.1111/1467-9566.12292>

Ooms, L. (2021). *Corona en sporten en bewegen. Aandacht voor sociale ongelijkheid in sport- en beweegdeelname in gemeenten tijdens de coronacrisis* [Factsheet 2021/10]. Mulier Instituut.

Pharos (2020a). *Samenwerken met de mensen om wie het gaat. Op naar een duurzame aanpak van gezondheidsverschillen*.

Pharos (2020b). *Bereiken en betrekken: de vier bouwstenen*.

Pharos (2021a). *Leven met ongezonde stress. Aandacht voor chronische stress in de aanpak van gezondheidsverschillen*.

Pharos (2021b). *Vragenlijsten voor iedereen, de basis voor goede zorg*.

Pharos (2022a). *De effecten van corona op gezondheidsverschillen*. <https://www.pharos.nl/infosheets/infosheet-corona-en-vergroten-van-gezondheidsverschillen/>

Pharos (2022b). *Laaggeletterdheid en beperkte gezondheidsvaardigheden. Factsheet augustus 2022*.

Pharos (2023). *Leefomgeving en gezondheidsverschillen*.

PBL (2016). *De verdeelde triomf. Verkenning van stedelijk-economische ongelijkheid en opties voor beleid*.

PBL (2020). *Verdeling van gezondheid en leefomgevingskwaliteit over buurten*.

Pulles, I., & Breedveld, K. (2015). Sport is nog steeds vooral voor de elite. *Sociale Vraagstukken*, 25 augustus 2015.

Pulles, I., Noordzij, M., Rauws, R., & Van der Poel, H. (in voorbereiding). *Beweegdeelname op buurtniveau. Een verkenning van de geografische spreiding en kenmerken van buurten met een lage beweegdeelname*. Mulier Instituut.

Pulles, I., Van Eldert, P., & Van der Poel, H. (Eds.) (2022). *Monitor Sport en Corona V: de gevolgen van coronamaatregelen voor de sportsector*. Mulier Instituut.

Reches, L., & De Meere, F. (2022). *Het platteland in beeld. Aandacht voor de veiligheid en leefbaarheid*. Verwey Jonker.

Raad voor de leefomgeving en infrastructuur, Raad voor het Openbaar Bestuur, Raad voor Volksgezondheid & Samenleving (2023). *Elke regio telt! Een nieuwe aanpak van verschillen tussen regio's*. Digitale uitgave.

RVS (2017). *Zonder context geen bewijs. Over de illusie van evidence-based practice in de zorg*. Raad voor Volksgezondheid en Samenleving.

RVS (2020). *Gezondheidsverschillen voorbij. Complexe ongelijkheid is een zaak van ons allemaal*.

RVS (2021a). *Gezichten van een onzeker bestaan*.

RVS (2021b). *Een eerlijke kans op een gezond leven*.

RVS (2021c) *Machtige Mensbeelden*.

's Jongers, T. (2022). *Beledigende broccoli. Over de ervaringskennis van kwetsbare mensen*. Van Gennep.

Schakel, W., & Van der Pas, D. (2021). Degrees of influence: Educational inequality in policy representation, *European Journal of Political Research*, 60, 418-437. <https://doi.org/10.1111/1475-6765.12405>

Schoemaker, J., & De Boer, W. (2021). *Impact van veranderingen in sport en bewegen door het coronavirus in 2020. Van Coronacrisis naar Beweegcrisis?* SERC/HAN.

Schurink-van 't Klooster, T., De Hollander, E., Duijvestijn, M., Blokstra, A., & Wendel-Vos, W. (2023). *Beweeggedrag in 2021. Door verschillende groepen in de Nederlandse bevolking*. RIVM.

SCP (2014). *Vershil in Nederland. Sociaal en Cultureel Rapport 2014*.

SCP (2017). *De ruimtelijke dimensie van 'Verschil in Nederland'*.

SCP (2019). *Armoede in kaart 2019*.

SCP (2021). *Verschil in Nederland 2014-2020. Zes sociale klassen en hun visies op samenleving en politiek*.

SCP (2022a). *Kennisnotitie armoederamingen september 2022*.

SCP (2022b). *Mensbeelden bij beleid. Bewust worden, bespreken en bijstellen*.

SCP (2023). *Eigentijdse ongelijkheid. De postindustriële klassenstructuur op basis van vier typen kapitaal. Verschil in Nederland 2023*.

SER (2017). *Opgroeien zonder armoede*.

Stronks, K., Hoeymans, N., Haverkamp, B., Den Hertog, F. R. J., Van Bon-Martens, M. J. H., Galenkamp, H., Verweij, M., & Van Oers, H. A. M. (2018). Do conceptualisations of health differ across social strata? A concept mapping study among lay people. *BMJ Open*, 8, e020210. <http://dx.doi.org/10.1136/bmjopen-2017-020210>

Stuij, M. (2011). Explaining trends in body weight: Offer's Rational and Myopic Choice vs. Elias' Theory of Civilizing Processes. *Social History of Medicine*, 24, 796-812. <https://doi.org/10.1093/shm/hkq119>

Stuij, M. (2015). Habitus and social class: a case study on socialization into sports and exercise, *Sport, Education and Society*, 20, 780-798. <https://doi.org/10.1080/13573322.2013.827568>

Stuij, M. (2021a). *Physical activity in type 2 diabetes care. A critical narrative study*. Amsterdam UMC.

Stuij, M. (2021b). Bewegen als medicijn. Mooie boodschap, maar was het maar zo simpel. *Sport & Strategie*, 15(2), 30-31.

Stuij, M. (2022). Beweeggedrag hangt samen met sociale ongelijkheden. *Sociale Vraagstukken*, 3 augustus 2022.

Stuij, M., Elling, A., & Abma, T. A. (2019). Stepping outside the consultation room. On nurse-patient relationships and nursing responsibilities during a type 2 diabetes walking project. *Journal of Advanced Nursing*, 75, 1943-1952. <https://doi.org/10.1111/jan.14037>

Stuij, M., & Van den Boogaard, S., (2022). Meiden willen niet gezien worden, maar zich wel gezien voelen. *Sport & Gemeenten*, 28-29.

Stuij, M., Singh, A., & Dellas, V., (2022). 4. Theoretisch kader. In: D. Van Campen, & R. Mombarg, (Reds.), *Naar meer sportparticipatie van jongeren in het vmbo, e-book*. Kenniscentrum Sport & Bewegen.

Stuij, M., Gooren, G., Koster, M., & Van den Bogert, K. (2023). *Coronamaatregelen en sociale ongelijkheid in het amateurvoetbal. Een etnografie van twee verenigingen*. Mulier Instituut.

Tarel, P. (2022, 15 november). We willen zoveel, maar wie gaat het doen? *SportKnowHowXL*. <https://www.sportknowhowxl.nl/nieuws-en-achtergronden/column-xl/item/157141/we-willen-zoveel--maar-wie-gaat-het-doen>

Täuber, S. (2018). Moralized health-related persuasion undermines social cohesion. *Frontiers in Psychology*, 9, 9090. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2018.00909>

Tiessen-Raaphorst, A. (2015). *Rapportage sport 2014*. Sociaal en Cultureel Planbureau.

Tiessen-Raaphorst, A., Woittiez, I., Vonk, F., & Pulles, I. (2019). *Kansen op sportieve groei? Een verklarend model van sportdeelname*. Sociaal en Cultureel Planbureau.

Uyterlinde, M., & Van der Velden, J. (2017). *Kwetsbare wijken in beeld*. Platform 31.

Uyterlinde, M., Boutellier, H., & De Meere, F. (2022). *Perspectief bieden. Bouwstenen en afwegingskader voor de gebiedsgerichte aanpak van leefbaarheid en veiligheid*. Verwey Jonker.

Vaandrager, L., Hogeling, L., Crijns, C., Van Lonkhuijzen, R., De Meere, F., Hermens, N., Snoek, H.,

Raaijmakers, I., Oosterkamp, E., & Koelen, M. (2020). *Overkoepelend evaluatieonderzoek Gezonde Toekomst Dichterbij. Eindrapportage*. Wageningen University & Research, Wageningen Economic Research en Verwey-Jonker Instituut.

Van den Broek, J., Van Elzaker, I., Maas, T., & Deuten, J. (2020). *Vorbij lokaal enthousiasme – Lessen voor de opschaling van living labs*. Rathenau Instituut.

Van den Dool, R. (2022). *Deelname sport en bewegen van mensen met een lage sociaaleconomische status: de achtergronden van de deelname*. Mulier Instituut.

Van den Dool, R., Van den Breul, W., & Pulles, I. (2023). *Verklaring verschil sportdeelname naar opleiding: inventarisatie van mogelijke verklaringen*. Mulier Instituut.

Van der Roest, J. W., Scholten, V., & Elling, A. (2016). *Veelbetekenende kansen: een kwalitatief onderzoek naar de bijdrage van het Jeugdsportfonds en het Jeugdcultuurfonds door de ogen van kinderen*. Mulier Instituut.

Van der Meijde, L., De Kwaasteniet, R., Elling, A., & Van Lindert, C. (2022). 3. Inclusief sporten en bewegen. In: M. Reitsma, A. Hoogendam, R. De Kwaasteniet, & H. Van der Poel (Reds.), *'Sport verenigt Nederland' De oogst van het sportakkoord. Voortgangsrapportage juni 2022* (pp. 8-27). Mulier Instituut.

Van der Meijde, L., Sparreboom, C., & Stuij, M., (2023). *Tussenevaluatie Fitness Loont: fitness voor mensen met een smalle beurs*. Mulier Instituut.

Van der Veer, A., & Jungmann, N. (2016). *De impact van financiële problemen op gezondheid. En wat de zorgprofessional te doen staat*. <https://schuldenenincasso.nl/wp-content/uploads/2017/03/2016-Artikel-Platform-31-relatie-schulden-en-gezondheid-versie-voor-Gezond-in.pdf?x24955>

Van Eijk, G. (2011). Klassenverschillen in Nederland: percepties, ontkenning en moraliteit, *Sociologie*, 3, 248-269.

Van Stam, W., & Van den Dool, R. (2020). *Sociaaleconomische status en deelname aan sport en bewegen van volwassenen* [Factsheet 2020/21]. Mulier Instituut.

Van Stam, W., Van den Dool, R., & Elling, A. (2021). *Sport- en beweeggedrag van kinderen en jongeren naar sociaaleconomisch milieu*. Mulier Instituut

Verloo, N., & Ferier, M. (2021). *Lessen voor een nieuwe gebiedsgerichte aanpak*. Universiteit van Amsterdam.

Vitality Academy (2022a). *Waarom sporten kinderen uit gezinnen met weinig leefgeld minder vaak bij een club? Een literatuurstudie*.

Vitality Academy (2022b). *Sporten door kinderen: Wat helpt opvoeders met weinig leefgeld?*

Vonk, R. (2023). *Stress is het probleem niet*. <https://sociaalbestekpremium.nl/whitepaper-gezondheidsverschillen/stress-is-het-probleem-niet/>

Volwassenenfonds (2023). *De feiten en cijfers Q4 2022*. https://www.volwassenenfonds.nl/app/uploads/2023/01/VF_FACTSHEET-Q4-2022.pdf

VTV (2018). *Gezondheidsverschillen*. <https://www.vtv2018.nl/gezondheidsverschillen>

Vuyk, K. (2017). *Oude en nieuwe ongelijkheid. Over het failliet van het verheffingsideaal*. Uitgeverij Klement.

WHO (2008). *Closing the gap in a generation. Health equity through action on the social determinants of health*.

WRR (2017). *Weten is nog geen doen. Een realistisch perspectief op redzaamheid*.

Willems, A. E. M., Heijmans, M., Brabers, A. E. M., & Rademakers, J. (2022). *Gezondheidsvaardigheden in Nederland: factsheet cijfers 2021*. Nivel.

Wilzing, H., Slinkman, E., Sturm, M., & Wahed, A. (2021). *De kracht van de lokale aanpak. Acht jaar werken aan gezondheidsverschillen*. Lysias Advies.

Zonderop, Y. (2022, 18 mei). *'Je hoeft hier niet vanaf je zestiende rendabel te zijn'* De Groene Amsterdammer (online versie).

ZonMw (2020). *Participatie in onderzoek. 'Als er geen blauwdruk is, hoe doe je het dan?'* <https://publicaties.zonmw.nl/participatienieuwsbrief/participatie-in-onderzoek/>

ZonMw (2022). *Bewoners in aandachtswijken sporten minder*.

ZonMw (z.d). *Beleidsspeerpunt Participatie*. <https://www.zonmw.nl/nl/over-zonmw/participatie/>

Bijlage 1: Methode en geraadpleegde experts

Het doel van deze scan is relevante kennis en innovaties in kaart te brengen gericht op het wicked problem 'bewoners in aandachtswijken sporten minder'. Deze scan is gebaseerd op:

1) uitgebreid literatuuronderzoek aan de hand van wetenschappelijke artikelen, boeken gebaseerd op wetenschappelijk onderzoek en rapporten van diverse kennisinstellingen en adviesraden. Hierbij hebben we ons beperkt tot studies over Nederland en zo veel mogelijk recent onderzoek. Daarbij hebben we gezocht op studies die ingaan op sport- en beweegdeelname, gezondheid en elementen van meedoen in de samenleving gerelateerd aan wijken, woonomgeving en/of sociaaleconomische status.

2) openbaar beschikbare kerncijfers over onder andere beweeg- en sportdeelname en (ervaren) gezondheid naar sociaaleconomische status en/of wijk, afkomstig van het CBS en het RIVM.

3) gesprekken met experts afkomstig uit verschillende disciplines, over zowel het *wicked problem* als oplossingsrichtingen of beloftevolle aanpakken. De geraadpleegde personen hebben expertise vanuit verschillende disciplines, namelijk sport en bewegen, wijken en wijkaanpakken, sociaaleconomische status en/of het betrekken van bewoners bij aanpakken en onderzoek. Deze gesprekken gaven vooral

richting voor de invulling van de scan en leverden relevante literatuur en aanpakken op.

4) overzichten van bestaande aanpakken, interventies en projecten rondom dit *wicked problem* opgesteld door Kenniscentrum Sport & Beweging, SportInnovator en ZonMw. Deze initiatieven hebben we geclusterd (zie bijlage 3) en de beschikbare informatie hebben we geraadpleegd. In hoofdstuk 5 hebben we voorbeelden uitgelicht die:

- een of meerdere succesfactoren voor een wijkgerichte aanpak in zich hebben,
- raken aan een van de drie doorsnijdende thema's die in het programma MOOI in beweging voor de zes geformuleerde *wicked problems* relevant kunnen zijn, en/of
- omgaan met het spanningsveld tussen het 'van bovenaf' inrichten van een aanpak op grote schaal en het 'van onderaf' lokaal maatwerk bieden.

We hebben een conceptversie van de scan gepresenteerd aan de werkgroep die een kennis- en innovatieagenda opstelt rondom dit *wicked problem*.⁴⁵ Enkele leden hebben een uitgeschreven concept meegelezen en feedback geleverd. Hoofdstuk 2, de startfoto met kerncijfers, is meegelezen door dr. Wanda Wendel-Vos, senior onderzoeker Sport, Beweging en Gezondheid bij het RIVM. Hoofdstuk 5, over innovaties, is meegelezen door Niels Reijgersberg, Innovatieadviseur kennis &

publiek private samenwerking bij SportInnovator en Jamilla Vervoort, specialist Meedoen door sport en bewegen bij Kenniscentrum Sport & Beweging.

Daarnaast is een conceptversie meegelezen door dr. Freek de Meere (Senior onderzoeker en hoofd onderzoeksgroep sociale vitaliteit en veiligheid bij het Verwey Jonker Instituut, kennis over wijken), dr. Agnes Elling (senior onderzoeker en clustermanager Deelname, Inclusie en Gezondheid bij het Mulier Instituut) en dr. Amika Singh (senior onderzoeker bij het Mulier Instituut). Geen van de meelezers en geraadpleegde experts draagt verantwoordelijkheid voor het eindresultaat.

Geraadpleegde experts

Marieke Breed	- De Haagse Hogeschool/ Leids Universitair Medisch Centrum
Tessa van Loenen	- Pharos
Freek de Meere	- Verwey Jonker Instituut
Gera Nagelhout	- IVO/Universiteit Maastricht
Froukje Smits	- Hogeschool Utrecht
Annet Tiessen-Raaphorst	- NL Sportraad

⁴⁵ Zie <https://mooibeweging.nl/wp-content/uploads/WP1-crewleden.pdf>

Bijlage 2: Verdeling van opleiding en inkomens

Afgeronde opleiding

Bijna vier op de tien Nederlanders (37%) hebben een havo-, vwo- of mbo 2-4-opleiding afgerond (tabel B2.1). Deze categorie wordt doorgaans bestempeld als 'middelbaar' opgeleid. Ten opzichte van 2013 is het aandeel Nederlanders dat basisonderwijs en vmbo, havo-/vwo-onderbouw of mbo1 gevolgd heeft, afgenomen van 29 naar 25 procent. Deze groep wordt beschouwd als 'laag' opgeleid. Het aandeel Nederlanders met een 'hoge' opleiding, namelijk een hbo- of universitaire bachelor, master of doctoraat, is toegenomen van 30 naar 37 procent.

Tabel B2.1. Afgeronde opleiding in 2013 en 2022, bevolking 15-75 jaar (in procenten)

	2013	2022
Basisonderwijs	9	7
Vmbo, havo-/vwo-onderbouw, mbo 1	20	18
Havo, vwo, mbo 2-4	40	37
Hbo-/wo-bachelor	18	22
Hbo-/wo-master, doctor	10	14
Weet niet of onbekend	2	1

Bron: CBS, 2023a

Inkomen

In 2020 hadden 13,8 miljoen mensen in Nederland een eigen inkomen (CBS, 2022a). Ruim 60 procent van hen ontving loon, terwijl 14 procent inkomen uit een eigen onderneming had. Daarnaast ontving 37 procent een uitkering wegens werkloosheid, ziekte- en arbeidsongeschiktheid of een pensioen. Ruim 13 procent was afhankelijk van de bijstand of een andere sociale voorziening.

Van huishoudens met werk als voornaamste inkomensbron, leefde in 2022 4,1 procent in armoede (211.000 huishoudens). Bij pensioengerechtigden was dat 5 procent (99.000 huishoudens), bij huishoudens met een uitkering maar liefst 44 procent (263.000 huishoudens) (CBP, 2022). Daarnaast leven jonge kinderen, ouderen (vooral 90+), eenoudergezinnen (vooral met moeders), mensen met een lage opleiding en alleenstaanden tot 65 jaar bovengemiddeld vaak in armoede (SCP, 2019; CBS, 2021). Van de volwassenen die in armoede leven, heeft de helft een migratieachtergrond. Vooral migranten uit vluchtelingenlanden zijn vaak afhankelijk van de bijstand en hebben daardoor een groot risico in armoede terecht te komen (SCP, 2019).

Schulden

In 2021 had 70 procent van de Nederlandse huishoudens een schuld. Laten we de huishoudens met een hypotheekschuld (48%) buiten beschouwing, dan heeft de helft van de huishoudens (50%) een of meerdere schulden (CBS, 2022g). Hieronder vallen studieschulden (17%) en overige schulden (33%).

Rondkomen en betalingsproblemen

De hoogte van het huishoudinkomen gaat niet per definitie gelijk op met wel of niet rond kunnen komen. Dat is namelijk ook afhankelijk van de hoogte van bijvoorbeeld de vaste lasten en zorgkosten. Door de verhoogde prijzen voor energie en vaste lasten hebben in 2022 meer huishoudens moeite gekregen met rondkomen (NIBUD, 2022): een grotere groep huishoudens met een hoger inkomen en jongvolwassenen tot 35 jaar lijkt hard getroffen door de stijgende vaste lasten. Wel geven mensen met lagere inkomens vaker dan gemiddeld aan dat ze meer moeite hebben met rondkomen door de stijgende prijzen, terwijl mensen met hogere inkomens vaker melden dat ze 'te makkelijk geld uitgeven'. Dat wijst erop dat mensen met lage inkomens vaak geen mogelijkheden meer zien om hun uitgaven te beperken.

Bijlage 3: Bestaande aanpakken en interventies

In deze bijlage presenteren we een overzicht van bestaande aanpakken, interventies en goede voorbeelden die Kenniscentrum Sport & Beweging, SportInnovator en ZonMw hebben aangedragen.

Living Labs

Tabel B3.1 Living Labs Sport en Beweging gericht op mensen met een lage SES

Naam	Plaats	Jaar
Bewoner als spelbepaler in sport, bewegen en gezondheid	Breda	2020
LI m&gezond	Emmen	2020
Beweegvriendelijk Vinkhuizen	Groningen	2020
Kansen voor een nieuwe generatie	Oldambt	2020
Actieve kinderen door open badges!	Oss	2020
Vooruit met winst door sport in Vollenhove	Zeist	2022
Haags sportkwartier	Den Haag	2022
M&Gezond	Emmen	2022
Bewegen en ontmoeten in de wijk - citizen science als katalysator	Groningen	2022
Via het vmbo en praktijkonderwijs naar een passend sportaanbod in de wijk	Haarlem	2022
Tijd voor Toekomst	Oldambt	2022
Het Pleinspeelidee!	Oss	2022
Vollenhove in Beweging: experimenteren in de praktijk	Zeist	2022

Bron: ZonMw & SportInnovator (2023).

Erkende interventies

In de database Sport- en beweeginterventies zijn meerdere interventies opgenomen die zich richten op mensen met een lage sociaaleconomische status. Deze interventies variëren van (gecombineerde) leefstijlinterventie, gedragsinterventie en re-integratieprogramma tot sport- en beweegprogramma. Bij een sport- of beweegprogramma wordt sport en bewegen soms als doel en soms als middel ingezet om gezondheid te verbeteren of maatschappelijke participatie te stimuleren.

Tabel B3.2. Erkende interventies gericht op mensen met een lage SES

Interventie	Beoordeling
B.Slim beweeg meer.eet gezond (BSlim)	Goed onderbouwd
Bewegen Werkt	Eerste aanwijzingen voor effectiviteit
De Life Goals Aanpak	Goed beschreven
Futsal Chabbab	Goed onderbouwd
Harde Leerschool	Goed onderbouwd
Lekker in je Lijf	Goed onderbouwd
Liever bewegen dan moe	Goed onderbouwd
Nationale Diabetes Challenge	Goed onderbouwd
NEW.ROADS	Goed onderbouwd
Samen Gezond Eten en Bewegen (GLI)	Goed onderbouwd
Sociaal Vitaal	Eerste aanwijzingen voor effectiviteit
Stapjefitter	Goed onderbouwd
Voel je goed!	Goed onderbouwd
WoWijs	Goed onderbouwd
X-Fitt 2.0 (GLI)	Goed onderbouwd
YETS	Goed onderbouwd

Bron: CBS, 2023a

Projecten

Tabel B3.3 Landelijke en lokale voorbeelden en projecten

Categorie	Project	Plaats
Campagne	Kom uit je schuld	Rotterdam
Integrale benadering/positieve gezondheid	Supporter van Elkaar	Enschede
Inzet professionals	Armoedebeleid Groningen - Brugfunctionarissen	Groningen
Inzet professionals	Beweegmakelaar/Gezondheidsmakelaar	o.a Vaals
Inzet professionals	Sport MEE	Rotterdam Rijnmond
Inzet professionals	Omgekeerde aanpak buurtsportcoaches	Soest
Netwerk	De Gezondheidsambassade	Amsterdam Nieuw-West
Netwerk/Praktische ondersteuning	Geweldige Wijk Meppel	Meppel
Netwerk/praktische ondersteuning/technologie	Geweldige Wijk	Landelijk
Omgeving	Woonbedrijf: Beter Bennekel	Eindhoven
Omgeving	Sportcampus de Braak	Helmond
Pedagogisch programma	Fighting 4 Change	Rotterdam
Pedagogisch programma	The Confidence Program	Rotterdam
Praktische ondersteuning	Sport.Gouda lokale marktplaats voor sportspullen (in ontwikkeling)	Gouda
Praktische ondersteuning	Sportbieb	o.a. Ede
Praktische ondersteuning	Sportspullenbank	Rotterdam
Samenwerkingsverband	De BuurtSportVereniging	Landelijk
Samenwerkingsverband	WijkSportverenigingen Kalsdonk	Roosendaal
Sportief pedagogisch sportklimaat	Hockey Foundation	Landelijk
Technologie	Fitcoins	Landelijk
Verbinding Sport en Cultuur	Cultuur@Cruyff Courts	Landelijk
Verlagen financiële drempel	Fitness Loont NL Actief	Landelijk
Vitaliteitsprogramma/integrale benadering	Vier Vitaal - vitaliteit voor inwoners met een kleine portemonnee	Duiven, Westervoort, Zevenaar, Doesburg, Rheden en Rozendaal

Bron: Kenniscentrum Sport & Bewegen en SportInnovator (2023).

Activiteiten van kennisorganisaties

Eind 2022 is SportInnovator een tweejarig programma gestart waarin innovatieve praktijkexperimenten gericht op het stimuleren van de sport- en beweegdeelname van mensen met een lage sociaaleconomische status uitgevoerd worden. In december 2022 vond – als onderdeel van het programma – een [hackaton met HAN-studenten](#) plaats. Ook loopt momenteel een subsidieoproep Living Lab 'sport en lage ses'. De deadline voor het indienen van een subsidieaanvraag was 7 maart 2023. Daarnaast kon tot 14 maart gereageerd worden op de ['Ideation Challenge'](#): Hoe verleiden we mensen met een laag inkomen om te gaan sporten? In de challenge wordt gezocht naar de beste ideeën om mensen met een lage sociaaleconomische status aan het bewegen te krijgen.

Onderzoeksprojecten Sport en Bewegen

In tabel B3.4 staan relevante onderzoeksprojecten Sport en Bewegen die ZonMw financiert. Daarnaast worden vanuit het thema Preventie – 'Gezonde wijk en omgeving' ook enkele lokale en verklarende onderzoeken gefaciliteerd op het gebied van sociaaleconomische gezondheidsverschillen. Deze staan niet in de tabel, maar zijn [hier](#) te raadplegen. Deels overlappen deze met de projecten in tabel B3.4.

Tabel B3.4. Onderzoeksprojecten Sport en Bewegen ZonMw

Thema	Projecttitel	Einddatum
Bewegingsomgeving	Is onze omgeving toekomstbestendig voor voldoende lichaamsbeweging in een 1,5m-samenleving?	2022
Beweeg-/sportaanbod	Ongelijkheid in sport en bewegen onder COVID19: De impact van sport voor een veerkrachtige samenleving	2023
Inrichting wijken	Urban Design for Improving Health in Groningen - UDIHiG	2019
Inrichting wijken	Ruimte maken voor gezondheid in de stad: naar een Zuid-Limburgse kennisagenda	2019
Inrichting wijken	Integrated implementation of green in cities by citizens and councils	2019
Integrale aanpak Leefstijl & welzijn	Bruggen naar Gezond Gewicht in Zaanstreek-Waterland	2023
Integrale aanpak Leefstijl & welzijn	'Lifestyle Innovations based on youths' Knowledge and Experience', the LIKE-project	2022
Integrale aanpak Leefstijl & welzijn	Healthy Ageing en wijkverbetering in stad Groningen	2022
Integrale aanpak Ruimtelijke Ordening	INDIGO: The impact of the Green Carpet and Blue Care in the Maastricht approach to reduce socioeconomic health inequalities	2022
Sociale voorzieningen	Wij zijn de wijk: burgerparticipatie en domeinoverstijgend gezondheidsbeleid voor een gezonde leefomgeving.	2025
Integrale aanpak	Healthy ageing in elderly with a low socio economic position: effectiveness of an integral approach	2025
Integrale aanpak	In the neighborhood, with the neighborhood and for the neighborhood: an effect and learning process evaluation of an Integrated Neighborhood Approach to prevent childhood overweight	2024

Bron: ZonMw (2023).

Mulier Instituut

Sportonderzoek voor beleid en samenleving

Herculesplein 269
3584 AA Utrecht

